

Vilniaus universiteto
Komunikacijos fakulteto
Informacijos ir komunikacijos katedra

Jurgita Vidūnaitė-Stankevičienė,
Komunikacijos mokslų magistro studijų programos studentė

LYČIŲ VAIDMENYS IR ĮVAIZDŽIAI MOKYKLINIUOSE VADOVĖLIUOSE

Magistro darbas

Vadovė: doc. dr. L. Stundžė

Vilnius, 2010

<i>Pildo magistro baigiamojo darbo autorius</i>	

(magistro baigiamojo darbo autoriaus vardas, pavardė)	

(magistro baigiamojo darbo pavadinimas lietuvių kalba)	

(magistro baigiamojo darbo pavadinimas anglų kalba)	
<p>Patvirtinu, kad magistro baigiamasis darbas parašytas savarankiškai, nepažeidžiant kitiems asmenims priklausančių autorių teisių, visas baigiamasis magistro darbas ar jo dalis nebuvo panaudotas kitose aukštosiose mokyklose.</p>	

(magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)	
<p>Sutinku, kad magistro baigiamasis darbas būtų naudojamas neatlygintinai 5 metus Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto studijų procese.</p>	

(magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)	
<i>Pildo magistro baigiamojo darbo vadovas</i>	
<p>Magistro baigiamąjį darbą ginti _____</p>	
(įrašyti – leidžiu arba neleidžiu)	
_____	_____
(data)	(magistro baigiamojo darbo vadovo parašas)
<i>Pildo instituto/ katedros, kuriojančios studijų programą, reikalų tvarkytoja</i>	
Magistro baigiamasis darbas įregistruotas	

(instituto/ katedros, kuriojančios studijų programą, pavadinimas)	
_____	_____
(data)	(instituto/ katedros reikalų tvarkytojos parašas)
<i>Pildo instituto/ katedros, kuriojančios studijų programą, vadovas</i>	
Recenzentu skiriu _____	
(recenzento vardas, pavardė)	
_____	_____
(data)	(instituto/ katedros vadovo parašas)
<i>Pildo recenzentas</i>	
Darbą recenzuoti gavau. _____	
_____	_____
(data)	(recenzento parašas)

Referato lapas

Vidūnaitė-Stankevičienė, Jurgita

Vi46 Lyčių vaidmenys ir įvaizdžiai mokykliniuose vadovėliuose : magistro darbas / Jurgita Vidūnaitė-Stankevičienė ; mokslinis vadovas Lijana Stundžė ; Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas. Informacijos ir komunikacijos katedra. – Vilnius, 2010. – 83 lap. : lent. – Mašinr. – Santr. angl. – Bibliogr.: lap. 70–75 (64 pavad.).

UDK indeksas 316.346.2 + 37.035

Reikšminiai žodžiai: moterys, vyrai, lyčių vaidmenys, lyčių įvaizdžiai, mokykliniai vadovėliai.

Magistro *darbo objektas* - lyčių vaidmenys ir įvaizdžiai. *Darbo tikslas* - išanalizuoti ir nustatyti vyraujančius lyčių vaidmenis bei įvaizdžius mokykliniuose vadovėliuose. *Darbo uždaviniai:* apžvelgti biologinės, socialinės lyties sampratą visuomenėje ir reikšmę socializacijos procese; apibrėžti lyčių vaidmenis ir įvaizdžius bei vyraujančius stereotipus; išanalizuoti mokyklinio vadovėlio komunikacinį vaidmenį bei poveikį vaiko socializacijos procese; atlikti V-VIII klasių mokyklinių vadovėlių iliustracijų analizę ir nustatyti kokius lyčių įvaizdžius ir vaidmenis yra perteikiami jose.

Išanalizavus mokslinę literatūrą, atlikus V-VIII kl. (biologijos, geografijos, istorijos) vadovėlių iliustracijų kokybinę analizę, prieita prie išvados, kad esama lyčių traktavimo šališkumo ir patriarchalinės visuomenės principų, pabrėžiančių vyro dominavimą bei valdžią. Vadovėlis – komunikacijos priemonė, perteikianti ne tik mokomąją medžiagą, bet ir kultūrinės vertybes, normas, visuomenės požiūrį bei lytims priskiriamus elgesio ir įvaizdžio stereotipus. Vadovėlių iliustracijose vyrai yra dominuojanti lytis, kuriai yra priskiriama veikla, susijusi su valdžios ir galios turėjimu. Dažniausiai aptinkamas vyro vaidmuo yra charizmatinė, protinga ir veikli asmenybė, svarbi visuomenėje; moters – „namų židinio sergėtoja“, tradicinių vertybių puoselėtoja. Tokiu būdu jų veiklos sferos diferencijuojasi, moteriai tenka namų aplinka, vyrui – visuomeninė sfera. Dažniausiai pasikartojantys lytims būdingi įvaizdžiai yra taip pat stereotipiniai: „tikras, normalus vyras“, namų šeimininkė arba gražuolė, geidžiama. Vienintelis kitoks, netradicinis vyro įvaizdis – „naujasis vyras“, tačiau retai aptinkamas vadovėlių iliustracijose. Vaikams perteikiami ydingi stereotipiniai lyčių vaidmenys bei įvaizdžiai riboja jų asmenines, profesines galimybes, trikdo lyčių tarpusavio komunikacijos procesą.

TURINYS

ĮVADAS	6
1. LYTIES SAMPRATA ŠIUOLAIKINĖJE VISUOMENĖJE.....	12
1.1. Biologinės lyties samprata	12
1.2. Socialinės lyties samprata.....	14
1.3. Socializacijos proceso įtaka lyties suvokimui.....	15
1.4. Lyčių vaidmenų socializacijos teorijos.....	18
2. LYČIŲ VAIDMENYS IR ĮVAIZDŽIAI.....	21
2.1. Teorinis požiūris į lyčių vaidmenis	21
2.2. Lyčių vaidmenų stereotipai visuomenėje.....	22
2.3. Lyčių įvaizdžiai: moteriškumas ir vyriškumas.....	26
2.4. Stereotipiniai moterų ir vyrų kūno įvaizdžiai	31
3. MOKYKLINIŲ VADOVĖLIŲ VAIDMUO VAIKO SOCIALIZACIJOS PROCESĖ.....	33
3.1. Mokyklos įtaka formuojant vaiko suvokimą apie lyčių vaidmenis, įvaizdžius.....	33
3.2. Mokyklinio vadovėlio samprata.....	35
3.3. Mokyklinis vadovėlis kaip komunikacijos priemonė.....	36
3.4. Socializacijos procesas ir mokymasis paauglystėje.....	40
3.5. Mokyklinių vadovėlių tyrimų apžvalga.....	42
4. TYRIMAS: V-VIII KLASIŲ MOKYKLINIŲ VADOVĖLIŲ ANALIZĖ.....	47
4.1. Tyrimo metodologija ir bazė.....	47
4.2. Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas.....	49
4.2.1. Lyčių vaidmenys vadovėlių iliustracijose.....	50
4.2.1.1. Moterų vaidmenys	51
4.2.1.2. Vyrų vaidmenys.....	52
4.2.1.3. Vaikų vaidmenys	54
4.2.2. Lyčių įvaizdžiai vadovėlių iliustracijose.....	55
4.2.2.1. Moterų įvaizdžiai.....	55
4.2.2.2. Vyrų įvaizdžiai	56
4.3. Tyrimo rezultatų analizė.....	57
4.4. Tyrimo išvados	63
IŠVADOS.....	66
Gender roles and images of the schoolbook (summary).....	69

Bibliografinių nuorodų sąrašas	70
Priedai.....	76
<i>1 priedas.</i> Tyrime naudotų mokyklinių vadovėlių sąrašas.....	76
<i>2 priedas.</i> Vadovėlių iliustracijose dominuojančios lytys.....	77
<i>3 priedas.</i> Moterų ir vyrų vaidmenys vadovėlių iliustracijose.....	78
<i>4 priedas.</i> Moterų ir vyrų įvaizdžiai vadovėlių iliustracijose.....	79
<i>5 priedas.</i> Moterų vaidmenų pavyzdžiai.....	80
<i>6 priedas.</i> Vyrų vaidmenų pavyzdžiai.....	81
<i>7 priedas.</i> Moterų ir vyrų įvaizdžių pavyzdžiai.....	83

ĮVADAS

Šiuolaikinėje visuomenėje egzistuojantis požiūris į lyčių vaidmenis ir įvaidžius priklauso nuo istorinių, kultūrinių, ekonominių, politinių veiksnių, nes visa tai veikia kultūrą, švietimą, žmogaus pasaulėžiūrą, vertybių sistemą. Įvairiose kultūrose skirtingais istoriniais laikotarpiais požiūris į vyrą ir moterį buvo vis kitoks, kintantis. Mūsų visuomenėje nuo senų laikų įsitvirtinęs patriarchalinis požiūris trukdo mąstyti kitaip, nei yra priimta, nes tradiciškai, moteris yra namų šeimininkė, „namų židinio sergėtoja“, o vyras – šeimos „galva“, maitintojas. Tai įsisenėjęs stereotipinis mąstymas, kuris per vykstantį socializacijos procesą, iš kartos į kartą yra perduodamas vaikams. Šeima, mokykla veikia bręstančią asmenybę, kuri dažnai perima tas nuostatas, vaidmenis, stereotipus, kokius jai siūlo visuomenė.

Individo lytis atskleidžiama per biologinės ir socialinės lyties sampratas, jų sąveiką. Lytį linkstama tapatinti su prigimtimi, nes manoma, kad gimstama moterimis ir vyrais, o jų skirtumus lemia fiziologija, tiksliau, reprodukcinės sistemos ypatumai, XX ar XY chromosomų rinkinys (REINGARDĖ, 2009). Biologinė lytis yra suvokiama kaip įgimta, priklausoma nuo genų, tačiau vadovaujantis tokiu požiūriu sudėtinga patikėti, kad lytis yra kuriama, įtakojama socialinio gyvenimo, kasdienės veiklos. Lyčių skirtumus lemiantys fiziologiniai, įgimti dalykai, vėliau papildomi sukurtais visuomenės lūkesčiais, ekonominėmis sąlygomis, kultūrinėmis normomis, įsitikinimais, vertybėmis – visa individo socialine aplinka. Biologinė lytis atskiria vyrą nuo moters, tačiau socialinė lytis reiškia pačius lyčių vaidmenis, veiklos pobūdį, identitetą, lyčių tarpusavio santykius.

Socialinė lytis formuojama socializacijos proceso metu, kuomet tik gimęs individas yra ugdomas ir auklėjamas, atsižvelgiant į tos kultūros sukurtas normas, vertybes, tradicijas, kurias stengiasi priimti ir puoselėti visą gyvenimą. Lyties tapatumą formuoja tradicinis lyčių ugdymas, nes tėvai, parinkdami vaikams skirtingus drabužėlius, žaislus, knygas, skatindami diferencijuotą komunikacijos procesą su skirtingų lyčių atstovais, skiepija lyčių skirtumus, stereotipus. Tokiu būdu individas yra mokomas būti visuomenės nariu ir elgtis pagal tai, koks socialinis vaidmuo jam yra priskiriamas. Mūsų visuomenėje vyrauja įvairūs socialiniai vaidmenys: senelis, senelė, tėvas, mama, sūnus, dukra ir pan. Kiekvienas šių vaidmenų atliekamas skirtingai, nes yra sukurtos ir palaikomos normos, stereotipai, kaip kiekvienas asmuo turi elgtis, įkūnijant savo vaidmenį.

Socializacijos proceso metu šeima, mokykla, žiniasklaida ir kitos organizacijos moko vaiką tapti visuomenės nariu, atliekant jam pavestas užduotis, vaidmenis ir skatina mąstyti taip, kaip mąsto jo lyties atstovai. Reikšmingas tampa vaikų, augančių ir stebinčių suaugusiųjų pasaulį, auklėjimas,

kultūrinių, etninių, socialinių elgesio normų perteikimas, mokymas. Pirmiausiai tai atlieka šeima – tėvai, kurie skirtingai elgiasi su berniukais ir mergaitėmis, skatina juos elgtis ir mąstyti pagal tai, kokia yra vaiko lytis. Kitas socializacijos institutas, perteikiantis ir sustiprinantis elgesio ir mąstymo normas yra mokykla. Visuomenėje ir švietimo sistemoje yra daug moters/vyro diskriminacijos formų, šališkumo, lyčių vaidmenų stereotipų. Švietimas yra ta sritis, kuri turi įtakos formuojant vaiko pasaulėžiūrą, nes viskas, ką jis gauna iš mokytojų, vadovėlių yra priimama kaip norma, tiesa, realybė.

Temos aktualumas grindžiamas tuo, kad švietimo srityje yra nemažai spragų, nes mokymo priemonės – vadovėliai atlieka ne tik ugdymo funkciją, bet ir perteikia stereotipinį pasaulio vaizdą, vyraujančius lyčių įvaizdžius, kurie gali būti žalingi asmenybei, jos raidai, psichologijai, visam vaiko socializacijos procesui. Problema yra ta, kad mokykliniuose vadovėliuose pateikiama daug tradicinių, tipišku lyčių vaidmenų ir įvaizdžių, perteikiamas ydingas ir stereotipinis vaizdas, kuris apsunkina vaiko požiūrį į lytis, lyčių komunikacijos procesą ir gali trukdyti lygiavertei moters ir vyro savirealizacijai, socializacijai. Visa tai apsunkina vaiko bendravimą su savo ir priešingos lyties atstovais, nes patriarchalinių nuostatų, išryškinančių vyro dominavimą buvimas, neatitinka dabartinės visuomenės lūkesčių. Stereotipinės žmonių nuostatos apie moters bei vyro vaidmenis visuomenėje tampa kliūtimi, siekiant subalansuoto moterų bei vyrų dalyvavimo profesiniame ir šeimos gyvenime, užtikrinant asmens ir visuomenės gerovę.

Visuomenė tampa vis demokratiškesnė, šiuolaikiškesnė ir imlesnė naujovėms, atsisakanti senų, nereikšmingų tradicijų. Moterys ir vyrai reikalauja lygių galimybių visose gyvenimo srityse, siekiant suvienodinti skirtumus, atsiradusius nuo senų laikų. Lyčių atliekami vaidmenys, įvaizdžiai yra sukurti kaip tam tikri stereotipai ir palaikomi visuomenės, be to, lėtai keičiami. Visa tai trukdo moterims ir vyrams profesiniame bei asmeniniame gyvenime, tačiau pirmiausiai reikia atsigręžti į vaiko pasaulį, per kurį suaugę nuolat, iš kartos į kartą perteikia stereotipines elgesio normas. Šiame procese reikšminga tampa ne tik šeima, bet ir mokykla, mokymosi procesas, mokomosios priemonės – vadovėliai.

Temos naujumas pagrindžiamas tuo, kad periodiškai išleidžiami mokykliniai vadovėliai, keičiami ir redaguojami, todėl reikalingas pastovus jų tyrimas, analizė ir rezultatų pateikimas, siekiant tobulinti pačių vadovėlių rengimą, atskleidžiant teorinius temas aspektus, bei praktiškai įvertinant vadovėlių galimą naudą/žalą mokiniams. Visa tai sužinoti svarbu kiekvienam visuomenės nariui, tiek tėvams, tiek mokytojams, tiek vadovėlių autoriams. Magistro darbo naujumas akcentuojamas ir tuo, kad pastaruoju metu nebuvo atliekami mokyklinių vadovėlių tyrimai lyties aspektu.

Mokslinio tyrimo problema yra ta, kad mokykliniai vadovėliai yra mažai analizuojami, todėl reikalingas išsamesnis ir platesnis šios temos analizavimas. Mokslinių tyrimų šioje srityje atliko Šiaulių universiteto mokslininkai, įvairiais atžvilgiais analizuojantys lyčių lygybės problemas, moterų padėtį

dabartinėje visuomenėje, visuomenės stereotipus, lyties šališkumo apraiškas bendrąjį lavinimą reglamentuojančiuose dokumentuose, vadovėliuose ir t.t.

L. Liukinevičienė, O. L. Gudzinevičiūtė „Pasaulio socialinės geografijos vadovėlių iliustracijų analizė lyčių aspektu“ (2000) – analizuojamos geografijos vadovėlių iliustracijos, tiriant šališkumą lyčių aspektu, objektyvios raiškos tendencijas. Pastebėta, kad tirtuose vadovėliuose per 30% iliustracijų yra šališkos, neobjektyvios, pristatančios tradicinius moters ir vyro vaidmenis visuomenėje, demonstruojančios asimetrišką, palankią vyrams informaciją ir teigiančios vyro reikšmingumą, geresnes jo socializacijos galimybes.

D. Eitutytė „Lyčių skirtumų atspindys pradinės mokyklos ugdymo turinyje“ tyrė mokyklos ugdymo programų, matematikos vadovėlių „Skaičių šalis“ šališkumą lyties atžvilgiu, kuris įtakoja mokinių pažiūras, jų mokymosi rezultatus. Pastebėta, kad vadovėlių leksika prieštarauja tolygiam lyčių ugdymui, nes vyrauja lingvistinis vyriškasis vienpusiškumas.

D. Eitutytė, kartu su V. Šidlauskiene atliko tyrimą „Pradinės mokyklos mokymo ir mokymosi priemonių galimybės įtvirtinti lyčių lygiavertiškumą ugdymo turinyje“ (2002), kuriame akcentuojama pradinių klasių (I-III) lietuvių kalbos mokymo priemonėse (vadovėliuose, pratybų sąsiuvinuose) išlikusios patriarchalinės nuostatos, kurios kliudo plėtotis lyčių pusiausvyrai švietimo sistemoje ir atspindi ydingą stereotipinį pasaulį. Taip pat tyrimas atskleidė tai, kad įstatymai lenkia visuomenės sąmoningumo, teisinio reikšmingumo lygį, o pedagogai (nors dauguma autorių yra moterys), vadovėlius rengia skiriant lytis, privilegijuodamos vyrus.

V. Šidlauskienės „Lyties šališkumas bendrąjį lavinimą reglamentuojančiuose dokumentuose“ (2000) – tyrimas, kuriame atsiskleidė, kad švietimo politika bendrąjį lavinimą reglamentuojantys (teisiniai, norminiai) vyriausybės dokumentai, Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos sudaro galimybes netolygiam lyčių ugdymui per mokomąją medžiagą bei priemones, todėl įtvirtinama lyčių nelygybė.

G. Čepaitienės „Lyčių atspindžiai V-VI klasių skaitiniuose“ (1995) nagrinėjama lyties problematika skaitinių vadovėliuose. Autorė pastebi, kad dažniau vaizduojamas vyrų pasaulis, o moterų atspindimas tik fragmentiškai, taip pat jų atliekami vaidmenys yra stereotipiniai.

Kitas G. Čepaitienės tyrimas „Kai kurie lyčių traktavimo aspektai lietuvių literatūros 12 klasės skaitiniuose“ (1996) apėmė lietuvių literatūros skaitiniuose pateiktus prozos ir dramos tekstus, kurių analizė atskleidė vyrų dominavimą, stereotipines lyčių traktuotes. Autorė pastebi, kad tekstams būdingas XIX a. Konservatyvus lyčių vaizdavimo principas, kuomet moteriai tenka šeima, buitis, o vyras yra ne tik namų, bet ir visuomenės narys.

N. Stankevičienė „Lyčių skirtumų atspindys bendrojo lavinimo mokyklos ugdymo turinyje“ pateikia 1936 metų mergaičių ir berniukų gimnazijų mokymo planų, taip pat II-IV klasės vadovėlių „Šaltinėlis“ ir „Šaltinis“ analizę. Nustatyta, kad mokykloje nuo seno formuojamos patriarchalinės moterų ir vyrų elgesio nuostatos ryškios iki šiol, todėl tęsiasi moters ir vyro vaidmenų stereotipinimo tendencija.

J. Lukšytė analizavo „Stereotipiniai lyčių socialiniai vaidmenys šiuolaikiniuose lietuvių literatūros tekstuose“ (2000) Jurgos Ivanauskaitės tekstus, kuriuose atsispindi patriarchalinės visuomenės principai, išryškinantys vyro dominavimą ir jėgą, o moters priklausomybę. Pastebėta ir tai, kad moterys vaizduojamos ne vien namų erdvėje, jos veržiasi toliau, į vyrų sferą.

Apžvelgti tyrimai atlikti palyginus seniai, trūksta dabartinių, naujų mokyklinių vadovėlių tekstų, iliustracijų tyrimų, analizės, teorinių ir praktinių išvalgų, pastebėjimų. Magistro darbas parengtas siekiant atskleisti ir įvertinti dabartinę mokyklinių vadovėlių situaciją lyties aspektu, išryškinant lyčių vaidmenis ir įvaizdžius.

Magistro darbo objektas - lyčių vaidmenys ir įvaizdžiai.

Tikslas – išanalizuoti ir nustatyti vyraujančius lyčių vaidmenis bei įvaizdžius mokykliniuose vadovėliuose.

Uždaviniai:

1. Apžvelgti biologinės, socialinės lyties sampratą visuomenėje ir reikšmę socializacijos procese.
2. Apibrėžti lyčių vaidmenis ir įvaizdžius bei vyraujančius stereotipus.
3. Išanalizuoti mokyklinio vadovėlio komunikacinį vaidmenį bei poveikį vaiko socializacijos procese;
4. Atlikti V-VIII klasių mokyklinių vadovėlių iliustracijų analizę ir nustatyti kokie lyčių vaidmenys ir įvaizdžiai yra perteikiami jose.

Magistro darbo teoriniai **metodai ir būdai**. Rengiant darbą, buvo derinami ir naudojami analitiniai metodai: *dedukciniai* (samprotavimai, grindžiami logika, formuluojami teiginiai), *indukciniai* (samprotavimai, grindžiami logika, esant pasikartojimams daroma išvada apie objektus), *palyginimai* (gretinami du objektai, išskiriami jų panašumai, skirtumai). Teorinei magistro darbo daliai buvo atliekama užsienio ir lietuvių autorių šaltinių analizė, apžvelgiami su tema susiję mokslininkų atlikti darbai, tyrimai; taikomas kritinis mąstymas, samprotavimai. Teorinėje darbo dalyje remtasi Schaum M., Wood J., Giddens A., Wykes M., Baca Zinn M., V. Šidlauskienės, F. Ivanauskienės, J. Lukšytės, A. Tereškino, A. Svėrienės ir kt. mokslininkų idėjomis. Aptariant mokyklinių vadovėlių

vaidmenį, funkcijas remtasi edukologinėmis teorijomis. Praktinėje darbo dalyje, tiriant vadovėlių iliustracijas ir fiksuojant jose pateikiamus lyčių vaidmenis bei įvaizdžius naudojamas kokybinis *turinio* analizės metodas, o apdorojant tyrimo metu gautus duomenis ir pateikiant rezultatus, naudojamas kiekybinis metodas.

Naudoti šaltiniai: užsienio ir lietuvių autorių, pateikiantys teorines įžvalgas, mokslinių tyrimų rezultatus. Pirmoje ir antroje dalyse daugiau naudotasi užsienio autorių darbais, apžvelgiant vyraujančius lyčių vaidmenis visuomenėje, mokyklinių vadovėlių situaciją naudotasi lietuvių autorių straipsniais, monografijomis. Svarbiausi užsienio autorių darbai naudojami nagrinėjant socializacijos, lyčių vaidmenų teorijas, lyčių skirtumus, komunikacijos procesą socializacijoje – *Gender through the prism of difference* (2005), *Gendered lives: communication, gender, culture* (2005), *Gender images: readings for composition* (1992). Naudotasi duomenų bazėmis, pateikiant sąvokų apibrėžimus.

Lietuvių autorių darbai atspindi mokyklinių vadovėlių situaciją Lietuvoje, lyčių padėtį švietimo sistemoje. Svarbus ir reikšmingas Šiaulių moterų informacijos centro išleistas teminis straipsnių rinkinys: *Lyčių skirtumai švietimo sistemoje* (2000), inicijuotas įvykusios mokslinės konferencijos. Ši knyga – pirmas leidinys, skirtas lyčių problematikai Lietuvos švietimo sistemoje nagrinėti. Remtasi šaltiniu *Lytis ir ugdymas: metodinė knyga 1 dalis* (2007), kuriame atskleidžiama moterų ir vyrų padėtis ugdymo procese. Teminiame straipsnių rinkinyje *Lytiškumas: socialiniai, kultūriniai ir sveikatos aspektai* (2009) aptariami veiksniai, lemiantys individo socializaciją, pateikiami asmenybės ir lytiškumo tapatybės aspektai. Reikšmingas leidinys *Lytiškumas ir švietimas: pažiūrų, stereotipų ir ugdymo turinio tyrimai: mokslo darbai* (2001), kuriuose apžvelgiamos temos, tyrimai, susiję su magistro darbo tema.

Darbo struktūra: pirmoje darbo dalyje kalbama apie biologinės ir socialinės lyties teorijas, jos identifikavimą šiuolaikinėje visuomenėje. Nagrinėjama socializacijos proceso įtaka lyties, lyčių vaidmenų suvokimui, socializacijos institutų poveikis ir įtaka individui. Antroje darbo dalyje apžvelgiami lyčių vaidmenų ir įvaizdžių teoriniai požiūriai šiuolaikinėje visuomenėje. Pateikiami stereotipiniai, suformuoti pačios kultūros lyčių vaidmenys ir įvaizdžiai, jų problematika. Trečioje darbo dalyje analizuojamas mokyklos, mokyklinių vadovėlių vaidmuo vaiko socializacijos procese, formuojant individo suvokimą apie lyčių vaidmenis, įvaizdžius per komunikacijos priemonę – vadovėlį. Aptariami paauglystės laikotarpio savitumai, turintys įtakos individo komunikacijai, mokymosi procesui, savęs ir kitų suvokimui – lyčių vaidmenų formavimuisi. Apžvelgiami ir mokyklinių vadovėlių tekstų, iliustracijų tyrimai, atlikti lietuvių autorių, pateikiami rezultatai ir vadovėlių situacija. Ketvirtoje darbo dalyje aprašomas tyrimas, kuriuo buvo siekiama atskleisti ir išryškinti dabartinių V-VIII klasių biologijos, geografijos ir istorijos vadovėlių situaciją lyties aspektu,

analizuojant iliustracijas. Aptariama tyrimo metodologija, eiga, pateikiami rezultatai, jų interpretacijos, suformuluojamos tyrimo išvados.

Darbo teorinę ir praktinę reikšmę galima pagrįsti temos naujumu, nes dabartinių mokyklinių vadovėlių teorinė, praktinė analizė ir apžvalga atskleidžia kokias nuostatas, normas, vertybes, susijusias su lyčių vaidmenimis ir įvaizdžiais, perteikia vaikams. Visa tai svarbu vadovėlių autoriams, pedagogams, studentams, dėstytojams, tėvams. Svarbu kritiškiau pažvelgti į vadovėlių turinyje perteikiamas nuostatas, kliudančias vystyti lygiavertį ir demokratišką lyčių atžvilgiu auklėjimą, ugdymą. Svarbu tęsti lyčių tyrimus, tobulinti jų metodologiją, rengti paskaitas. Reikia skatinti bakalauro, magistro darbų, mokslinių tyrimų, susijusių su lyčių problematika švietimo sistemoje, rengimą.

1. LYTIES SAMPRATA ŠIUOLAIKINĖJE VISUOMENĖJE

Žmogus, kaip visuomenės individas, yra skiriamas pirmiausiai pagal savo lytį – moteriškąją arba vyriškąją, nes nuolat vykstantis tarpasmeninis komunikacijos procesas verčia mąstyti apie vieną arba kitą lytį. Žmonių savivokai, tapatybėms, draugų ar partnerių pasirinkimui ir jų vertinimui, lytis yra daug svarbesnė, nei fiziniai asmens bruožai. Žmonės linkę derintis prie kito asmens lyties, elgtis su juo atsižvelgiant į tai, kas jis toks - moteris ar vyras.

Šeimoje gimus vaikui, daugumai aplinkinių kyla būtent toks pirmasis klausimas: „kas gimė? mergaitė ar berniukas?“¹. Būtent taip prasideda naujagimio gyvenimas ir aplinkinių elgesys bei požiūris į jį kaip į dar vieną visuomenės narį. Kiekviena visuomenė turi su lytimis susijusius lūkesčius ir įvaizdžius. Nepaisant asmenybių skirtumo manoma, kad viena lytis geriau nei kita atlieka tam tikras užduotis visuomenėje. Dėl to kyla daug nesusipratimų, sunkumų, nes taip sukuriama principai, elgesio normos kas yra normalu atitinkamoms lytims [51]. Svarbu suvokti kaip biologija ir socialiniai principai veikia moteris bei vyrus ir kas įtakoja vienokią ar kitokią jų elgesį.

1.1. Biologinės lyties samprata

Lytis yra vienas svarbiausių žmogaus skiriamųjų bruožų. Sąvoka lytis (angl. - *sex*) apibūdina fizines savybes, kurios skiria moterį nuo vyro. Visa tai pirmiausiai susiję su žmogaus anatomija: skirtingi yra jų lytiniai organai, išoriniai, fiziniai bruožai, organizme dominuojančių hormonų tipas, kiekis ir t.t. [40]. Taip yra vadinama **biologinė lyties samprata**, pabrėžianti anatominius moterų ir vyrų skirtumus.

F. Ivanauskienė, remiasi K. Deaux², kuris biologinę lytį apibūdina kaip demografinę kategoriją – *tai igimtas biologinis, fizinis tapatumas, apibūdinantis biologinius moterų ir vyrų skirtumus, kuriuos lemia žmogaus anatomija, lytinių chromosomų pora, genai bei hormonai*. Akivaizdu, kad žmogaus biologinė lytis apsprendžiama nuo pat gimimo ir remiasi genetiniais bei fiziologiniais elementais.

¹ SCHAUM, Melita, FLANAGAN, Connie. *Gender images: readings for composition*, 1992, p. 6.

² IVANAUSKIENĖ, Felicija, ŠIDLAUSKIENĖ Virginija. *Lytis ir ugdymas: metodinė knyga 1 dalis*, 2007, p. 5.

Žmogaus genai, skirtingos X ir Y chromosomos, anatomiciniai lyčių skirtumai, genitalijos, seksualinė pakraipa – visa tai apibrėžia biologinę lytį³.

Moterys fiziškai turi dvi X chromosomas, moteriškus lytinius hormonus, kurių dėka ji yra moteriško kūno sudėjimo, jos oda lygesnė, judesiai lengvesni ir t.t. Tačiau vyrai turi vieną X chromosomą, vyriškus hormonus, plačius pečius, tvirtą kūno sudėjimą. Lyčių elgesys nulemtas fiziologinių dalykų, kurie skiria moteris ir vyrus [27], [63].

Remiantis biologinio determinizmo išvalgomis [19], galima konstatuoti, kad asmens prigimties skirtumai yra: fizinės kūno charakteristikos, psichologinės savybės ir gal net seksualinė orientacija, kurios lemia socialinius lyčių skirtumus, moterų ir vyrų elgesį, likimą. Biologinis determinizmas suponuoja apie tai, kad berniukai yra gabesni, pavyzdžiui, technologiniuose dalykuose, o mergaitės namų ūkyje. Tai nulemiama moterų ir vyrų fiziologinių skirtumų, smegenų funkcijų tyrimų pagrindu.

Biologinio determinizmo šalininkai tvirtina, kad žmogaus fiziologija nusako elgesį, kuris negali būti keičiamas – gimę berniukai elgsis kaip tikri vyrai, o mergaitės – kaip moterys [ten pat]. Biologinis pagrindas – genai ir hormonai neabejotinai turi įtakos individo raidai, tačiau vėliau būtent socialinė veikla sustiprina, išryškina berniukų ir mergaičių, vėliau vyrų ir moterų skirtumus. Manoma⁴, kad moterų ir vyrų skirtingas elgesys yra įgimtas, atsirandantis dėl biologinių žmogaus savybių – pradedant hormonais bei chromosomomis ir baigiant smegenų apimtimi ir genetika. Tam tikras šių skirtumų formas galima pastebėti visose kultūrose, todėl manoma, kad biologiniai veiksniai tampa **socialinės nelygybės priežastimi**. Šis faktas aiškinamas tuo, kad, pavyzdžiui, biologinis vyrų agresyvumas skatina medžioti, kariauti, užsiimti ta veikla, kuria moterys negalėtų užsiimti dėl joms trūkstančio agresyvumo ir kitų, vyrams būdingų savybių. Atitinkamai vyrai, dėl jiems trūkstamų moteriškų fiziologinių, biologinių savybių negali užsiimti pavyzdžiui ramesne, kruopštesne veikla.

*Lietuvių norminėje kalboje biologinė lytis vadinama **gimine**, t.y. žmogus gimsta moteriškos arba vyriškos giminės. Socialinė/kultūrinė/psichologinė lytis (angl. gender) apibūdina lyčių savybes, jų socialinius vaidmenis bei lytims priskiriamų moteriškumo ar vyriškumo savybių supratimą, lyčių identitetą (tapatumą, savastį) [19]. Lytis – socialiai, psichologiškai konstruojama [63]. Šį faktą patvirtina ir feminizmo teorija, kurioje lytis suprantama kaip biologinė kategorija, o giminė suvokiama kaip socialinis konstruktas [9]. Akivaizdu, kad reaguodami į aplinkoje vykstančius veiksnius, mes tobuliname, formuojame, adaptuojame ir perkuriame savo sociokultūrinę lytį. Moteriškumą ir*

³ FAUSTO-STERLING, Anne. The five sexes, revisited. *Gender through the prism of difference*, 2005, p. 16.

⁴ GIDDENS, Anthony. Lytis ir seksualumas. *Sociologija*, 2005, p. 113.

vyriškumą mes suvokiama individualiai ir kolektyviai, o suvokimas kinta priklausomai nuo konteksto, nuo socialinių ypatybių.

1.2. Socialinės lyties samprata

Pasaulyje yra įprasta žmones skirstyti pagal jų kūno spalvą, rasę, religiją, socialinę padėtį ir kitus bruožus, tačiau lyčių skirtumai esti biologiniai ir socialiniai. Pirmieji yra siejami su fiziologija, antrieji su lyčių vaidmenimis [41]. Išanalizavus biologinės lyties sampratą, galima teigti, kad ji turi įtakos socialinės lyties identitetui, seksualumui, todėl šios sąvokos turi būti atsietos, netapatinamos.

Socialinė lytis arba **lytis visuomenėje** (angl. – *gender*) apibūdina moterų ir vyrų socialines, kultūrinės normas, kurias jie atlieka. Svarbios tampa asmeninės, psichologinės savybės, gebėjimai, veikla, išmoktas kultūrinis elgesys. Socialinė lytis apibūdina vyrų bei moterų vaidmenis, susijusius su visuomenės lūkesčiais, sukurtais elgesio modeliais, atsižvelgiant į socialines ekonomines sąlygas ir kultūrinės tradicijas [40]. Pavyzdžiui, kaip moterys ir vyrai turėtų elgtis tam tikrose situacijose, kokiomis nuostatomis, įsitikinimais ir vertybėmis vadovautis, koks turi būti jų darbo pasidalijimas, tam tikri vaidmenys, tarpusavio bendravimas.

Socialinė ir biologinė lytis yra netapatūs terminai, nors atrodo, kad siejasi tarpusavyje. Socialinė lytis reiškia lyčių vaidmenis, identitetą, veiklos pobūdį, lyčių jausmus ir santykius⁵. Socialinė lytis yra susijusi su socialine aplinka bei vaidmeniu⁶. Vien biologiniais ypatumais paaiškinti santykius, skirtumus tarp lyčių neįmanoma. Lytis yra socialiai konstruojama, visa tai lemia istoriniai įvykiai, kultūra, socialinė individo aplinka, įtakoianti asmenį labiau nei jo fiziologija, taip pat rasė, lytis⁷.

A. Giddens teigia⁸, kad vyrų agresyvumo lygis įvairiose kultūrose labai skiriasi, o moterų pasyvumo ar klusnumo vienose kultūrose tikimasi labiau negu kitose. Galime pastebėti, kad nuo kiekvienos šalies kultūros priklauso moterų ir vyrų elgesys, požiūris į darbus, veiklą ir kiekvienam priskiriamas pareigas, todėl ne biologiniai, o socialiniai, kultūriniai veiksniai sukuria tam tikras skirtynes tarp lyčių.

Galima teigti, kad socialinės lyties formavimuisi svarbus tampa kultūrinis kontekstas, nes būtent nuo jo priklauso lyčių vaidmenų skirtumai. *Giminė – socialinis, kultūrinis, psichologinis konstruktas, determinuojantis moteris ir vyrus įvairiose kultūrose, visuomenėse. Giminė kaip sociokultūrinis*

⁵ WOOD, Julia T. *Gendered lives: communication, gender, culture*, 2005, p. 19.

⁶ IVANAUSKIENĖ, išnaša 2.

⁷ BACA ZINN, Maxine, THORNTON DILL, Bonnie. *Theorizing difference from multiracial feminism Gender through the prism of difference*, 2005, p. 23.

⁸ GIDDENS, išnaša 4.

*konstruktas kinta slenkant laikui, yra veikiamas socialinių normų, etniškumo, išsimokslinimo ir visuomenės gerovės*⁹. Beveik visose kultūrose medžiokle, karyba dažniau užsiima vyrai, o moterys skiria savo laiką vaikų globai, namų priežiūrai. Lyčių atliekami vaidmenys yra skirtingi, sąlygojami daugelio veiksnių, kurie įtakoja individus elgtis pagal atitinkamas normas ir stereotipus.

Apžvelgus biologinės ir socialinės lyties sampratą, galima pastebėti tai, kad lyčių skirtumus lemia pirmiausiai fiziologiniai dalykai, o vėliau kultūrinis kontekstas, kuris vyrus ir moteris išspraudžia į tam tikrus rėmus, stereotipus. Kiekviena kultūra turi savus, jai būdingus elgesio būdus ir normas, priskiriamus individams. Atitinkamai ką tik gimęs naujas visuomenės narys yra ugdomas, atsižvelgiant į kultūrinę normas, nuo kurių jis yra priklausomas visą likusį gyvenimą. Socializacijos proceso metu individas yra mokomas būti visuomenės nariu, perimti jos nuostatas ir būdingas elgesio normas.

1.3. Socializacijos proceso įtaka lyties suvokimui

Socializacija (antropologijoje vadinama interkultūrizacija, sociologijoje – socialinio išmokimo teorija) – procesas, kurio metu visuomenės kultūra perduodama vaikams, siekiant formuoti iš kūdikio individualybę, paklūstančią tam tikros kultūros tradicijoms ir socialinėms normoms. *Socializacija kaip pagrindinių nuostatų perėmimo tarpsnis, siejamas su vaikyste bei paauglyste ir rutuliojasi įvairioje socialinėje aplinkoje* [19]. Ji yra kuriama, nepriklauso nuo biologinių žmogaus ypatybių, jos mokomasi nuo pat vaikystės. Socializacijos samprata apibrėžiama įvairiai [ten pat]:

- Tai sudėtingas, visą gyvenimą besitęsiantis procesas, tampant socialine būtybe, kuri gali prisitaikyti prie naujų situacijų įvairiais savo gyvenimo periodais;
- Tai žmonių socialinės patirties ir socialinių nuostatų kaupimo procesas, atitinkantis socialinių vaidmenų kaitą;
- Tai vaiko mokymosi gyventi visuomenėje procesas;
- Tai visuomenės kultūros perteikimas vaikams, siekiant, kad jie sėkmingai įsilietų į visuomenę.

Išanalizavus socializacijos termino apibrėžimus, galima teigti, kad socializacijos metu kuriama lyties tapatybė, kuri vaikų išmokstama per suaugusiųjų elgesio stebėjimą ir imitavimą. Būtent vaikai mokosi būti socialiais visuomenės nariais, priimdami būdingas elgesio normas, padedančias pritapti prie suaugusiųjų. Vaiko lytis yra biologinis faktas, o kultūra per socializacijos procesą nulemia

⁹ IVANAUSKIENĖ, išnaša 2.

berniuko tapimą vyru ir mergaitės tapimą moterimi. Tokiu būdu vaikai įsilieja į visuomeninį gyvenimą, priimdami lytims būdingus vaidmenis ir elgesį.

F. Ivanauskienė išskiria tokius socializacijos vaikystėje tarpsnius (IVANAUSKIENĖ, 2007):

1. Pirminė ir antrinė socializacija;
2. Vaikystės socializacija;
3. Auklėjimas šeimoje;
4. Socializacija pasibaigus vaikystei;
5. Paauglystė.

A. Giddens teigia, kad socializacija turi du pagrindinius tarpsnius, kurie apima keletą skirtingų socializacijos veiksmų. *Pirminė socializacija* apima kūdikystę, vaikystę. Jos metu vaikas labiausiai mokosi kultūros, kalbos ir pamatinių elgsenos modelių, sudarančių tolesnio mokymosi pagrindą. Šiame etape svarbiausias socializacijos veiksnys yra šeima, *šėimos konsteliacija**, jos elgesys bei vertybės, turinčios didelės reikšmės vaiko asmenybės formavimuisi. *Antrinės socializacijos* laikotarpis apima vėlesnę vaikystę bei brendimo metus. Be šeimos atsiranda kiti socializacijos veiksniai: mokykla, amžiaus grupės, organizacijos, žiniasklaida ir darbovietė. *Socialinės sąveikos šiuose kontekstuose padeda žmonėms perimti vertybes, normas ir įsitikinimus, sudarančius jų kultūros modelius* (GIDDENS, 2005).

Vaiko socializacija prasideda jau jam gimus, nes visa jį supanti aplinka skatina jį mokytis elgesio normų. F. Ivanauskienės žodžiais tariant, socializacija nebūna vienkryptė, ją veikia daugybė kitų individų ar jų grupių. Svarbiausios grupės įvardijamos kaip **socializacijos institutai**. Prie svarbiausių institutų priskiriama šeima, įvairios mokymo įstaigos, jaunimo, religinės, laisvalaikio leidimo organizacijos (IVANAUSKIENĖ, 2007). Socializacijos institutai - šeima, draugai, religinės, kultūrinės institucijos, mokykla, žiniasklaida moko lyčių elgesio, vaidmenų, tačiau tam pasitelkiama **komunikacija**.

Vaikas komunikuoja su kitais vaikais bei suaugusiais šeimoje, mokykloje, ugdymo institucijose, bendruomenėje. Akivaizdu, kad komunikuodamas su kitais, vaikas perima iš šių institutų vertybes bei elgesio normas. Kiekvienas vaikas integruojasi ir tampa visuomenės nariu skirtingai, priklausomai nuo jo asmens bruožų, charakterio savitumo ir nuostatų, kurias perduoda pirmiausiai šeima, o vėliau ir kiti institutai. A. Giddens pateikia, jog *tokia traktuotė skiria biologinę ir socialinę lytį – kūdikis gimsta, turėdamas pirmąją, o vėliau susikuria antrąją. Per sąlyčius su įvairiais – ir pirminiais, ir antriniais –*

* Šėimos konsteliacija – visi vaiką supantys šėimos nariai, kurie skiriasi lytimi, amžiumi: močiutės, seneliai, tetos, dėdės ir kiti namiškiai. In PAVILIONIENĖ, M.A., *Lytiškumas: socialiniai, kultūriniai ir sveikatos aspektai*. Kaunas: Senoja, 2009, p. 59.

*socializacijos veiksniais, vaikai palengva perima socialines normas ir lūkesčius, kurie, manoma, susiję su jų biologine lytimi. Lyčių skirtingumą lemia ne biologija – jas kuria kultūra*¹⁰. Remiantis tokiu požiūriu galima manyti, kad lyčių socialinė nelygybė atsiranda todėl, kad vyrai ir moterys socializuojami rengiant juos skirtingiems vaidmenims, kurie perduodami per socializacijos institutus iš kartos į kartą ir yra laikomi norma. Visa tai yra pačios kultūros sukurta ir laikoma, puoselėjama.

Šeimos, kaip pirminio, svarbiausio socializacijos instituto, įtaka ryškiausia vaikystėje, nes tėvai su savo atžalomis bendrauja atsižvelgdami į savo socialinius ir psichologinius poreikius. Dar negimus vaikui, tėvai perka skirtingų spalvų drabužėlius savo būsimai atžalai: mergaitėms rausvus, berniukams mėlynius. Po gimimo prasideda vaiko auklėjimas – *tai tam tikro, specialaus elgesio su vaiku visuma, turinti įtakos vaiko elgesio rezultatams*¹¹. Diferencijuojamas elgesys su vaikais, berniukai identifikuojasi su tėvu, atmeta brožus, kurie gali būti moteriški ir laikomi nevyriškais, nes taip tėvai liepia. Berniukams teigiama, kad jie negali verksti, negali būti „mergaitiški“, o turi pasitikėti savimi, būti savarankiškais, nepriklausomais [63]. Mergaitės nuo mažens mokomos būti darbščiomis, lanksčiomis, kukliomis, padėti mamai buityje. Mergaitė yra ruošiamama moters gyvenimui, jai diegiamos stereotipinės elgesio normos: žaidimai su lėlėmis, jų priežiūra, pagalba buityje ir pan. Atitinkamai panašiai berniukai yra pratinami prie vyriško elgesio.

Teigiama, kad mergaitė supranta kuo skiriasi moteriškumas ir vyriškumas iš to, kaip skirtingai ją laiko rankose mama ir tėvas¹². Vaizdų, žodžių, komunikacijos dėka atsiranda kultūriniai *moteriškumo ir vyriškumo* pavyzdžiai, nes matoma kaip elgiasi mama, sesuo, o kaip tėvas, brolis ir pan. Komunikacija yra esminis procesas, kurio dėka vaikai gauna informacijos apie save, kaip savo lyties atstovą, per diegiamus stereotipinius vaidmenis ir veiklą. Tėvai dažnai vaikams sako įvairius dalykus, pastabas, būdingas vaiko lyčiai. Tokių pavyzdžių kasdienybėje yra labai daug ir jie lemia vaiko charakterio, elgesio brožus, pavyzdžiui¹³:

„tu turi padėti mamai tvarkytis namuose“ – mergaitė skatinama būti tvarkinga, namų šeimininke;

„tu esi mažas stiprus vyras, neverk“ - berniukui diegiama, kad jis yra vyras, jėga;

„tu negali man vadovauti, nes esi mergaitė“ - atsispindi berniuko požiūris į mergaitę, kuri suformavo tėvai ir kiti asmenys, įvairūs socializacijos institutai.

Berniukai ir mergaitės mokosi moters ir vyro tapatybių – moteriškumo ir vyriškumo. Vykstant tokiam procesui vaikų elgesį reguliuoja teigiamos arba neigiamos *sankcijos – socialiai taikomos*

¹⁰ GIDDENS, išnaša 4, p. 114.

¹¹ ŽUKAUSKIENĖ, Rita, MALINAUSKIENĖ, Oksana. Skirtumai tarp lyčių, prognozuojant elgesio ir emocinius sunkumus paauglystėje pagal asmenybės brožus ir tėvų auklėjimo stilių. *Psichologija*, 2008, nr. 38, p. 63.

¹² IVANAUSKIENĖ, išnaša 2, p. 16.

¹³ WOOD, išnaša 5, p. 51.

prievartos priemonės, kurios atlygina už tam tikrą elgseną arba ją varžo [18]. Pavyzdžiui, mažą berniuką galima paskatinti pagyrimu („koks tu drąsus berniukas“) arba suvaržyti nepritarimu, jei jis imtų žaist su lėlėmis, kurios yra laikomos mergaičių žaidimų objektu. Kai vaikas nepaklūsta tėvų keliamiems reikalavimams ir taisyklėms, tėvų taikomos bausmės būna žiaurios, dažnai fizinės. R. Žukauskienė mano, jog mokydami vaikų naujų įgūdžių, elgesio ar kitokių užduoties atlikimo būdų, tėvai duoda direktyvius verbalinius nurodymus ir labai dažnai patys imasi atlikti tuos veiksmus, kurių vaikas yra mokomas (ŽUKAUSKIENĖ, 2008). Toks teigiamas arba neigiamas vaikų spaudimas padeda išmokti ir priimti tuos socialinės lyties vaidmenis, kurių iš jų laukiama. Taigi tėvai tiek elgesiu, tiek savo komunikacija prisideda prie vaiko socializacijos proceso.

Vėliau vaiką veikia ir kiti socializacijos institutai, kurie moko atitinkamo elgesio ir veiklos: darželis, mokykla, universitetas, žiniasklaida ir t.t. Vaikai mato kaip elgiamasi su viena ir kita lytimi, kas dominuoja mokytojų tarpe, kaip knygų, vadovėlių tekstuose ir iliustracijose, televizijoje yra vaizduojami vyrai bei moterys. Vaikas nesąmoningai tą įsisavina ir su tokiu vaizdiniu užauga. Visa tai lemia jo požiūrį į gyvenimą, profesijos pasirinkimą, santykį su priešingos ar tos pačios lyties atstovais ir požiūrį į kitą lytį.

1.4. Lyčių vaidmenų socializacijos teorijos

Lyčių socializacija – tai lyčių vaidmenų perteikimo ir perėmimo procesas [19]. Šio proceso metu berniukai ir mergaitės išmoksta savo lyčiai tinkamo, reikalaujamo elgesio, perimdami visuomenės lūkesčius ir normas. Lyčių socializacijos procesą aiškina trys lyčių vaidmenų socializacijos teorijos¹⁴
15.

1. Socialinio išmokimo (angl. *Social learning theory*);
2. Kognityvinė (angl. *Cognitive development theory*);
3. Psichoanalitinė (angl. *Psychodynamic theory*).

Socialinio išmokimo teorija teigia, kad vaikas mokosi elgtis taip, kaip elgiasi suaugę tos pačios lyties atstovai, tai vyksta juo stebint, mėgdžiojant, imituojant suaugusiųjų elgesį ir komunikaciją. Vaikas mokosi iš tėvų, artimųjų, televizijos ir kt. Jis mokomas priimtino elgesio per *paskatinimą ir baudimą* – už tinkamą elgesį yra skatinamas, giriamas, o už netinkamą jo lyčiai elgesį – baudiamas. Galima teigti, kad berniukai turi elgtis kaip jų tėčiai, o mergaitės – kaip jų mamos. Vaikas išmoksta stereotipinių moteriškųjų ir vyriškųjų savybių, elgesio ir tas mokymasis tęsiasi visą likusį individo gyvenimą.

¹⁴ IVANAUSKIENĖ, išnaša 2, p. 6-7.

¹⁵ WOOD, išnaša 5, p. 44, 46-47, 51-52.

Reikia pabrėžti, kad socialinio išmokymo procese daug ką lemia kalba, leidžianti perimti kultūros paveldą, vertybes, formuojančios veiklos principus, normas – lūkesčius ir elgesio standartus – reguliuojančius moterų ir vyrų tarpusavio sąveikas, elgesį, už kurį baudžiama arba skatinama.

Pažintinė (kognityvinė) asmenybės vystymosi teorija pabrėžia tai, kad yra *tapatinamasi* su atitinkama lytimi, jos vaidmeniu, priklausomai nuo vaiko raidos. J. WOOD įsitikinęs, kad vaikas jau nuo gimimo iki 24-30 mėnesių suvokia kas jis: berniukas ar mergaitė, o tą žinant jis orientuojasi į savo lyties atstovus: tėvus, mokytojus, autoritetingus asmenis, jų elgesį, kuris laikomas tinkamu, geru (WOOD, 2005). Vyksta lyčių vaidmenų mokymosi ir perėmimo procesas. Toks elgesys palankiai vertinamas suaugusiųjų, nes vaikas daro taip, kaip reikalauja ir tikisi visuomenė. F. Ivanauskienė remiasi E. Erikson išskirtomis 8 individo vystymosi stadijomis ir jas pateikia tokia tvarka (IVANAUSKIENĖ, 2007):

1. Pasitikėjimas – nepasitikėjimas (kūdikiystė);
2. Autonomija – gėda ir abejonės (1-2 metai);
3. Inicijatyva – gėdos jausmas (3-5 metai);
4. Darbštumas – nepilnavertiškumas (jaunesnysis mokyklinis amžius);
5. Individualybės tapimas – vaidmenų difuzija (jaunystė);
6. Intymumas – vienišumas (subrendusio asmens gyvenimo pradžia);
7. Kūrybiškumas – stagnacija (vidutinis amžius);
8. Susitaikymas – neviltis (senatvė).

Kognityvinė teorija teigia, kad išmokti būti vyru arba moterimi, reiškia taisyklių supratimą, kurios apibrėžiamos visuomenėje. Taip vaikai mokosi būti vyrais arba moterimis, elgiasi tinkamai, būdingai jo lyčiai. B. Lucal teigia¹⁶, kad žmogus, norintis būti „normaliu“ tapatina ir lygina save su jo kultūroje esančiomis normomis. Kultūra nustato ir apibrėžia lyčių vaidmenis, kuriuos jie atlieka. Tie, kurie nepriima kultūros normų – tampa kitokie, išskirtiniai ir jų vėliau nesupranta kiti visuomenės nariai. Galima konstatuoti, kad asmuo nepriėmęs kultūrinių, visuomeninių taisyklių yra kitaip priimamas, pakinta aplinkinių individų požiūris į jį. Norint to išvengti kiekvienas stengiasi paklusti visuomenės keliamoms normoms.

Psichoanalitinė kryptis akcentuoja *modeliavimą ir tapatinimąsi* [19]. Vaikas, stebėdamas tėvų elgesį jį imituoja, modeliuoja. Skatinami tam tikri jausmai (meilė, baimė, bausmė) vaikui sukelia

¹⁶ LUCAL, Betsy. What it means to be gendered me. *Gender through the prism of difference*, 2005, p. 114-115.

tapatinimosi veiksmą su savo lyties atstovu: tėvu arba motina. Šiai kryptčiai būdinga tai, kad asmuo per vidinį konfliktą įgyja moralinį, asmeninį tapatumą, todėl išorė jo neveikia.

Susitapatinimo procesą aiškina ir Z. Froidas teigdamas [ten pat], kad berniukai patiria *Edipo* („pavydo peniui“), mergaitės – *Elektros* kompleksą. Vaikui įveikus šiuos kompleksus pavyksta išmokti tinkamą lyties vaidmenį ir jis įgyja tam tikras savybes. *Mamos labiau sąveikauja su dukromis, jos būna artimesnės nei sūnūs. Nes jie skirtingų lyčių ir visiškai tapatinimasis tarp vaiko ir jos neįmanomas*¹⁷. Galima manyti, kad vaikų ir tėvų santykiai lemiami konkrečios lyties, tačiau tai nėra tikslinga. Jei berniukas tapatinasi su tėvu, jo elgesiu, tai dar nereiškia, kad vaiko ir mamos ryšys kitoks. Berniukas tapatinasi su jo lyčiai priimtina, atliekama veikla, bet jo psichinė būseną, nebūtinai turi būti tokia, kaip tėvo. S. Daugirdaitė mano, jog moteriškumas, vyriškumas yra savimonės sukurti, tai žmonių reakcija, nepriklausanti nuo lyties. Individas gali būti moteriškos lyties, nebūdamas moteriškas ir atvirščiai¹⁸.

Žmonės nėra pasyvūs objektai, jie aktyviai patys kuria bei modifikuoja savo vaidmenis. Sociologai linkę kritikuoti socializacijos bei lyčių vaidmenų teorijas. Pasak jų [18] *ir biologinę, ir socialinę lytį derėtų priskirti socialiai sukurtiems dariniams. Svarbu suvokti, kad vienaip ar kitaip išmokti vaidmenys mus lydi visą likusį gyvenimą.*

A. Giddens teigia, kad *lyčių socializacijai nėra būdingas sklandumas: skirtingi „veiksniai“, tokie kaip šeima, mokykla ir vienmečių bei draugų grupės, gali nesutarti viena su kita. „Socializacijos veiksniai“ negali mechaniškai paveikti augančio asmens. Iš tiesų jie tikrai kviečia vaiką tam tikromis sąlygomis dalyvauti socialinėje veikloje. Šis kvietimas gali būti, ir dažnai būna, priverstinis – jį lydi didžiulis spaudimas priimti, ne užsimenant apie alternatyvas* [ten pat]. Vaikai žino ir suvokia kokio elgesio iš jų tikimasi, o jei jis pasielgtų priešingai - sulauktų bausmės, nuviltų tėvus, jį slėgtų vidinis nepasitenkinimas, gėdos, kaltės jausmas.

Išanalizavus lyčių vaidmenų socializacijos teorijas, galima konstatuoti, kad tėvai yra pirmieji vaikų *socializacijos agentai*, nes lyčių vaidmenų mokomasi nuo pat mažens, pradedant šeimoje, kuomet tėvai ir kiti šeimos nariai komunikuoja, skatina elgtis vienaip arba kitaip. Berniukai ir mergaitės auklėjami skirtingai, jų apranga, žaislai, net tėvų bei kitų šeimos narių dėmesys ir auklėjimo būdai yra diferencijuojami. Tėvai, skatindami, bausdami už netinkamą ir nepriimtina vaiko lyčiai elgesį, formuoja jo požiūrį į save ir kitus individus. Vaikas tapatinasi su suaugusiais ir mokosi lyčių

¹⁷ WOOD, išnaša 5, p. 45.

¹⁸ DAUGIRDAITĖ, Solveiga. *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai: moteriškumo reprezentacija naujausioje lietuvių moterų prozoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 18.

vaidmenų, kurie lydi jį visą likusį gyvenimą ir įtakoja komunikacijos procesą su tos pačios ir priešingos lyties atstovais.

2. LYČIŲ VAIDMENYS IR ĮVAIZDŽIAI

Kaip buvo aptarta ankstesnėje darbo dalyje, moteris ir vyras – dvi skirtingos lytys biologine ir socialine prasme, tačiau biologiniai skirtumai socialiniame gyvenime yra nesvarbūs. *Lyčių vaidmenys yra tam tikras elgesys, nuostatos, vertybės, įsitikinimai, kuriuos tam tikra grupė laiko tinkamus vyrams arba moterims jų lyties pagrindu* [31].

F. Ivanauskienė apibrėžia lyčių vaidmenis kaip *visuomenės lūkesčius, kaip, atsižvelgiant į socialines-ekonomines sąlygas ir kultūrinės tradicijas turi elgtis, mąstyti, kokia veikla užsiimti moterys ir vyrai. Vienos socialinės normos įskiepijamos sąmonėje, pavyzdžiui per komunikacijos kanalus, kitos – įgyjamos kuomet visuomenė nepritaria kitokiam nei įprasta elgesiui* (IVANAUSKIENĖ, 2007).

Socialiniai lyčių vaidmenys yra tam tikra visuomenės lūkesčių visuma, lemianti vyrų ir moterų statusą visuomenėje. Individo sutapimas su lytimi, suvokimas savęs kaip moters ar vyro atsiranda labai anksti. Čia svarbiausia yra šeima, perduodanti socialinę patirtį ir supažindinanti vaiką su visuomenės lūkesčiais. Būtent dėl vykstančio socializacijos proceso (aptarto pirmame darbo skyriuje) šeima pradeda formuoti lyties ir vaidmenų sampratą, kurią vėliau formuoja ir kiti socializacijos institutai. Mergaitės ir berniukai perima moteriškojo ir vyriškojo elgesio standartus, lyčių vaidmenis, kurie nurodo laukiamą darbo pasidalijimą tarp lyčių, jų santykius.

2.1. Teorinis požiūris į lyčių vaidmenis

Šaltinyje *Lytis ir ugdymas* [19] skiriami du požiūriai į lyčių vaidmenis: patriarchalinis ir egalitarinis. **Patriarchalinio požiūrio** nuostata ta, kad vyras turi būti šeimos maitintojas, o moteris - namų šeimininkė, gera, rūpestinga žmona ir mama, atsakinga už namų ir vaikų priežiūrą, nesiekianti karjeros. Vaidmenų pasidalijimas aiškinamas per lyčių biologinius ypatumus, skirtingus gebėjimus. Feministinėje teorijoje patriarchijos sąvoka nusako vyrų dominavimą šeimoje, ekonominiame

gyvenime. *Patriarchalinis požiūris apibūdina ideologiją, struktūrą, veiklą, sukurtą vyrų ir vadinamą - (angl. „role by the fathers“)*¹⁹ t.y. „valdo tėvas“.

Patriarchalinėje Vakarų visuomenėje per amžius susiklostė tradicinės *moteriškumo* ir *vyrishkumo* sampratos. Tradicinę *vyrishkumo* esmę įkūnija fiziškai stiprus, seksualus vyras, slepiantis ir agresyviai demonstruojantis savo emocijas, racionalus, atkakliai siekiantis pergalės konkurencinėje kovoje, sėkmingai įveikiantis visas kliūti. Tradicinė *moteriškumo* esmė – švelnumas, jausmingumas, intuicija, ramumas, pasiaukojimas šeimai, šeimos gyvenimo, kaip vienintelės laimės, aukštinimas²⁰.

Įvairiose kultūrose ir įvairiais laikmečiais vaidmenys kitaip nei biologiniai skirtumai, buvo nevienodi. Pavyzdžiui, klajojančioje maistą renkančių žmonių visuomenėje abiejų lyčių darbai buvo panašūs, todėl berniukai ir mergaitės auklėjami panašiai. Žemdirbių visuomenėje moterys pastebimos arčiau namų, dirbdamos laukuose, prižiūrinčios vaikus, o vyrai laisvai keliaujantys. Tokia visuomenė paprastai rengia vaikus skirtingiems vaidmenims²¹. Galima teigti, kad lyties samprata yra socialiai kuriama, veikiama konkretaus laikmečio, kultūros normų ir tam tikrų keliamų principų.

Egalitarinis požiūris akcentuoja lyčių lygybę, lygias teises. Jo esmė ta, kad ne nuo asmens lyties, bet nuo išsilavinimo, kvalifikacijos, kompetencijos ir asmeninių savybių priklauso jo vaidmuo tiek šeimoje, tiek darbe. Galima manyti, kad šis požiūris modernesnis ir demokratiškesnis lyčių atžvilgiu, ypatingai svarbus šiais laikais, kuomet lytys siekia lygių galimybių visuomeniniame, profesiniame ir asmeniniame gyvenime.

Funkcionalistai lyčių vaidmenis traktuoja kaip vyriškų ir moteriškų darbų pasidalijimą šeimoje ir tokiu būdu sukuriama šeimos darnumą. Feminizmo šalininkės kritikuoja šį požiūrį, pabrėždamos, kad moteris yra slopinama, turi pataikauti vyrui, nuo jo priklausyti, nes visa tai yra patriarchalinės visuomenės padarinys. Tačiau pastebėta, kad vyrų vaidmenys labiau vertinami ir geriau atlyginami negu moterų: beveik kiekvienoje kultūroje moterys pirmiausia atsako už vaikų auginimą ir namų ūkio darbus, o vyrams tradiciškai tenka atsakomybė aprūpinti šeimą [18]. Visa tai lemia kultūroje įsitvirtinę stereotipiniai lyčių vaidmenys, priskiriami moterims ir vyrams.

2.2. Lyčių vaidmenų stereotipai visuomenėje

Stereotipinės žmonių nuostatos apie vyro bei moters vaidmenis visuomenėje tampa kliūtimi, siekiant subalansuoto moterų bei vyrų dalyvavimo profesiniame ir šeimos gyvenime, užtikrinant

¹⁹ WOOD, išnaša 5, p. 29.

²⁰ LUKŠYTĖ, Jolita. Stereotipiniai lyčių socialiniai vaidmenys šiuolaikiniuose lietuvių literatūros tekstuose. *Lyčių skirtumai švietimo sistemoje: teminis rinkinys*, 2000, p. 120.

²¹ MYERS, D. G. Socialinė įvairovė. *Psichologija*, 2000, p. 695.

asmens ir visuomenės gerovę. Teigiama, kad *lyčių vaidmenys yra nulemti stereotipų* (angl. *stereotypes*) – *perdėto manymo ar įsivaizdavimo, kad visi tam tikros grupės nariai yra vienodi, neturintys individualių skirtumų. Stereotipai yra palaikomi tradicijų ir nėra keičiami. Lyčių vaidmenų stereotipai* (angl. *gender role stereotyping*) - *įsisenėjęs įsitikinimas, kaip atrodo vyras ar moteris ir kaip jis/ji turi elgtis*²². Elgesio stereotipų išmokstama nuo vaikystės, kuomet atitinkamas vaidmuo yra priskiriamas tam tikrai lyčiai. Berniukams tai, kas vyriška, mergaitėms – kas moteriška.

Daugumos autorių darbuose skirtingai, tačiau labai panašiai yra išskiriami ir apibūdinami stereotipiniai lyčių vaidmenys. Jie apibrėžiami atsižvelgiant į moterų ir vyrų įvaizdžius, savybes, kurios tradiciškai priskiriamos lytims. Jei moteris laikoma silpna, gležna būtybe – tai jos atliekami vaidmenys visuomenėje nebus siejami su valdžia, įtaka ir t.t.

J. Lukšytė teigia, kad moteriai dažnai yra priskiriamas *namų židinio sergėtojos* vaidmuo. Tai ideali, namų židiniu besirūpinanti motina. Toks vaidmuo susiformavo tik XIX a. buržuazinėje aplinkoje. Buvimas namuose, su šeima ir brangiais žmonėmis prilyginama prabangai. Namai, vaikai ir meilė jiems yra moters rūpestis, bet tuo jos pasaulis neapsiriboja. Ji atitrūksta nuo visuomenės, nes negali dirbti ir tokiu būdu tampa priklausoma nuo šeimos maitintojo – vyro valios. Tradiciškai vyrų gyvenimas siejamas su viešąja sfera, visuomeniniu gyvenimu - tuo, kas yra už namų. Moters gyvenimą apibūdina trys „K“ – „Kinder, Kuchen und Kirchen“ (vaikai, virtuvė, bažnyčia). Visa tai telpa viename žodyje „namai“²³.

Vyruvi priskiriama daugiau teigiamų savybių, tiek šeimos, tiek visuomeniniame gyvenime. Teigiama, kad moters pasyvumas ir priklausomumas išryškėja santykiuose su vyru, tačiau jos aktyvumas ir rūpestingumas pasireiškia santykiuose su vaikais. Atitinkamai vyro vaidmuo kinta darbo aplinkoje, nes jis turi paklusti kitam vyrui – viršininkui, direktoriui ir pan. Todėl tam tikri lyčių bruožai skirtingoje aplinkoje vis kitaip pasireiškia ir juos visiškai stereotipizuoti nėra tikslinga.

Šaltinyje²⁴ aprašomas tyrimas, kuriame autorės išskyrė **stereotipinius lyčių vaidmenis, ypatybes:**

- moteris yra silpna, pavargstanti, paklusni, priklausoma, emociinga, pamaldī, pasyvi, pasiduodanti įtakai, puoselėjanti tradicijas, o vyras - stiprus, drąsus, ištvėringas, agresyvus – kovotojas, karys, medžiotojas, policininkas, dirba sunkų fizinį darbą;

²² Oxford Reference Online Premium database [interaktyvus]. England: Oxford University Press, 2009 [žiūrėta 2010 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per internetą:<

http://www.oxfordreference.com/views/SEARCH_RESULTS.html?q=gender&ssid=1067182418&scope=global&time=0.209667283124528>.

²³ LUKŠYTĖ, išnaša 20, p. 122.

²⁴ LIUKINEVIČIENĖ, Laima, GUDZINEVIČIŪTĖ Ona Laima. Lytiškumo ugdymo aspektai mokyklinių vadovėlių iliustracijose. *Feminizmas, visuomenė, kultūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto lyčių studijų centras, 2000, p. 111.

- moteris yra graži, rūpinasi išvaizda, švara, mėgsta pozuoti, bendrauti, paslaugi, dirbanti aptarnavimo, pramogų sferose, o vyras - protingas, išradingas, nepriklausomas – vadovas, lyderis, atsakingas darbuotojas, išradėjas, mokslininkas;
- moteris rūpinasi šeima, namais, ugdytoja, o vyras - linkęs konkuruoti, lenktyniauti – žaidėjas, sportininkas, lošėjas;
- moteris yra protinga, sumani, lygiavertė vyro partnerė – o vyras, pamaldus, doras, rūpinasi vaikų ugdymu – naujieji lyčių mitai, stereotipai.

Vyrams ir moterims priskiriami tam tikri vaidmenys, atspindintys stereotipinius lyčių bruožus. Vaidmenys, veikiami socializacijos proceso, susiformuoja per sąveiką su kitais tiek tos pačios, tiek priešingos lyties individais. Šiuos procesus aiškina anksčiau aprašytos lyčių vaidmenų socializacijos teorijos: *Socialinio išmokimo*, *Pažintinė*, *Psichoanalitinė* (žr. sk. 1.4.). J. T. Wood išskiria tokius stereotipinius vyrų vaidmenis (WOOD, 2005):

- ***Būti vyrišku, ne moterišku*** – pagrindinis ir esminis reikalavimas vyriškosios lyties atstovams, diegiamas nuo pat vaikystės. Berniukams draudžiama mąstyti, elgtis, jaustis taip, kaip mergaitės. Jei vyras/berniukas pasielgia arba mąsto ne taip, kaip jam derėtų – iš karto aplinkiniai ima vadinti jį bailiu, verksniu, „mamos sūneliu“, ištižėliu ir pan.
- ***Daug pasiekti gyvenime*** – daug veikti, siekti apdovanojimo, laimėjimo įvairiose gyvenimo srityse. Visa tai diegiama nuo vaikystės, kuomet tėvai skatina berniuką siekti laimėti, nepasiduoti, kovoti per ypatingą ryžtą, agresiją, vyriškumą. Skatinama nepasiduoti ir nepralaimėti, o būti lyderiu. Vyresniame amžiuje vyrai nesąmoningai varžosi tarpusavyje, veikloje su kitais, siekiant karjeros, geresnio atlygio; dėl automobilio, būsto, moters ir pan.
- ***Būti agresyviu, atkakliu*** – nuo vaikystės skatinami berniukai kovoti už save, būti „mušeikomis“, nenuolaidžiauti. Vėliau žaidimai, sportas iššaukia agresiją, smurtą, įtūžį, „kietumą“. Vyro elgesio normos skatina kovoti, sužeisti kitus, nugalėti ir laimėti. Pabrėžiamas vyrų smurtas, ypač prieš silpnesnes būtybes – moteris, nes socializacijos procese vyrai skatinami būti agresyvūs, dominuojantys, nepasiduoti moterims. Šį teiginį galima iliustruoti konkrečiu pavyzdžiu, kuomet berniukas sako mergaitei: „*tu negali man vadovauti, nes esi mergaitė*“ [63]. Kasdienybėje, tokių pavyzdžių vaikų tarpe yra apstu, jų elgesys ir normos perauga į suaugusiųjų elgesį, kuomet vyrai teigia tą patį savo žmonoms, draugėms: „*nevadovauk, tu juk moteris*“.
- ***Būti seksualiu***. Vyro seksualinė energija lemiama biologinių dalykų, noro pratęsti giminę, būti lyderiu visose srityse, įskaitant ir seksą. Vyrai linkę keisti partneres ir kuo daugiau jų turės, tuo

didesnė bus jo seksualinė patirtis, pasididžiavimas tarp kitų vyrų. Šis vaidmuo formuoja vyrų požiūrį į moterį – sekso objektą. Tokiu būdu ji yra nuasmeninama, sudaiktinama, tampa vyro žaisliuku, įrankiu.

- ***Būti savimi pasitikinčiu*** – nepriklausomu ir savarankišku, elgtis kaip nori, nepaisyti kitų. Socialinė aplinkos normos vyriškumą sieja su savarankiškumu. Nes berniukai, vėliau vyrai skatinami konkurencijos, kovos, tam, kad išvystytų pasitikėjimo savimi jausmą, kontroliuoti emocijas, nepasiduoti jausmams.

J. T. Wood išskiriami **stereotipiniai moterų vaidmenys** (WOOD, 2005):

- ***Puoselėti savo išvaizdą, išorinį grožį*** – būti geidžiama, dailia, gražia, liekna, puošnia. Šį požiūrį skatina nuo mažens, kuomet mergaitės žaidžia su lėlėmis, jas rengia gražiais drabužėliais, šukuoja, puošia. Lėlių išvaizdos puoselėjimas skatina mergaites „būti lėlėmis“. Lėlės, barbės, jų aksesuarai, apranga diktuoja suvokimą apie grožį, madą, todėl mergaitės, siekdamos fizinio panašumo su lėlėmis, pradeda naudoti kosmetiką, nori atrodyti lieknos, turėti gražius, išpuoselėtus plaukus, apibendrintai - būti „lėlėmis-barbėmis“. Šis procesas prasideda nuo vaikystės ir tęsiasi visą moters gyvenimą, todėl noras būti gražia, seksualia neapleidžia jos. Didelės įtakos turi moters grožio idealas, kuriamas ir palaikomas visuomenės: manekenės, foto modeliai, žurnalų viršelių merginos. Moterys, visur matydamos vien idealias gražuoles, be jokių fizinių trūkumų, traumuoja save, įsivaizduodamos, kad atrodo kitaip, nei turėtų, nei reikalauja standartai.
- ***Būti jautria, jausminga ir rūpestinga***. Moterys skatinamos būti geros, malonios, pagarbiai besielgiančios, padedančios kitiems. Kultūra ir socializacija formuoja moterų elgesio normas. Iš merginų ir moterų tikimasi nuolatinio rūpesčio vyresniais, ligoniais, nuskriaustaisiais, vaikais; atsakomybės jausmo, jautrumo – tai labiausiai akcentuojamos moteriškumo savybės.
- ***Neigiamas elgesys su kitais*** – blogosios moters vaidmuo, pasireiškiantis grupėse, sąveikaujant su kitomis moterimis, merginomis. Jos kritikuoja viena kitą, ypatingai tą, kuri gražesnė, lieknesnė, pranašesnė – pavydi savybių, kurių galbūt trūksta sau. Prie neigiamo elgesio priskiriamas ir jos plepumas, apkalbos, puikavimasis prieš kitas merginas/moteris.
- ***Būti „super moterimi“*** – savybė, vaidmuo, sukurtas kultūrinių vertybių dėka. Tai sugebėjimas viską spėti, viską atlikti, įvykdyti visa tai, ko iš jos tikimasi. Tai pasireiškia namų aplinkoje, darbe, nes iš moters reikalaujama sėkmingai suderinti karjerą bei motinystę. Šis vaidmuo nelabai įsivaizduojamas realiame gyvenime, nes dalis dėmesio skiriama šeimai, dalis darbui,

karjerai. Jei dėmesio tenka daugiau šeimai, vaikams - nukenčia profesinė jos veikla ir atvirkščiai.

Šaltinyje²⁵ pateikiami panašūs, tačiau šiek tiek kitokie lyčių vaidmenys. Moteris tampa namų šeimininkė, gražuolė, priklausoma nuo vyro (tėvo, sutuoktinio ir pan.). Ji silpna, bejėgė, jis – nepriklausomas ir savarankiškas. Pabrėžiamas moters gležnumas, vyro – jėga, valdžia. Išskiriami tokie vaidmenys:

Moterų:	Vyrų:
Priklausoma nuo vyro, nesavarankiška	Darbininkas/ verslininkas
Sekso objektas/grazuolė	Sutuoktinis/tėvas
Namų šeimininkė/žmona/mama	Nepriklausoma, savarankiška asmenybė

Stereotipiniai moterų ir vyrų vaidmenys diktuoja lytims būdingą ir priimtina elgesį visuomenėje. Mergaitė nuo mažens ugdoma būti silpna, jausminga, rūpestinga būtybe, tuo tarpu berniukas turi būti stiprus, bebaimis, nepriklausomas žmogus. Iš moterų tradiciškai reikalaujama pasiaukojimo, fizinio patrauklumo, kuris teigiamai veikia vyrus. Jie, būdami šalia moterų, įgyja valdžios ir jėgos simbolius, geba realizuoti ir išreikšti save kaip stipriosios lyties atstovus. Visa tai skatina ir perteikia lyčių vaidmenų stereotipai.

2.3. Lyčių įvaizdžiai: moteriškumas ir vyriškumas

Kiekvienoje visuomenėje moterų ir vyrų elgesys suvokiamas savaip, skirtingai. Biologinis lyčių skirtingumas atsispindi kultūroje. Identifikuojant asmenis pagal jų lytį išskiriamos socialiai konstruojamos sąvokos **moteriškumas** (angl. *femininity*) ir **vyriškumas** (angl. *masculinity*) [63], kurias aiškina socialinių vaidmenų teorija, teigianti, kad moterys ir vyrai tampa moteriškais ir vyriškais socializuodamiesi²⁶.

Šios sąvokos padeda apibrėžti tai, kas būdinga moterims ir vyrams, išskirti lyčių įvaizdžius, kurie atspindi bruožus ir charakteristikas. Lyčių gyvenimą pakeitusi industrinė revoliucija, padalino aplinką į namų ir darbo. Vyrų ėmė dirbti už namų ribų, moterys liko namuose. Atitinkamai pasiskirsčius jų veikloms, pasiskirstė ir įvaizdžiai apie moteriškumą ir vyriškumą [ten pat]. Šių sąvokų reikšmė kintanti, lemiamą kultūros ir pačios istorijos. Remiantis Atėnų filosofija, teorinis mąstymas ir laisvė

²⁵ JAMIESON, Nora L. *The gender knot: unraveling our patriarchal legacy*, 1997, p. 66-68.

²⁶ TEREŠKINAS, Artūras. *Vyrai, vyriškumo formos ir maskulinizmo politika šiuolaikinėje Lietuvoje*. Vilnius: Lyčių studijų centras, 2004, p. 10.

atiteko vyrams, žemesnė – būtinybės sfera buvo paskirta moterims ir vergams: tiems, kurie rūpinosi gyvenimo kasdienybe, ūkiu, vaikais. *Vyrams teko racionalūs, moterims – emocionalūs išraiškos būdai*²⁷.

Kiekvienoje visuomenėje egzistuoja dominuojanti, privilegijuota vyriškumo samprata, kuri priimama kaip norma, nusakanti ką reiškia būti *tikru, normaliu* vyru. *Šis vyriškumas vadinamas hegemoniniu, arba norminiu vyriškumu, kuris formuojamas per santykį su moteriškumu ir visuomenėje egzistuojančiomis vyriškumo formomis*²⁸. Vyriškumo įvaizdis dažniausiai pažymi veiksmą - sportuoti, vairuoti automobilį, užsiimti verslu, varžytis ir laimėti. Atitinkamai jiems būdinga nepriklausomybė, menkas emocionalumas, smurtas, pasididžiavimas, fizinė, dvasinė jėga, savikontrolė, dominavimas, agresija, ambicingumas, sėkmė versle^{29 30}. A. Tereškinas pabrėžia tokias hegemoninio vyriškumo vertybes: stiprumas, drąsa, agresyvumas, proto ir kūno tvirtumas, valdžia³¹. Autorius priskiria *normalaus* vyro įvaizdį, kuris patvirtina tradicinį hegemoninį vyriškumo modelį ir apima tokius bruožus: finansinė nepriklausomybė, statusas, sėkmė, ištvermė ir lytinis dominavimas.

J. Reingardė [45] bei A. Tereškinas [58] kalba ir apie *naujojo vyro* įvaizdį, jam priskiriamus bruožus: rūpestis vaikais, jų auklėjimas, priežiūra, jautrumas, supratingumas. Hegemoninio vyriškumo normos išaukština vyrų savybes, apie kurias rašoma šaltinyje *The gender knot: unraveling our patriarchal legacy* [20] kur teigiama, kad patriarchalinėje kultūroje stereotipinės vyrų ir moterų savybės, įvaizdžiai yra - vyras: agresyvus, drąsus, protingas, neišreiškiantis savo jausmų, stiprus, šaltakraujiškai ramus, save kontroliuojantis, nepriklausomas, aktyvus, objektyvus, dominuojantis, ryžtingas, patikimas. Moteris - taiki, drovi, emociinga, silpna, isteriška, nepastovi, nesivaldanti, priklausoma, pasyvi, subjektyvi, nuolanki, nepriimanti sprendimų, išauklėta.

Labiausiai vertinamam hegemoniniam vyriškumui priskiriamos tokios savybės: heteroseksualumas, ekonominė nepriklausomybė, gebėjimas išlaikyti šeimą, fizinė jėga, emocijų slopinimas, racionalumas, dominavimas, „lytinės pergalės“ ir nedarymas to, kas laikoma moteriška.

Šaltiniuose [48], [63] autoriai labai panašiai apibūdina, priskiria moteriškumo sąvokai būdingus įvaizdžius: švelnumas, meilumas, emocionalumas, jautrumas, pažeidžiamumas, pasyvumas, priklausomumas, paklusnumas, paslaugumas, namų ir vaikų priežiūra.

²⁷ DAUGIRDAITĖ, išnaša 18, p. 26.

²⁸ REINGARDĖ, Jolanta. Hegemoninis arba norminis vyriškumas. In PAVILIONIENĖ, M.A., *Lytiškumas: socialiniai, kultūriniai ir sveikatos aspektai*. Kaunas: Senoja, 2009, p. 71.

²⁹ WOOD, išnaša 5, p. 25

³⁰ SCHAUM, išnaša 1, p. 28, 78.

³¹ TEREŠKINAS, išnaša 26, p. 16.

Moteriškumas pažymi santykius su aplinkiniais, rūpinimasis jais, jautrumas bei reakcija į kitų poreikius. Tačiau teigiama, kad moteris, besirūpinanti kitais praranda savo nepriklausomumą ir individualumą, nes savęs nerealizuoja, netobulėja. Moteriškumas yra romantinės, sentimentalios, nostalgijos būtybės įvaizdis³². Moteriškumui būdingas išraiškingumas, santykiai su kitais, tačiau vyriškumui yra daugiau būdingas tikslo siekimas. Teigiama, kad *vyriškumas susijęs su veikla, o moteriškumas tiesiog su pasyviu buvimu*. Šie įvaizdžiai aiškinami pagal tai, kokie yra vyrų ir moterų atliekami vaidmenys, todėl galima teigti, kad lyčių įvaizdžiai ir vaidmenys yra tarpusavyje susijusios sąvokos.

Moteriškumo ir vyriškumo įvaizdžių mokoma nuo mažens, tai vyksta viso socializacijos proceso metu, kuomet vaikai identifikuojasi su savimi, stengdamiesi suprasti, ką turi iš prigimties, ko gali siekti, kas ne jo, ne jam. Berniukų ir mergaičių identifikacija nėra vienoda. V. Daujotytė teigia, kad pasaulyje, kuriame dominuoja vyriški principai ir vyriškos vertybės, mergaitės, moters identifikacija su savimi, savo prigimtimi ir esme yra sudėtingesnė, prasidedanti vaikystėje, kur pagrindinė moteriškojo identiteto formavimo atrama tampa ryšys tarp dukters ir motinos (DAUJOTYTĖ, 1992). H. Devor³³ išskiria, kad tėvai berniukams sako: *nebūk silpnas, neverk, būk vyras* – taip ugdoma jų jėga, nepriklausomybė ir pabrėžiama *stiprioji* lytis. Tačiau dukroms sako: *nebūk savanaudė, dalinkis su kitais, būk atsargi, nesusižeisk, neišsipurvink* – ji skatinama būti gražia, nuolankia, draugiška, silpna, tačiau tada išryškėja nepilnavertiškumo jausmas, ypač kai apie *jos prigimtį sakoma su nuolaida: nenorėk to ir to, nesiek to ir ano – tu mergaitė*³⁴. Tėvų pastabos veikia vaikų elgesį ir identifikaciją su lytimi, išryškina jai būdingus bruožus ir savybes. Berniukai identifikuojasi su vyriškumu natūraliau, tuo tarpu mergaitės įgyja nepilnavertiškumo jausmą³⁵.

Šias savybes ugdo nuo mažens, tačiau vien jomis apsiriboti nevalia. Akivaizdu kad, stereotipinis vyriškumo įvaizdis gali neigiamai paveikti berniukus, jų emocinę, socialinę gerovę. Tikėjimas tuo, kad berniukas turi būti agresyvus, mėgstantis varžytis, bebaimis, gali išprovokuoti vaiko emocinę, fizinę žalą, stresą. Nes nuolatinis varžymasis tarp berniukų neužtikrina visiems pergalės, vis tiek laimėtojas būna vienas, todėl be viso to reikia berniukams skiepyti ir kitas savybes, tokias kaip nuolaidumas, paklusnumas ir pan.

³² SCHAUM, išnaša 1, p. 41.

³³ DEVOR, Holly. Becoming members of society: learning the social meanings of gender. In SCHAUM, M. *Gender images: readings for composition*. USA: Houghton Mifflin Company, 1992, p. 23-28.

³⁴ DAUJOTYTĖ, Viktorija. *Moters dalis ir dalia: moteriškoji literatūros epistema*. Vilnius: Vilniaus universiteto Moters studijų centras, 1992, p. 95.

³⁵ Ten pat.

N. Smelseris³⁶ išskiria tokius labiausiai paplitusius **moteriškumo** įvaizdžius: moteris rūpinasi savo išvaizda ir bijo senatvės, prisirišusi prie šeimos, dorybinga, emocionali ir švelni, lengvabūdiška, turi gerą intuiciją, priklausoma, drovi, nelinkusi sportuoti. **Vyriškumo** įvaizdžiai – vyras mažiau nerimauja dėl savo išorės, šeimos maitintojas, turi lytinio gyvenimo patyrimą, neemocionalus, tvirtas, logiškai mąstantis, objektyvus, išlavinto intelekto, nepriklausomas, garbėtroška, siekia sėkmės, linkęs sportuoti. Vyriškumo ir moteriškumo stereotipai įvairiose visuomenėse skiriasi ir yra kintantys, jų biologinis skirtingumas atsispindi kultūroje.

Vyriškumo ir moteriškumo įvaizdžiai kinta priklausomai nuo vietos ir laiko, nuo konkrečios situacijos, nes kategoriškai priskirti lytims būdingus įvaizdžius yra klaidinga³⁷. Tokius įvaizdžius diktuoja stereotipai, kurie labai smarkiai įsišakniję kultūriniame, visuomeniniame gyvenime.

Šaltinyje³⁸ pateikiami moterų ir vyrų įvaizdžiai, atsispindintys jų tarpusavio santykiuose:

- *moters priklausomybė / vyro nepriklausomybė*. Moteris skatinama paklusti tėvui, vyrui. Jos elgesys varžomas, tačiau vyrui suteikiama visiška laisvė ir dominavimas, situacijos valdymas.
- *Moters nesugebėjimas, ne kompetencija / vyro valdžia*. Moteris silpna ir negabi, pasireiškianti tik namų aplinkoje, tuo tarpu vyras – protingas, gabus, kompetentingas.
- *Moteris globojanti / vyras maitintojas*. Ji namų šeimininkė, mama, žmona, visus globojanti, prižiūrinti, esanti namų aplinkoje. Jis, pasireiškia už namų aplinkos, dominuoja didesnėje teritorijoje, atsakingas už šeimos išlaikymą, maitinimą.
- *Moteris auka, sekso objektas / vyras agresorius*. Ji savo grožį puoselėjanti, gundanti, geidžiama. Jis nugalintis, pasinaudojantis moterimi.

Remiantis [19], [20], [48], [63] šaltiniais galima sugrupuoti, išskirti svarbiausius ir dažniausiai pasikartojančius moteriškumui ir vyriškumui priskiriamus įvaizdžius (1 lentelė).

1 lentelė. Vyriškumo ir moteriškumo įvaizdžiai.

Vyriškumas	Moteriškumas
Drąsumas	Bailumas
Dominavimas	Paklusnumas, nuolankumas
Agresija, smurtas	Švelnumas, sentimentalumas

³⁶ IVANAUSKIENĖ, išnaša 2, p. 12.

³⁷ SCHAUM, išnaša 1, p. 66.

³⁸ WOOD, išnaša 5, p. 240-244.

Ryžtingumas, aktyvumas	Pasyvumas
Objektyvumas	Subjektyvumas
Pastovumas	Nepastovumas
Intelektualumas	Intuicija
Rungtyniavimas	Taikumas
Nepriklausomumas	Priklausomumas
Jėga (fizinė, dvasinė)	Silpnumas, pažeidžiamumas
Neemocionalumas	Emocionalumas
Savikontrolė	Jautrumas
Loginis mąstymas	Intuicija
Pasididžiavimas	Drovumas
Savarankiškumas	Bendrumas
Griežtumas	Meilumas
Savanaudiškumas	Rūpestingumas
Kompetentingumas	Nekompetentingumas
Seksualinė galia	Fizinis grožis, seksualumas
Rūpinimasis darbo reikalais	Rūpinimasis namais

Galima pastebėti, kad vyrams priskiriamos savybės yra priešingos moterų savybėms. Jos prieštarauja viena kitai, tačiau dauguma jų yra stereotipinės. Įvaizdis yra socialiai sukurtas, tačiau svarbu atsižvelgti į kiekvieną asmenį kaip į individą. Lyčių elgesį, požiūrį į vyriškumą ir moteriškumą lemia kultūrinės vertybės ir įpročiai, biologinės ir socialinės normos [63].

Apžvelgtuose šaltiniuose pateikti lyčių įvaizdžiai atskleidžia nelygybę tarp lyčių. Nelygybė prasideda šeimoje, dalinantis buities darbus, rūpinantis vaikais ir pan. M. R. Polatnick³⁹ teigia, kad berniukai nuo mažens yra auklėjami būti vyriškais, stipriais, nes sukūrus šeimą jie privalės ja pasirūpinti, paremti finansiškai. Tačiau tokiu būdu vyrai pradeda jausti galią ir jėgą prieš moteris ir jokių būdu nenori daryti tai, kas atrodo nevyriška ir nesikiša į vaikų auklėjimą ar namų priežiūrą. Tuo užsiima moterys, kurioms įdiegtos šios savybės, veiklos pobūdis. Moterys tradiciškai tampa tvarkingomis, rūpestingomis namų šeimininkėmis, nuolankiomis, silpnomis būtybėmis, o vyrai turi būti

³⁹ POLATNICK, M. Rivka. Why men don't rear children: a power analysis. In SCHAUM M. *Gender images: readings for composition*. USA: Houghton Mifflin Company, 1992, p. 566-567.

jėgos, proto ir valdžios simboliai, kovingi, išradingi t.t. *Moterys tampa visiškai priklausomos nuo vyrų*⁴⁰.

2.4. Stereotipiniai moterų ir vyrų kūno įvaizdžiai

Nuo pat gimimo vaikas atskiria lytis pagal išorinius, lytims būdingus bruožus. Jis suvokia, kaip turi atrodyti moteris, o kaip vyras, todėl atitinkamai nori atrodyti ir jis/ji. Visa tai vaikas mato ne vien šeimoje, bet ir mokykloje, žiniasklaidos priemonėse, aplinkinių tarpe. Mūsų lytinės tapatybės yra kūniškos, vyriškumas ir moteriškumas yra praktikos būdai, kurie formuoja skirtingus kūnus⁴¹. Kūnas žymi lytinę tapatybę, kūno įvaizdžiai skatina mus veikti socialinėje aplinkoje.

Kūno įvaizdis yra psichologiškai konstruojamas. Tai kuriama atsižvelgiant į asmens išorinius bruožus, psichologiją, emocinį stabilumą tačiau jis lemiamas ir istorinių įvykių, pačios kultūros⁴². Šaltinyje *Gendered lives: communication, gender, culture*⁴³ paminimas toks pavyzdys: Amerikoje 1950 metais Marilyn Monroe buvo grožio, seksualumo, idealaus kūno idealas, tačiau dabar jau taip nėra, ji būtų per stambi ir neatitinkanti standartų, kurie nuolat keičiasi kiekvienoje kultūroje.

Kuriami kultūriniai stereotipiniai moteriškumo/vyriškumo išvaizdos idealai. Visuomenė priskiria tam tikras normas moterų ir vyrų kūnams. Tokios normos, fizinės išvaizdos idealai, seksualinė tapatybė yra palaikomos nuolatiniu savęs koregavimu [58]. Kūnas yra treniruojamas, formuojamas, siejamas su moteriškumo, vyriškumo formomis, kurios neatspindi realybės, nėra pritaikomos kiekvienam individui, todėl neigiamai įtakoja kiekvieną.

Įvaizdžiai įtakoja vaikų ir paauglių savęs vertinimą ir priskyrimą atitinkamai lyčiai. Socializacijai paauglystėje tampa būdingas grupės poreikis arba jo atmetimas, vyksta nepasitenkinimas savo kūnu, trokštama jį keisti, laikytis dietų ir pan. *Aktyvizuojama „figūros“, įvaizdžio ir savito, išskirtinio stiliaus paieška, kaip naujo socialinio subjekto, kuris padeda partvarkyti pagal savo nuostatas pasaulį*⁴⁴. Kūnas paauglystėje ypač aktualizuojamas, nes jo pagalba mes komunikuojame.

Ne tik vaikams, bet ir suaugusiems didžiausią žalą daro idealaus kūno moterų ir vyrų įvaizdžiai, kurie kuriami visuomenės ir yra kasdien matomi. Visuomenės sukurti idealaus kūno idealai, palaikomi kultūros, tačiau provokuojantys nepasitenkinimą savo išore. Ne tik mergaitės/moterys, bet ir

⁴⁰ KANDIYOTI, Deniz. Bargaining with Patriarchy. *Gender through the prism of difference*, 2005, p. 27.

⁴¹ TEREŠKINAS, išnaša 26, p. 23.

⁴² WYKES, Maggie, GUNTER, Barric. *The media & body image*, 2005, p. 2.

⁴³ WOOD, išnaša 29.

⁴⁴ IVANAUSKIENĖ, išnaša 2, p. 17.

berniukai/vyrai tampa nepatenkinti savo fizine išvaizda. Merginos laikosi dietos, vaikinai meta svorį, augina raumenis steroidų pagalba. Traumuojama jų sveikata⁴⁵. Tiek vyrai, tiek moterys jaučia nepasitenkinimą savo kūnu, nes jis ne visada atitinka standartus⁴⁶.

Biologiniai, psichologiniai, socialiniai ir kultūriniai veiksniai, normos diktuoja individams mąstymo ir elgesio standartus. Pavyzdžiui, vyrai turi siekti fizinės jėgos, ištvermės, galios, stiprybės – būti tvirto kūno ir sielos ir jokių būdu neslopinti šio noro, nes kitaip gali tapti moteriškais⁴⁷, o tai prieštarautų jo prigimčiai, būčiai, vyriškumo principams.

Idealaus kūno propagavimas, grožio kultas, matomas laikraščiuose, žurnaluose, televizijoje, skatina moteris imtis drastiškų priemonių: dietų, kurios provokuoja įvairias ligas: anoreksiją, bulimiją, kurių pasekmės gali būti itin nemalonios ir jaučiamos visą moters gyvenimą [62]. Manoma, kad idealus įvaizdis lemia moters gyvenimo kokybę, sėkmę. Jei ji puoselės savo išvaizdą, rūpinsis savo grožiu – tuomet jai seksis tiek asmeniniame, tiek profesiniame gyvenime. Teigiama⁴⁸, kad fizinė moters išvaizda, kurią ji kuria atsižvelgdama į grožio idealus, standartus, lemia jos socialinį statusą visuomenėje, sėkmę. Todėl yra itin reikšmingas grožio kultas, mitai, į kuriuos orientuojasi moterys, norėdamos save identifikuoti būtent taip. Standartai bei stereotipai, tikėtinas lyčių elgesys yra sukurti kultūros. Ne vien lyčių elgesys ir vaidmuo, bet ir fizinė išvaizda diktuojama aplinkos per mokyklas, žiniasklaidą bei kitas priemones.

Išanalizavus lyčių vaidmenų, moteriškumo ir vyriškumo įvaizdžių sampratą, galima konstatuoti, kad stereotipinis mąstymas gali būti pavojingas, nes jis riboja mūsų galimybes lavinti ir išreikšti visus mūsų gebėjimus, interesus bei įgūdžius. Toks mąstymas, įvaizdžių pateikimas ir kūrimas gali varžyti vyrų norą atlikti lytims priskiriamus vaidmenis, vadinamus moteriškus darbus (maisto gaminimas, vaikų priežiūra) ir apriboti moterų galimybes rinktis tokius darbus, kurie tradiciškai vadinami vyriškais (inžinerija, sportas). Tačiau šiuolaikinėje, normalioje, demokratiškoje visuomenėje neturėtų būti moteriškų/vyriškų darbų. Yra bendri darbai, kuriais lytis dalinasi pagal tam tikrą situaciją.

Lyčių nelygybė tęsiasi ir visuomeniniame gyvenime, kuomet susiduriama su diskriminacijos apraiškomis dėl darbo, lygių lyčių teisių, galimybių ir t.t. Lyčių vaidmenų ir įvaizdžių stereotipais grindžiami lūkesčiai, individų elgesys, tačiau pamiršamos asmens individualios savybės.

⁴⁵ WOOD, išnaša 5, p. 141.

⁴⁶ WYKES, išnaša 42, p. 5.

⁴⁷ WYKES, išnaša 42.

⁴⁸ SPRAGUE ZONES, Jane. Beauty myths and realities and their impact on women's health. *Gender through the prism of difference*, 2005, p. 66-67.

3. MOKYKLINIŲ VADOVĖLIŲ VAIDMUO VAIKO SOCIALIZACIJOS PROCESĖ

Socializacijos proceso metu asmenybė formuoja savo pasaulėžiūrą, perima konkrečios kultūros elgesio normas, nuostatas, tradicijas, vyraujančius stereotipus. 1.3. darbo dalyje buvo aptarta socializacijos įtaka individo lyties suvokimui bei šeimos – pirminio ir svarbiausio socializacijos instituto reikšmė, perduodanti ir formuojanti vaiko socialinę patirtį, lyties vaidmenų sampratą bei įvairius kitus visuomenės lūkesčius.

Kitas, po šeimos reikšmingas vaikui socializacijos institutas, yra mokykla. Mokykla kartu su šeima visada buvo laikoma viena iš svarbiausių institucijų, kuri perduoda iš kartos į kartą istoriškai susiformavusią vertybių sistemą, mokykla skiepija vertybes, kurios padeda tapti visateisiais visuomenės nariais⁴⁹. Ji, būdama švietimo ir ugdymo institucija, teikia žinias ir formuoja vaiko pasaulėžiūrą. Šiame procese svarbus vaidmuo tenka mokykliniams vadovėliams, kurių dėka vaikas įgyja ir lavina socialinius, komunikacinius, pažintinius, veiklos ir kt. gebėjimus. Vadovėlis yra ne tik ugdymo, bet ir komunikacijos priemonė, perteikianti žmonių tarpusavio santykius, požiūrį į lytis ir jų atliekamus vaidmenis visuomenėje. Šiame darbo skyriuje apžvelgiama vadovėlio reikšmė ir įtaka individo socializacijos procese.

3.1. Mokyklos įtaka formuojant vaiko suvokimą apie lyčių vaidmenis, įvaizdžius

Socializacija – visuomeniškai vertingos asmenybės formavimas kryptingu ugdymu ir aplinkos veiksniais. Ši sociologijos terminą perėmė pedagogai ir juo žymi visą auklėjimo (siaurąja prasme) procesą (pasaulėžiūros formavimąsi, patriotinį, dorovinį, drausminį, estetinį auklėjimą, mokinių organizacijų veiklą). Plačiaja prasme socializacija reiškia visą bendrojo lavinimo ir profesinio mokymo, asmenybės formavimo procesą rengiant individą savarankiškam gyvenimui visuomenėje⁵⁰.

Mokykla įvardijama kaip viena svarbiausių įstaigų kiekvieno individo gyvenime. Be jos neišsivaizduojama vaikų kasdienybė, nes mokymasis yra būtina veikla, užtikrinanti geresnes ateities

⁴⁹ VASILIAUSKAS, Romanas. *Vertybių pedagogika*, 2005, p. 28.

⁵⁰ JOVAIŠA, Leonas. *Enciklopedinis edukologijos žodynas*, 2007, p. 271.

perspektyvas, gyvenimo kokybę. Mokykla – galingas lyčių *socializacijos agentas*⁵¹, *institutas*⁵², vaikų švietimo, ugdymo įstaiga, kuri ne tik teikia žinių, bet ir formuoja jų pasaulėžiūrą, elgesio normas, įsitikinimus. *Enciklopedinis edukologijos žodynas* [24] pateikia tokius mokyklos apibūdinimus:

- *įstaiga, kurios pagrindinė veikla – formalusis ir (arba) neformalusis švietimas;*
- *specialiai organizuota augančiosios kartos planingo ir metodiško mokymo ir auklėjimo įstaiga;*
- *mokslo, technikos, meno, pedagogikos ir kt. kryptis, kuriai pradžia duoda vienas žmogus, o vėliau ją plėtoja pasekėjai.*

Apibendrinus pateiktus apibrėžimus, galima teigti, kad nėra vieningo ir viską apimančio mokyklos apibrėžimo, nes jis nuolat kito, veikiamas istorinių įvykių. Mokykla ne vien švietimo įstaiga, tai planingi, metodiniai mokytojų ir mokinių santykiai, bendra darbo atmosfera, mokymo tikslai, reikalavimai, pačių mokinių interesai ir gabumai. Šimtmečiais visa tai buvo dėmesio centre, formavosi skirtingos mokymo programos, sistemos. Tai įtakojo ir visuomenėje vykstantys ekonominiai, socialiniai, technologiniai, politiniai ir kiti pokyčiai. Jie veikia kultūrą, švietimą, žmogaus pasaulėžiūrą.

Mokykla, kaip ir šeima, veikia bręstančią asmenybę, kuri dažnai perima tam tikras nuostatas, vaidmenis, stereotipus, kokius jai siūlo ir iš jos tikisi visuomenė. L. Liukinevičienė ir O. L. Gudzinevičiūtė šaltinyje *Lytiškumo ugdymo aspektai mokyklinių vadovėlių iliustracijose* teigia, kad: *Ir visuomenėje, ir švietimo sistemoje yra pakankamai daug vyro/moters diskriminacijos formų, subtilaus šališkumo, lyčių vaidmenų stereotipų, kurie daro didelę žalą vaiko tolimesniame gyvenime* (LIUKINEVIČIENĖ, GUDZINEVIČIŪTĖ, 2000). Bet kokioje visuomenėje iš berniukų ir mergaičių laukiama skirtingo elgesio, nes su jais elgiamasi, komunikuojama taip pat skirtingai tiek šeimoje, tiek mokykloje.

Visais istoriniais laikotarpiais mokyklos darė įtaką visuomenės požiūriui į lytis [63]. Lyčių vaidmenų mokomasi nuo pat mažens ir visą likusį gyvenimą. Mokykla yra institucija, kurioje pasireiškia lyčių skirtumų apraiškos, nes vienaip ar kitaip vaikai jaučia nelygybę bendraamžių tarpe ar dėl mokytojo skiriamo dėmesio. Galima teigti, kad visa tai turi įtakos vaikų ir jaunimo kultūrai, nes vaikai dar tik formuoja savo vertybinę sistemą ir požiūrį į lyčių vaidmenis, mėgina tapatinti save su vienu ar kitu vaidmeniu.

Mokykloje lyčių skirtumai pasireiškia nevienodomis emocijomis, pažintiniais, profesiniais interesais, požiūriais į žaidimus, darbą, mokymąsi, drausmę. Biologiniai lyčių skirtumai nelemia

⁵¹ WOOD, išnaša 5, p. 189.

⁵² LOBBAN, Glenys. The influence of the school on sex-role stereotyping. *The sex role system: psychological and sociological perspectives*. Great Britain, 1982, p. 50

psichinių skirtumų. Psichiniai lyčių vaidmenų skirtumai susiformuoja veikiant auklėjimui – tai veiklai, kuria be šeimos užsiima ir mokykla. Šeimoje ir mokykloje reikia nuo mažumės ugdyti požiūrį ir nuostatas į socialinę lyčių lygybę, tinkamą elgesį, bet kartu atsižvelgti ir į auklėjimo skirtumus.

3.2. Mokyklinio vadovėlio samprata

Vadovėlio samprata, struktūra, jo atliekamos funkcijos laikui bėgant vis keitėsi. Sovietiniais laikais tai buvo pagrindinė mokomoji medžiaga, vėliau jis tapo tiesiog viena iš priemonių mokymosi procese. Pirmoji vadovėlio samprata buvo parengta 1992 m. Pedagogikos instituto mokslo darbuotojų M. Lukšienės ir V. Jonynienės. Jų nuomone, vadovėlį sudaro trys viena kitą papildančios knygos: vadovėlis mokiniui, vadovėlis mokytojui ir pratybų sąsiuvinis. *Anot jų, informacijos perteikimas vadovėlyje vyksta ne vien žodžiu, bet ir piešiniais, schemomis, žemėlapiams, nuotraukomis ir pan., todėl iliustracijos ir kitos vaizdinės medžiagos tampa sudėtine teksto dalimi*⁵³. Buvo akcentuojamas mokyklinių vadovėlių iliustracijų vaidmuo, nes per jas vaikas perima informaciją, ją nesudėtingai įsisavina.

Vėliau vadovėlių rengimo, sampratos klausimai buvo aptariami daugelį kartų ir juos rengiant dažnai buvo atsižvelgta į užsienio šalių patirtį. Lietuvoje, keičiantis vadovėlių aprūpinimo tvarkai ir randantis vis daugiau vadovėlių, iškilo būtinybė patikslinti vadovėlio sampratą, nustatyti, apibrėžti vadovėlių reikalavimus. *2003 metais Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtinti „reikalavimai bendrojo lavinimo dalyko vadovėliui“*⁵⁴ – pirmasis tokio pobūdžio oficialus dokumentas per visą atkurtos nepriklausomybės laikotarpį. Reikalavimai įtvirtino, šiek tiek praplėtė ir pagilino vadovėlio sampratą, apibūdino jo vaidmenį, struktūrą, požymius, funkcijas, rengimo principus, vertinimo kriterijus.

Vadovėlis apibrėžiamas kaip **pagrindinis rašytinis mokymosi šaltinis**, kuriame pateikiamas mokomojo dalyko programos numatytas turinys. *Vadovėliams keliami tam tikri metodologiniai, didaktiniai, psichologiniai, higieniniai ir techniniai reikalavimai, rengiamos rekomendacijos, kaip jais turėtų naudotis mokytojai ir mokiniai* [24]. Vadovėliai turi atitikti daugelį metodinių principų, tam, kad prasmingai ir aiškiai būtų vykdomas ir užtikrinamas mokymosi procesas.

⁵³ SVĖRIENĖ, Audronė. Teoriniai mokyklinio vadovėlio aspektai. *Knygotyra: mokslo darbai*, 2006/47, p. 32.

⁵⁴ *Reikalavimai bendrojo lavinimo dalyko vadovėliui* [interaktyvus]. Vilnius: LR Švietimo ir mokslo ministerija, 2003. Prieiga per internetą: <
http://74.125.77.132/search?q=cache:upr9SmZPxs0J:www.smm.lt/teisine_baze/docs/isakymai/20030409452.htm+reikalavi+mai+bendrojo+lavinimo+dalyko+vadov%C4%97liui&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=lt>.

Vadovėlis nuo kitų mokymo priemonių skiriasi tuo, kad yra skirtas konkrečiai klasei, amžiaus grupei, mokymosi metams, konkrečiam dalykui ir pan. *Vadovėlio tekstas – kalbos priemonėmis išreikštas ugdymo dalykinis turinys, kurio vaidmuo yra svarbiausias perteikiant mokymui ir mokymuisi skirtą informaciją*⁵⁵. Vadovėlio tekstas traktuojamas kaip *medžiaga, formuojanti emocinius vertybinius santykius su pasauliu*.

Svarbi tampa ir netekstinė medžiaga – iliustracijos, kurios papildo tekstą, papuošia. Jos gali būti tiek mokslinės pažintinės, tiek meninės. Teigiama, kad mokiniai mėgsta gražius, spalvotus vadovėlius, ir visame pasaulyje jie vis geriau iliustruojami. Iliustracijų patrauklumas pagrįstas jų efektyvumu perduoti informaciją ir yra siejamas su vadovėlio suprantamumu. Tyrimais nustatyta, kad vaizdai yra geriau įsimenami nei žodžiai, todėl dauguma moksleivių labiau mėgsta dirbti su iliustracijomis nei su tekstu [52].

Nepaisant keliamų reikalavimų vadovėliai ir kita mokomoji medžiaga yra vienas iš būdų, kuriais visuomenė perteikia moterų ir vyrų elgesio stereotipus⁵⁶. A. Giddens teigia, *kad mokyklų vadovėliai prisideda prie lyčių skirtumų išsaugojimo. Pavyzdžiui, pradinių klasių skaitinių knygose berniukai dažniausiai yra vaizduojami iniciatyvūs ir savarankiški, o mergaitės, jei apie jas apskritai kalbama, yra pasyvesnės ir stebi savo brolius* (GIDDENS, 2005).

Vadovėlis dalyvauja vaiko socializacijos procese, nes formuoja pasaulėžiūrą ir santykius su visa jį supančia aplinka. Neatsiejamai formuojami bei dar labiau įtvirtinami stereotipai, apimantys ir lyčių santykius, požiūrį į vyrus ir moteris. N. Stankevičienė teigia⁵⁷, *kad vadovėliai ir kita mokomoji medžiaga yra vienas iš būdų, kuriais visuomenė perteikia moterų ir vyrų elgesio stereotipus*. Vadinasi, galima daryti prielaidą, kad tiek vadovėlių tekstai, tiek iliustracijos iš tikrųjų formuoja mokinio emocinius santykius su pasauliu ir perteikia stereotipinį mąstymą, vyraujantį visuomenėje.

Vadovėliai formuoja moterų ir vyrų santykius, stereotipinį požiūrį į priešingos lyties atstovą. Atitinkamai vaikai perima visa tai, jų nuomonė ir savivoka yra ypač greitai paveikiama ir suformuojama. Komunikuojant su vadovėliu įgyjamos žinios, patirtis, elgesio normos – asmenybė tobulėja. Vaikas mokomas, auklėjamas, lavinamas, jam perteikiamos kultūrinės vertybės, pagal jas formuojamas vaiko elgesys, asmenybė. Tačiau vadovėliai, perteikdami stereotipinius moterų ir vyrų vaidmenis, įvaizdžius, gali turėti neigiamos įtakos vaiko raidai.

3.3. Mokyklinis vadovėlis kaip komunikacijos priemonė

⁵⁵ SVĖRIENĖ, išnaša 53, p. 36.

⁵⁶ STANKEVIČIENĖ, Nida. Lyčių skirtumų atspindys bendrojo lavinimo mokyklos ugdymo turinyje. *Lyčių skirtumai švietimo sistemoje: teminis rinkinys*, 2000, p. 101.

⁵⁷ STANKEVIČIENĖ, išnaša 56.

Mokymas – vadovavimas mokymuisi, t.y. tikslingas, nuoseklus mokytojo ir mokinių veikimas, stimuliuojantis ir organizuojantis mokinių pažintinę ir praktinę veiklą [24]. Mokymas – viena iš ugdymo* funkcijų. Jis paprastai vyksta įvairiose švietimo institucijose, mokytojui tiesiogiai bendraujant su mokiniais arba netiesiogiai – naudojantis knygomis ir kitomis mokymo priemonėmis. Šis procesas neatsiejamas nuo **komunikacijos proceso**, nes vyksta nuolatinis bendravimas tarp vaiko ir mokytojo, vaiko ir kitų mokinių, vaiko ir mokomosios medžiagos, priemonės* – vadovėlių. Šios priemonės perteikia stereotipus, kuriuos vaikai labai gerai pasisavina. *Remiantis biologiniu determinizmu, ugdymo programos paslėptu būdu formuoja stereotipinį vaiko elgesį mokyklos aplinkoje* [19].

Mokykliniai vadovėliai yra svarbi ugdymo turinio dalis. Geras vadovėlis garantuoja aukštą mokymo kokybę ir ne tik suteikia žinių, bet ir ugdo požiūrį, plėtoja mokinių vertybių sistemą socializacijos procese. *Teigiama, kad jokia mokyklos reforma neduos vaisių, kol naujos idėjos nebus išdėstomos vadovėliuose*⁵⁸. Nes visa tai, kas pateikiama mokomojoje priemonėje yra laikoma tiesa, norma.

Vadovėlis – knyga – mokomoji priemonė. *Mokymasis iš vadovėlio – pagrindinis moksleivių savarankiško darbo metodas*⁵⁹. Per pamokas mokoma, kaip naudotis vadovėlio tekstu, uždaviniais, kaip rasti reikalingą informaciją, analizuoti iliustracijas. Mokinys, rengdamasis pamokoms, atlikdamas namų darbus, praplečia vadovėlio panaudojimo galimybes, o tam *reikalingos mneminės (atminties) ir mentalinės (proto) veiklos*⁶⁰. Vaikai, skaitydami vadovėlio tekstą – priima informaciją, kurios suvokimas priklauso nuo jų asmeninių savybių, protinių gabumų, o norėdami kažką įsiminti, jie tą patį tekstą skaito daug kartų, todėl vėliau jį nesudėtingai atgamina. Mokymasis įsiminti ir atgaminti vadovėlio tekstą vyksta tam tikrais etapais, susijusiais su **komunikacijos procesu**⁶¹:

1. Vyksta *pirminis susipažinimas su tekstu* (skaitoma, kažkas prisimenama, stengiamasi suprasti);
2. *Teksto nagrinėjimas* (nesuprantamų minčių, sąvokų aiškinimasis, svarbiausių dalykų išskyrimas, asociacijų priskyrimas);
3. *Teksto atpasakojimas* (kartojimas, atgaminimas savais žodžiais);

* Ugdymas – asmenybę kuriantis žmonių bendravimas sąveikaujant su aplinka bei žmonijos kultūros vertybėmis. Ugdymas-bendriausia pedagogikos kategorija, apimanti auginimą, švietimą, mokymą, lavinimą, auklėjimą, formavimą. *Enciklopedinis edukologijos žodynas*, p. 311.

* Mokymo priemonės - reikmenys, panaudojami mokymo procese siekiant plėtoti moksleivių pojūčius, suvokimą, vaizdinius, mąstymą ir gebėjimus, praktinio darbo mokėjimus ir įgūdžius. *Edukologijos pradžios*, p. 134.

⁵⁸ SVĖRIENĖ, išnaša 53, p. 28.

⁵⁹ JOVAIŠA, Leonas. *Edukologijos pradžios*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001, p. 154.

⁶⁰ Ten pat.

⁶¹ JOVAIŠA, išnaša, 59, p. 154-156.

4. *Antrasis ištinis teksto skaitymas* (siekiant suvokti visumą, svarbiausius dalykus, įsigilinama į teksto prasmę, bandoma atgaminti tekstą);

Šiuose etapuose ryškus intensyvus darbas su pačiu tekstu, pasitelkiant skaitymą, protinę veiklą, asmeninius patyrimus, turimą informaciją. Vykstantis komunikacijos procesas taip pat apima reikšmių, sąvokų, ženklų atpažinimą, iškodavimą, suvokimą. Komunikacija apima ženklus ir kodus, kurie perduodami ir priimami veikiant pranešimų socialinėms sąveikoms⁶². Esmine tampa informacija, kuriai suteikus tam tikras reikšmes ir prasmes, atsiranda žinios – svarbiausios mokinio ugdymo procese, todėl vadovėlis, kaip gausi informacijos priemonė yra itin reikšminga vaiko socializacijos procese.

Vadovėlis yra informacijos ir komunikacijos priemonė, parengta konkrečiai kažkieno – siuntėjo ir kuri siunčia pranešimus (tekstus, iliustracijas) gavėjui-mokiniui. Komunikacijos procese dalyvauja abi šalys: siuntėjas, asmuo, kuris perduoda informaciją ir gavėjas, asmuo, kuris priima informaciją. Komunikacijos procesas yra nenutrūkstamas, jame įsijungia fiziniai priėmimo kanalai, protinė asmens veikla, kuri yra sėkmingo žinios priėmimo pagrindas⁶³.

Vadovėlis, kaip komunikacijos priemonė, perteikianti tekstinę ir vizualinę informaciją, turi įtakos vaikui, jo pasaulio suvokimui. Atitinkamai vadovėlis atlieka daug reikšmingų **funkcijų** moksleivio atžvilgiu, kurios yra apibūdinamos šaltinyje⁶⁴:

- *Vadovėlis padeda kurti moksleivio vertybinių nuostatų sistemą. Padedama formuoti mokiniui, kaip piliečiui gyvenimo orientyrus, padedančius saugoti, stiprinti savo pilietinį, kultūrinį ir tautinį tapatumą;*

Vertybines nuostatas perteikia ne tik šeima ir artimieji, bet ir vadovėliai. Juose stengiamasi atskleisti ir paryškinti tai, kaip turi vaikas suvokti savo aplinką ir joje esančius kitus individus: moteris bei vyrus, jų skirtingą elgesį ir komunikacijos procesą. Vaikas, veikiamas vadovėlių, formuoja savo lytinę savimonę, tapatina save su savo lyties atstovais ir priima tuos orientyrus, kurie matomi tekstuose, iliustracijose ir pan. *Vaikai, stebėdami ir skaitydami vadovėlius, pripranta prie būsimųjų vaidmenų šeimoje ir visuomenėje*⁶⁵, nes tai, kas vaizduojama vadovėlyje, tiesiogiai veikia mokinį.

- *Vadovėlis plėtoja moksleivio bendruosius bei dalykinius gebėjimus (socialinius, komunikacinius, pažintinius, veiklos ir kt.) bei specifinius to dalyko dalykinius gebėjimus;*

⁶² FISKE, John. *Įvadas į komunikacijos studijas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 16.

⁶³ BARŠAUSKIENĖ, Viktorija. *Komunikacija: teorija ir praktika*. Kaunas: Technologija, 2005, p. 14.

⁶⁴ Išnaša 54.

⁶⁵ ŠAPUROVAS, Viktoras. Seksualumo raida. In PAVILIONIENĖ, M.A., *Lytiškumas: socialiniai, kultūriniai ir sveikatos aspektai*. Kaunas: Senoja, 2009, p. 61.

Vadovėlis yra pagrindinis rašytinis mokymosi šaltinis, kuris lavina individo gebėjimus, reikalingus žmonių tarpusavio santykiuose ir pasaulio pažinime. Apibendrintai galima teigti, kad vadovėlis perteikia tikrovės vaizdą ir paaiškina kas kaip vyksta, ką ir kaip reikia daryti. Visa tai susiję ir su individo lytiškumu, lytimis, nes skirtingos veiklos ir gebėjimų yra tikimasi iš berniukų ir mergaičių.

- Vadovėlis padeda organizuoti mokymąsi, ugdymąsi, skatinti savarankiškumą;

Vaikas skatinamas savarankiškai mokytis, plėsti žinias, įgytas pedagogų pagalba. Vadovėlis – knyga – informacijos ir komunikacijos priemonė, leidžianti individualiai pažinti ir sužinoti, įgyti žinių ir sėkmingai socializuotis visuomenėje.

- Vadovėlis teikia būtiną mokymuisi informaciją, medžiagą. Ji atrinkta, susisteminta, pritaikyta. Integruoja įvairių sričių žinias, kreipia į platesnės informacijos šaltinius, supažindina su mokymosi, mąstymo ir komunikavimo būdais ir strategijomis, informaciją pateikia įvairias būdais;

Vadovėlio funkcija yra perduoti būtiną mokymuisi informaciją, tačiau be to, perteikiama ir pašalinė, kartais neigiamos įtakos turinti informacija. Tai įvairios visuomenėje suformuotos taisyklės ir normos, individų elgesio standartai, jų veiklos specifika. Teigiama, kad informacija susisteminta, pritaikyta, tačiau pastebima tai, kad vadovėliai perteikia stereotipus ir standartus, susijusius su lytimis (žr. 3.5. skyrių).

Iš pateiktų funkcijų galima išskirti dvi pagrindines sritis, kurios paveikia vaiką: jo mokymąsi, informacijos gavimą bei bendruosius, dalykinius gebėjimus. Be reikalingų žinių vaikas gauna ir kitą informaciją, kuri formuoja jo pasaulėžiūrą, supratimą apie įvairius dalykus, tame tarpe ir apie santykius tarp žmonių. Tai įvyksta netiesiogiai, nes tekstuose ir iliustracijose informacija yra perteikiama, bet tuo pačiu ir įsisavinama, sukuriamas vaizdas apie tam tikrus reiškinius, dalykus, taip pat perteikiami ir visuomenėje susiformavę stereotipai.

Šaltinyje⁶⁶ būtent ir yra teigiama, kad vadovėlis atlieka dvejopas funkcijas mokinio atžvilgiu. Pirmiausiai tai funkcijos, susijusios su **mokymo procesu** (žinių perdavimas, gebėjimai ir kompetencijos, žinių įtvirtinimas, žinių įvertinimas) ir funkcijos, susijusios su **kasdiene ir profesine veikla** (gautų žinių integracijos, referavimas, socialinio ir kultūrinio auklėjimo). Šios funkcijos yra komunikacinio pobūdžio, nes vykstantis mokymosi procesas neatsiejamas nuo komunikacijos su vadovėliu, tokiu būdu per šį procesą vyksta edukologinis ir kultūrinis vaiko auklėjimas.

V. Stonienė akcentuoja vadovėlio komunikacinę reikšmę⁶⁷. Vadovėlis, kaip knyga – idėjinė, estetinė ir materialinė vertybė atlieka daugybę funkcijų, autorė išskiria keturias knygos funkcijų grupes:

⁶⁶ SVĖRIENĖ, išnaša 53, p. 39.

⁶⁷ Ten pat.

informacinė, komunikacinė, kumuliacinė, estetinė. Visos šios funkcijos susijusios su komunikacijos procesu, per kurį gaunamos žinios ir informacija ne vien susijusi su mokslu, bet ir su kasdieniu pasauliu ir jame esančiais žmonėmis. Akivaizdu, kad vadovėlio vaidmuo svarbus visose srityse, įskaitant ir lyčių komunikaciją, tarpusavio santykius.

3.4. Socializacijos procesas ir mokymasis paauglystėje

Mokymo būdai priklauso nuo vaikų amžiaus, o psichinis vystymasis lemiamas vidinių (biologinių) ir išorinių (socialinių) veiksnių⁶⁸. Asmenybės branda vyksta atskirais amžiaus tarpsniais, kuriuos visiškai apibrėžti yra sudėtinga, nes skirtingi vaikų biologiniai, socialiniai, psichologiniai amžiai. Vieni vaikai bręsta greičiau už savo bendraamžius, jų socializacijos procesas vyksta sparčiau.

L. Jovaiša siūlo skirstyti vaikų amžių tokiais tarpsniais (JOVAIŠA, 2001):

1. Kūdikiystė – iki 1 metų;
2. Ankstyvoji vaikystė – 1-3 metai;
3. Pirmoji vaikystė – 3-6 metai;
4. Antroji vaikystė – 7-10 metai;
5. Paauglystė – 12-15 metai.
6. Ankstyvoji jaunystė (adolescencija) – 16-18 metai

Plačiau šiame skyriuje yra apžvelgiamas paauglystės (12-15 metai) amžius, nes šio amžiaus vaikų vadovėliai, kaip objektas naudojami magistro darbo tyrime (žr. 4 skyrių). Paauglystei būdingas spartus fizinis vystymasis, tampama savarankiškesniu asmeniu. Lengviau tampa mokytis, nes mąstymas pasiekia beveik suaugusio žmogaus lygį. *Mąstymas padeda paaugliams apibendrinti turimas žinias, planuoti ateitį, vertinti reiškinius*⁶⁹. Anot L. Jovaišos, kyla prieštaravimų tarp lakios paauglio vaizduotės ir realybės, tarp sudėtingų veiklos uždavinių ir jo fizinių, intelektinių galimybių. Šis amžius pažymi specifinius santykius su žmonėmis ir atliekamą veiklą (JOVAIŠA, 2001). Išryškėja paauglio visuomeniškumas, siekimas bendrauti su bendraamžiais, užsiimti tam tikra veikla, todėl svarbu sudaryti tinkamas raidos sąlygas asmenybei vystytis.

Šis etapas reikšmingas socializacijos procese, nes paauglys susidomi savo asmenybe, ryškiau atsiskleidžia jo savimonė. Norima pažinti save, vertinti savo poelgius ir veiklos rezultatus.

⁶⁸ ŠIAUČIUKIENĖ, Liuda. *Mokymo individualizavimas ir diferencijavimas: monografija*. Kaunas: Technologija, 1997, p. 150.

⁶⁹ JARUŠEVIČIENĖ, Lina. *Individo raida paauglystėje. Lytiškumas: socialiniai, kultūriniai ir sveikatos aspektai*. Kaunas: Senoja, 2009, p. 86.

Mokydamasis VI-VIII klasėje, paauglys nori greičiau subrandinti save, geriau išauklėti, kad galėtų patenkinti savo aspiracijas, vaidinti geresnį vaidmenį socialinėje grupėje [ten pat]. Šiuo laikotarpiu susiformuoja socialinė elgesio motyvacija, berniukai ir mergaitės jaučiasi suaugę, pakinta jų statusas šeimoje. Vienuolikmetis jau nebetiki pasakomis, jis nori mokytis iš knygų ir gyvenimo [ten pat], tačiau knygoje, vadovėliuose pateiktas ir klaidingai suprastas vyriškumas arba moteriškumas, subrendimas trikdo bendravimą su suaugusiais, sukelia konfliktines situacijas [ten pat]. Suaugusieji tai turi žinoti ir gebėti tinkamai elgtis su vaiku. Paaugliai yra komunikabilūs, veiklūs, draugiški, aktyvūs, tačiau jiems greit atsibosta vienoda veikla. Šis amžius reikšmingas vaiko komunikacijos procese su suaugusiais, nes jis ima aktyviai dalyvauti pokalbiuose su jais, reiškia savo pažiūras, vertinimus, kritikuoja, nes jaučiasi savarankiškas ir suaugęs ir nori būti pripažintas aplinkinių. jei pripažinimą patiria iš savo socialinės aplinkos, jaunuolis joje socializuojasi, įauga į ją. Vienas svarbiausių paauglio veiklos motyvų – garantuoti savo socialinį statusą⁷⁰. Remiantis šiuo požiūriu, galima traktuoti, kad reikšminga tampa paauglio nuomonė, vertinimas savęs kaip asmenybės. Žinodamas savo ypatumus, siekius, interesus, jaunuolis suvokia save kaip asmenybę, kuri socializuojasi veikiamo aplinkos.

Anot Šiaučiukienės⁷¹, paauglystė vadinama analitinės pagavos tarpsniu, kai susiformavęs racionalus pastabumas, valinga atranka ir jungimas, įprasminimas, taip pat vyksta vaizdinių produkavimas bei jų sąmonės gamyba. Todėl aiškiau pasireiškia kryptingumas, selektyvumas, apibendrinimas, įprasminimas, pritaikymas, sujungimas. Mokinys labiau krypsta į savo emocinį, dvasinį pasaulį, ieško prasmingumo. Medžiaga iškyla labiau negu mokytojas, jo vieta gali pasidaryti labai menka mokinys ieško komunikavimo ir bendradarbiavimo su bendraamžiais.

Jaruševičienė siūlo paauglystės laikotarpį suskirstyti į ankstyvąją (10-14m.), vidurinę (15-17 m.) ir vėlyvą (17-19-21 m.). Paauglyste vadinamas laikotarpis aprėpia beveik žmogaus gyvenimo dešimtmetį – nuo 10 iki 19 metų, tačiau pokyčiai, vykstantys šiuo laikotarpiu gali pasireikšti nevienodai⁷². Paauglystės laikotarpio ypatumus lemia socialiniai, ekonominiai, kultūriniai veiksniai, bet labiausiai individo lytis, asmeninės savybės, skirtingos gyvenimo sąlygos ir aplinkybės. Socializacija paauglystėje vyksta daugiau per draugų grupes. Ankstyvojoje paauglystėje šeima išlieka svarbiausia socialine aplinka, nors vidurinėje ir vėlyvojoje paauglystės stadijose jauno žmogaus tapatumo formavimąsi labiau veikia išorinė socialinė aplinka.

Paauglystės periodu jaunas žmogus fiziškai subręsta, pažįsta savo seksualumą, išugdo komunikacijos įgūdžius, įgyja žinių, reikalingų ateities planams įgyvendinti, bei suformuoja savo

⁷⁰ JOVAIŠA, išnaša 59, p. 43.

⁷¹ ŠIAUČIUKIENĖ, išnaša 68.

⁷² JARUŠEVIČIENĖ, išnaša 69, p. 83.

vertybių skalę (JARUŠEVIČIENĖ, 2009). Socialinė kultūrinė aplinka yra susijusi su paauglio intelekto vystymusi, geresni kognityviniai gebėjimai keičia jo sąveiką su aplinka. Kintantis socialinis suvokimas ir mąstymas skatina paauglį geriau suprasti kitų žmonių elgseną, kritiškai vertinti jų nuomones. Jis ieško kriterijų, pagal kuriuos vertina savo ir kitų individų elgesį.

3.5. Mokyklinių vadovėlių tyrimų apžvalga

Antroje darbo dalyje buvo apžvelgti lyčių vaidmenys ir įvaizdžiai, būdingi asmeniniame, visuomeniniame, kultūriniame gyvenime. Jie vyrauja visur, visose srityse ir tarp visų socializacijos institutų. Mokykla, mokykliniai vadovėliai taip pat perteikia lyčių vaidmenis, atspindinčius lytims priskiriamus stereotipinius bruožus [63]. Lytys socializuojasi skirtingai, jų aplinkos pažinimas ir suvokimas diferencijuojamas. Lyčių diferencijavimas į moteris ir vyrus bei stereotipinis jų vaidmenų priskyrimas, neatskleidžia daugelio svarbių socialinių ir asmeninių savybių. Būti vyru – tai būti sūnumi, broliu, seneliu, sutuoktiniu, tėvu. Tačiau kiekvienu atveju vyro elgesys, vaidmuo ir statusas yra skirtingi. Taip pat ir moteris gali būti priskiriama daugeliui socialinių vaidmenų: mama, dukra, teta, senelė, žmona. Moteriškajai lyčiai diegiami prioritetai, susiję su rūpinimusi kitais, vyriškajai – būti nepriklausomu, savarankišku.

Mokykliniai vadovėliai, skaitiniai pateikia gyvenimo kasdienybės vaizdus, atskleidžia vyrų ir moterų vaidmenis, tarpusavio santykius. Ugdant asmenybę svarbu atsižvelgti į lyčių skirtumus, galimą paslėptą lyčių diskriminaciją vadovėliuose. Moterų ir vyrų vaidmenys, įvaizdžiai, lytiškumo ugdymo aspektai atsiskleidžia vadovėlių tekstuose, iliustracijose. Remiantis mokslininkų: **N. Stankevičienės**⁷³, **D. Eitutytės**⁷⁴, **V. Šidlauskienės**⁷⁵, **L. Liukinevičienės ir O. L. Gudzinevičiūtės**⁷⁶, **G. Čepaitienės**⁷⁷, **J. Lukšytės**⁷⁹, **J. Korsako**⁸⁰ atliktais mokyklinių vadovėlių tyrimais, galima konstatuoti, kad

⁷³ STANKEVIČIENĖ, išnaša 56, p. 100.

⁷⁴ EITUTYTĖ, Daina. Lyčių skirtumų atspindys pradinės mokyklos ugdymo turinyje. *Lyčių skirtumai švietimo sistemoje: teminis rinkinys*, 2000, p. 111-119.

⁷⁵ EITUTYTĖ, Daina, ŠIDLAUSKIENĖ, Virginija. Pradinės mokyklos mokymo ir mokymosi priemonių galimybės įtvirtinti lyčių lygiavertiškumą ugdymo turinyje. *Pedagogika: mokslo darbai*, 2002, p. 44-50.

⁷⁶ LIUKINEVIČIENĖ, išnaša 24, p. 109-118.

⁷⁷ ČEPAITIENĖ, Giedrė. Lyčių atspindžiai V-VI klasių skaitiniuose. *Feminizmas ir literatūra*, 1996, p. 119-123.

⁷⁸ ČEPAITIENĖ, Giedrė. Kai kurie lyčių traktavimo aspektai lietuvių literatūros 12 klasės skaitiniuose. *Lyčių skirtumai švietimo sistemoje: teminis rinkinys*, 2000, p. 135-149.

⁷⁹ LUKŠYTĖ, išnaša 20, p. 120.

⁸⁰ KORSAKAS, Juozas. Tekstų leksika – lyčių lygybės bei skirtumų atspindys. *Lyčių skirtumai švietimo sistemoje: teminis rinkinys*, 2000, p. 150-158.

stereotipiniai lyčių vaidmenys pastebimi pradinių klasių, lietuvių kalbos, skaitinių, matematikos, geografijos vadovėlių tekstuose, iliustracijose.

Pastebima labai ryški moterų ir vyrų skiriamos veiklos diferenciacija, turinti įtakos lyčių elgesiui, tarpusavio santykiams, todėl galima konstatuoti, kad vadovėlių turinys padeda formuoti vyrų ir moterų vaidmenų, įvaizdžių stereotipus. D. Eitutytės⁸¹ tyrimo rezultatai patvirtino tai, kad vadovėlių tekstai yra stereotipiški, aiškiai prieštarauja tolygiam lyčių ugdymui, lyčių pusiausvyros švietimo sistemoje plėtojimui, nes tekstai atspindi ydingą stereotipinį pasaulį, akcentuojami vyriškosios giminės žodžiai. Tekstų stereotipiškumą atskleidžia tai, kad, pavyzdžiui, tik vyrai čiuožėjai, šokėjai, klientai, pirkėjai, gydytojai, lietuviai ir t.t. Moterys dažniausiai vaizduojamos namų šeimininkėmis (mamos, šeimininkės, motinos, senelės) arba ne namų aplinkoje (pardavėjos, mokytojos, gėlininkės ir t.t.).

Patriarchalinių nuostatų egzistavimą patvirtina ir kitas, D. Eitutytės ir V. Šidlauskienės⁸² atliktas tyrimas, kuris atskleidė, kad įstatymai gerokai lenkia visuomenės bei viešosios nuomonės sąmoningumo, teisinio reikšmingumo lygį, o pedagogų karta, nors dauguma autorių moterys, vadovėlius rengia skirtybės pagrindu, privilegijuodamos vyrus. Vyrams priskiriamos *charizmatinės* (politikas, mokslininkas, chirurgas) ir *kontroversiškas* (verslininkas, bankininkas, policininkas, dailininkas) profesijas, o moterims – *socialinio užsakymo ir socialinių paslaugų* (auklėtojos, vaikų gydytojos, mokytojos) profesijas.

Lyčių veiklos diferencijavimas susijęs su atliekamais vaidmenimis. Pastebėta, kad vadovėlių tekstuose ir iliustracijose vaizduojamoje šeimos aplinkoje vyrai retai atlieka tėvo vaidmenį, rečiau senelių, tačiau moterys beveik visada atlieka mamos, senelės socialinius vaidmenis. Vyrai apibūdinami per profesinę veiklą, moterys darbe nematomos ir neminimos. Kalbant apie jas, pabrėžiama jos šeimyninė padėtis. Anot G. Čepaitienės⁸³, *išlaikomas XIX a. būdingas konservatyvus lyčių vaizdavimo principas: moteriai tenka šeima, buitis, vyras yra ne tik namų, bet ir visuomenės narys.*

G. Čepaitienė teigia, kad skaitiniuose moterų pasaulis fragmentiškas, paprastai jos veikia tik namų erdvėje, rūpinasi šeima, vaikais. Ji pastebi ir tai, kad moterys geriau sutaria su berniukais, o su mergaitėmis jos konfliktuoja, tačiau kituose tyrimuose pastebima kita tendencija, atskleidžianti moterų ir mergaičių, vyrų ir berniukų santykius, draugystę, bendrą veiklą. Vaikų atliekami vaidmenys šeimoje skirtingi, nes mergaitės būna su mamomis, berniukai su kitais berniukais arba su tėčiu, seneliu, todėl atitinkamai jų vaidmenys būna tokie pat, arba panašūs kaip ir suaugusiųjų.

⁸¹ EITUTYTĖ, išnaša 74.

⁸² EITYTYTĖ, išnaša 75,

⁸³ ČEPAITIENĖ, išnaša 78, p. 147.

Mokslininkų atliktuose tyrimuose išskiriami ir vaidmenys, pasireiškiantys už namų erdvės, darbo aplinkoje. Moteris labai retai atsiduria už namų aplinkos, o atsiradus joje tampa mokytoja, auklėtoja, pardavėja, virėja, sekretorė ir pan. Vyrams tenka charizmatinės savybės, jėgos ir valdžios simboliai, todėl jie dominuoja už namų ribų, tapdami kariais, valdininkais, sportininkais, verslininkais ir t.t.

L. Liukinevičienė ir O. L. Gudzinevičiūtė⁸⁴ tyrė lytiškumo ugdymo aspektus geografijos vadovėlių iliustracijose ir tradicinius iliustracijose matomus stereotipinius moters/vyro įvaizdžius, vaidmenis (2 lentelė).

2 lentelė. L. Liukinevičienės ir O. L. Gudzinevičiūtės išskirti moters ir vyro įvaizdžiai.

Moteris	Vyras
1. Silpna, pavargstanti, paklusni, priklausoma, emociinga, pamaldi, pasyvi, pasiduodanti įtakai, puoselėjanti tradicijas;	1. Stiprus, drąsus, išstvermingas, agresyvus – kovotojas, karys, medžiotojas, policininkas, dirba fizinį darbą.
2. Graži, rūpinasi išvaizda, švara, mėgsta pozuoti, bendrauti, paslaugi, dirbanti aptarnavimo, pramogų sferose;	2. Protingas, išradingas, nepriklausomas – vadovas, lyderis, atsakingas darbuotojas, išradėjas, mokslininkas;
3. Rūpinasi šeima, namais; ugdytoja.	3. Linkęs konkuruoti, lenktyniauti – žaidėjas, sportininkas, lošėjas.
4. Protinga, sumani, lygiavertė vyro partnerė.	4. Pamaldus, doras, rūpinasi vaikų ugdymu.

Šioje lentelėje lytims priskiriami vaidmenys ir būdo bruožai yra stereotipiniai, atspindintys ir kitų autorių atliktuose tyrimuose. Apibendrinus galima teigti, kad vyrams yra priskiriamos teigiamos būdo savybės, skatinančios vyrų didesnę pasitikėjimą savimi, suteikiančios galios jausmą. Akcentuojama vyro jėga ir stiprybė, kuri nepriklauso nuo fiziologinių, biologinių dalykų, todėl priskirti vyrams vien tik gerąsias, stipriąsias savybes yra netikslu.

Priešingai moteris – silpna, nors ir daili, paslaugi, bendraujanti. Jai priskiriami dailiosios lyties įvaizdžiai, tačiau taip pat kaip ir vyrų, netiksliai. Kaip jau buvo minėta anksčiau (1.1. ir 1.2. skyriuose) yra biologinė ir socialinė lytis. Biologinė vyrų ir moterų lytis nežymiai skiriasi, o socialinė yra kuriama ir palaikoma visuomenėje. Būtent socialiniai lyčių vaidmenys ir riboja kitokį mąstymą, o vadovėliai visa tai atspindi.

⁸⁴ LIUKINEVIČIENĖ, išnaša 24, p. 109-118.

Lentelės ketvirtoje pozicijoje išskirti vaidmenys ir įvaizdžiai yra nauji, dabar diegiami (naujieji mitai) – vyras – *pamaldus, doras, rūpinasi vaikų ugdymu*. Moteris – *protinga, sumani, lygiavertė vyro partnerė*. Tačiau tai nauji mitai, kurie vos pastebimi. Tyrime analizuojamos iliustracijos pristato tradicinius vyro ir moters vaidmenis visuomenėje, demonstruojančios palankią vyras informaciją ir teigiančios vyro reikšmingumą, geresnes jo socializacijos galimybes.

G. Čepaitienės⁸⁵ analizuojamuose skaitiniuose, dramose ir prozos kūrinuose, J. Lukšytės⁸⁶ analizuojamuose J. Ivanauskaitės romanuose buvo akcentuojama tai, kas ir kaip vaizduoja lyčių herojus, kokie jų tarpusavio santykiai. Paaiškėjo, kad skaitinių tekstuose dažniau vaizduojamas vyrų pasaulis, pagrindinio veikėjo pozicijoje daug dažniau esti vyrai negu moterys ir juose vyrauja stereotipinės vyrų ir moterų traktuotės.

Literatūros veikėjai vyrai yra aktyvūs ir energingi, siekiantys sėkmės. Moterys tekstuose mažiau regimos, neigiamai vertinamos. Visa tai neigiamai įtakoja lyčių savimonę, nuomonę apie priešingos lyties atstovus, vietą visuomenėje. A. Giddens teigia, kad skaitiniuose, specialiai mergaitėms parašytuose pasakojimuose dažnai būna nuotykių elementas, susijęs su intrigomis, paslaptimis namų arba mokyklos aplinkoje. Tuo tarpu pasakojimai apie berniukų nuotykius yra įvairesni, vaizduojami herojai, keliaujantys į tolimus kraštus, demonstruojantys savarankiškumą (GIDDENS, 2005).

Galima teigti, kad ypatingos reikšmės visa tai turi vaikams bei jaunimui, kuris dar tik formuoja savo požiūrį į bendraamžius, į moteris ir vyrus, jų tarpusavio santykius. Vadovėliai, perteikdami stereotipus, neigiamai įtakoja mokinių savimonę, elgesį ir požiūrį. Anot A. Giddens, vidurinėse mokyklose mergaitės yra „nepastebimos“ daugumoje tikslųjų mokslų vadovėliuose, todėl įtvirtinamas stereotipinis požiūris, kad šie mokslai yra „vyriški“ (GIDDENS, 2005). Šis požiūris patvirtina ir G. Čepaitienės, bei J. Lukšytės požiūrį, kad moteriškoji lytis tekstuose nedominuojanti.

E. Akimovos⁸⁷ atliktas psicholingvistinis mokinių vyriškosios ir moteriškosios kalbinės sąmonės tyrimas, kurio objektas nebuvo vadovėlis, tačiau buvo siekiama pažinti mokinių suvokimą, kylančias jiems asociacijas apie tam tikrus žodžius, susijusius su lytimis. Respondentai buvo mokiniai, turintys žinių, informacijos apie daugelį dalykų ir reiškinių, pažintų mokykloje. Jų kalbinę sąmonę lemia ne tik tiesioginis bendravimas su bendraklasiais, mokytojais, tėvais, bet ir vadovėlių tekstai. Todėl šis tyrimas taip pat yra reikšmingas, apžvelgiant vadovėlių situaciją.

Eksperto dalyviams buvo pasiūlyta šalia žodžio-stimulo parašyti pirmą į galvą atėjusį žodį-reakciją. Vienas tokių žodžių buvo ŽMOGUS, kuris, kaip parodė tyrimo rezultatai, mokiniams

⁸⁵ ČEPAITIENĖ, išnaša 78.

⁸⁶ LUKŠYTĖ, išnaša 20, p. 120.

⁸⁷ AKIMOVA, Elena. Mokinių vyriškos ir moteriškos kalbinės sąmonės psicholingvistinis tyrimas. *Lytiškumas ir švietimas: pažiūrų, stereotipų ir ugdymo turinio tyrimai: mokslo darbai*, 2001, p. 55-68.

asocijuojasi su vyriškąja gimine: draugas, būtybė, protingas, asmenybė. Žodžiui VYRAS tiriamųjų kalbinėje sąmonėje kylančios būdingos savybės yra: žmogus, vyriškis, draugas, šeimininkas, tėvas, stiprus, protingas, karys, kovotojas. Kalbinėje tiriamųjų sąmonėje MOTERIAI ir VYRUI keliami visiškai skirtingi reikalavimai. Pavyzdžiui, populiariausios MOTERS savybės yra graži, gražuolė, nuostabi, šauni, daili. Labiausiai paplitęs jos vaidmuo - motina, mama. Ji turi būti gera, geraširdė, mylima, moteriška, miela, žavi, viliojanti, darbšti ir pan. E. Akimova teigia, kad *lyginant VYRO ir MOTERS įvaizdį, užfiksuotą tiriamųjų sąmonėje, galima teigi, kad jaunuoliai ir jaunuolės pirmenybę teikia išorei, fizinėms žmogaus savybėms ir mažiau vertina vidinį žmogaus pasaulį*⁸⁸. Tyrimo rezultatai parodo ir tai, kad mokiniai į vyrą ir moterį žvelgia stereotipiškai, priskirdami tradicinius bruožus, savybes, vaidmenis.

J. Korsako⁸⁹ tyrimas tekstų leksikos lyčių lygybės ir skirtumų požiūriu pateikė kitokią prielaidą - tekstų stilistika lyčių aspektu yra neutrali. Teigiama, kad vadovėlio autorius neskiria kokio nors dėmesio lyčių lygybės ar skirtumų klausimams: visos žinios skiriamos vienodai merginoms ir vaikinams, lyčių lygybės ar skirtumai asocijuojasi su gramatinėmis giminės kategorijomis.

Remiantis aptartais tyrimais buvo siekiama atskleisti ir įvertinti lyčių vaidmenis ir įvaizdžius mokykliniuose vadovėliuose, bendrą vadovėlių situaciją lytiškumo aspektu. Apžvelgus atliktus vadovėlių analizės tyrimus, galima konstatuoti tai, kad nepaisant vadovėlio tipo, paskirties, esama lyčių traktavimo šališkumo, nes moterys bei vyrai vaizduojami stereotipiškai. Tyrimai atskleidė, kad vyrai - herojai, protingi, stiprūs, neklystantys ir tradiciškai vaizduojamos patriarchalinę aukos programą pildančios silpnos moterys. Vyrų pabrėžiamos savybės – savarankiškumas, atkaklumas, savigarba; moterų – dvasingumas, gerumas, prierašumas, pagalba kitam ir pan. Tekstų atkarpose, iliustracijose, kuriose vienaip ar kitaip traktuojamas lytiškumas, rodo, kad dažniausiai atskleidžiamas neigiamas požiūris į moterį

Moterims priskiriamos „moteriškos“ savybės, vaidmenys, siejami su priklausomumu, paklusnumu, šeima, tradicijų puoselėjimu, pamaldumu. Vyrams priskiriamos „vyriškos“, charizmatinės savybės ir vaidmenys, susiję su jėga, protu ir įtaka visuomenėje. Vyras yra sociumo narys, moteriai skirta vieta tik šeimoje, neatskleidžianti jos, kaip šiuolaikiškos moters įvairiapusio pasaulio.

⁸⁸ AKIMOVA, išnaša 87, p. 64

⁸⁹ KORSAKAS, išnaša 80.

4. TYRIMAS: V-VIII KLASIŲ MOKYKLINIŲ VADOVĖLIŲ ANALIZĖ

Mokykloje lyčių skirtumų suvokimas jau yra ne tiek įtvirtinamas, kiek koreguojamas. Pasireiškia lyčių skirtumų apraiškos, kurios formuojasi per biologinių-socialinių vaidmenų mokymąsi, priklausomai nuo to, ko mokytojai reikalauja iš berniukų ir mergaičių, kaip jie tarpusavyje bendrauja ir kaip skirtingos lytys yra vaizduojamos mokymo priemonėse - vadovėliuose. Lyčių stereotipai reiškia tai, ką žmonės mano apie vyrų ir moterų elgesį, kokie vaidmenys bei įvaizdžiai jiems priskiriami, ko iš jų tikimasi ir visa tai skatina lyčių diskriminaciją. Dažniausiai lyčių stereotipai neatitinka realybės, trukdo žmonių tarpusavio komunikacijai ir neigiamai formuoja vaikų nuomonę bei mąstymą.

Teorinėje dalyje aptarti tyrimai rodo, kad stereotipiniai lyčių vaidmenys pastebimi ir mokykliniuose vadovėliuose. Jie ryškūs lietuvių kalbos, matematikos, geografijos ir t.t. vadovėlių tekstuose, iliustracijose. *Vienas iš būdų, kuriais visuomenė perteikia moterų ir vyrų elgesio stereotipus, yra mokykliniai vadovėliai ir kita mokomoji medžiaga*⁹⁰. Vadovėlis per jame esančius tekstus, iliustracijas ne tik atvaizduoja, bet ir formuoja stereotipinius moterų ir vyrų vaidmenis. Akla laikantis stereotipinių moters ir vyro vaidmenų, pirmiausiai kenkiama vaikams, jų savimonei ir tarpusavio santykiams, elgesiui, kurie laikui bėgant vis labiau diferencijuojasi pagal atliekamas veiklas ir trukdo moterų bei vyrų lygioms galimybėms.

4.1. Tyrimo metodologija ir bazė

Tyrimui atlikti buvo apsiribojama paauglio amžiui (12-15 metų) skirtais mokomaisiais vadovėliais, atitinkančiais V-VIII klases. Buvo peržvelgti visi šių klasių vadovėliai, tačiau atrinkti būtent tie, kurie yra naujasi ir kuriuose aptikta daugiausiai vaizdinių iliustracijų: **biologijos** (V, VI, VII, VIII kl.), **istorijos** (V, VI, VII, VIII kl.), **geografijos** (VI, VII, VIII kl.). Pasirinkimą lėmė tai, kad buvo siekiama tirti vadovėlių iliustracijas, kurių yra gausu šiuose vadovėliuose. Iš viso buvo analizuojama 13 vadovėlių. Kokybinei turinio analizei pasirinkta ne teksto, o iliustracijų analizė, remiantis šiais teoriniais teiginiais:

⁹⁰ STANKEVIČIENĖ, išnaša 56.

- *Iliustracijų patrauklumas pagrįstas jų efektyvumu perduoti informaciją ir siejasi su vadovėlio suprantamumu. Tyrimais nustatyta, jog vaizdai (paveikslai) yra geriau įsimenami nei žodžiai ir dauguma moksleivių labiau mėgsta dirbti su iliustracijomis nei su tekstu* (SVĖRIENĖ, 2006, p. 39).
- *Vaizdinės informacijos pajėgiama išlaikyti daugiau negu žodinės* (LIUKINEVIČIENĖ, GUDZINEVIČIŪTĖ, 2000, p. 109).

Tyrimo metodai – kokybinė turinio analizė. Metodo pasirinkimą lėmė tai, kad buvo siekiama išsiaiškinti vadovėlių iliustracijų turinį, kuriame atsiskleidžia moters ir vyro atliekami vaidmenys bei įvaizdžiai. Visa tai galima fiksuoti, susisteminti, sugrupuoti, palyginti tarpusavyje bei apibendrinti. Šis tyrimo metodas leidžia tirti socialinius reiškinius, dokumente išskiriant tam tikrus prasmingus vienetų, tirti elementų ryšį. Kokybinės turinio analizės duomenų apdorojimui, rezultatų pateikimui buvo naudojamas kiekybinis metodas. Siekiant geresnių tyrimo rezultatų, norint nustatyti tam tikras požiūrio kitimo tendencijas – tyrimą galima pakartoti, kuomet pasirodys dar naujesni, papildyti vadovėliai.

Tyrimo problema. Mokomojoje medžiagoje (vadovėlyje) pateikiama daug tradicinių, stereotipinių, moterų ir vyrų elgesio pavyzdžių, įvaizdžių ir atliekamų vaidmenų, kurie trukdo lygiavertei lyčių socializacijai, savirealizacijai. Ypač tai trukdo vaikų ugdymosi procesui, kurio metu turėtų būti užtikrinta lyčių lygybė, suteikiamos platesnės moterų/vyrų saviraiškos galimybės, tačiau remiantis atliktais ankstesniais tyrimais, galima konstatuoti, kad taip nėra. Vadovėliai perteikia stereotipinius lyčių vaidmenis ir įvaizdžius, todėl reikalinga jų analizė.

Tyrimo objektas – V-VIII klasių biologijos, geografijos, istorijos vadovėliai.

Tyrimo dalykas – V-VIII klasių biologijos, geografijos ir istorijos vadovėliuose pastebimi vyrų ir moterų atliekami vaidmenys bei dominuojantys įvaizdžiai.

Tyrimo tikslas: atlikti vadovėlių iliustracijose vyraujančių moterų ir vyrų vaidmenų ir įvaizdžių analizę.

Tyrimo uždaviniai:

- 1) Išanalizuoti biologijos, geografijos, istorijos mokyklinių vadovėlių iliustracijas.
- 2) Apžvelgti vadovėliuose vyraujančius vaikų vaidmenis.
- 3) Nustatyti vadovėliuose vyraujančius moterų ir vyrų vaidmenis bei įvaizdžius.
- 4) Palyginti moterų ir vyrų vaidmenis bei įvaizdžius skirtingų dalykų vadovėliuose.
- 5) Apibendrinti tyrimo rezultatus ir pateikti rekomendacijas bei siūlymus vadovėlių autoriams, sudarytojams.

Tyrimo hipotezės:

- 1) Mokykliniai vadovėliai perteikia stereotipinius moterų ir vyrų vaidmenis bei įvaizdžius.
- 2) Moterims priskiriami vaidmenys siejami su šeima, vyro vaidmuo – visuomeninė sfera.

Tyrimo laikotarpis, vykdymo laikas, trukmė: tyrimas buvo atliekamas 2010 metų balandžio mėnesį.

Tyrimo eiga: Atliekant vadovėlių iliustracijų kokybinę analizę, svarbiausia buvo išvelgti lytis, jų dominavimą, atliekamus vaidmenis iliustracijose ir būdingus įvaizdžius. Visa tai buvo stengiamasi sugrupuoti, apjungti remiantis teorinėje darbo dalyje išskirtomis lyčių vaidmenų kategorijomis, lytims priskiriamomis stereotipinėmis savybėmis, įvaizdžiais.

Naudoti skaičiavimo vienetai - empiriniai indikatoriai – bendri požymiai, rodikliai, kurie požymiams suteikia vienareikšmiškumą. Analizuojant iliustracijas kiekviena buvo aprašoma pagal tam tikrus kriterijus: trumpas iliustracijos apibūdinimas, kuri lytis joje dominuoja, koks pastebimas vaidmuo, lyčiai būdingas įvaizdis. Pagal tokią sistemą buvo nesudėtinga skaičiuoti, grupuoti ir išskirti tyrimui reikalingus rodiklius. Svarbu išvelgti kas ir kaip išreikšta iliustracijose, todėl buvo pasitelkta teorinėje darbo dalyje pateikta informacija.

Tyrimo rezultatai pateikiami pagal tai, kokie reikšmingi požymiai buvo tiriami. Svarbu išvelgti ir aprašyti kaip moterys ir vyrai vaizduojami iliustracijose, išskirti lyčių dominavimą, priskirti moterims ir vyrams būdingus vaidmenis, įvaizdžius. Skirtingų dalykų vadovėlių iliustracijų kiekis, atspindintis lytis, yra nevienodas. Tikslinga visa tai pažymėti, suskaičiuoti ir pateikti.

4.2. Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

Tyrime analizuojamos tos iliustracijos, kuriose vaizduojamos moterys, vyrai, mergaitės, berniukai. Daug iliustracijų, kuriose vaizduojama gamta, augalai, gyvūnai ir t.t. Arba pateikiamos įvairios lentelės, diagramos, tačiau žmonių veiklos, vaidmenų jose nerasta, todėl jos nebuvo naudojamos tyrime. Tyrimui atlikti buvo atrinktos **276 vadovėlių iliustracijos**: 132 istorijos, 62 biologijos ir 82 geografijos (žr. 2 priedas, 1 pav.). Pastebėta, kad **istorijos vadovėliuose** daugiausiai vaizduojami žmonės, iš praeities laikų ir dabarties. Daugumą iliustracijų sudaro nuotraukos, labai dažnai juodai baltos. Daug dailininkų pieštų iliustracijų, paveikslų. **Biologijos vadovėliuose** dominuoja veikiantys, dinamiški žmonių paveikslai, o **geografijos vadovėliuose** akcentuojami įvairūs reiškiniai iš žmogaus gyvenimo, eksperimentinė veikla.

Didžiąją dalį analizuojamų vadovėliuose iliustracijų sudarė nuotraukos – 140, kuriose užfiksuoti moterys ir vyrai, atliekantys tam tikrą veiklą, matomi jų fiziniai bruožai, savybės, leidžiančios priskirti lyčiai tam tikrą įvaizdį. Kita dalis analizuojamų iliustracijų – 111 piešinių,

paveiksliukų, kurie labiau atspindi dailininko, menininko nuomonę, požiūrį. Likusios 25 iliustracijos: karikatūros, miniatiūros, freskos, medžio raižiniai. Tai menininkų sukurtos, atvaizduojančios žmones, tokius, kokie jie yra, tačiau galima manyti, kad tokios iliustracijos perteikia menininko specifines išvalgas, galimą subjektyvią nuomonę.

Pastebėta lyčių vaizdavimo kitimo tendencija - žmonės iliustracijose vaizduojami labiau, kuo aukštesnei klasei yra skirtas vadovėlis. Penktoje klasėje 34 iliustracijos, šeštoje – 47, septintoje – 75, aštuntoje – 100. Vadinasi, kuo vyresnis yra mokinys, tuo labiau vadovėliai atspindi moteris ir vyrus, jų santykius, vaidmenis ir įvaizdžius iliustracijose.

Analizuojant kiekvieną iliustraciją buvo fiksuojamas lyties (moteriškosios arba vyriškosios) dominavimas. Pastebėta, kad visuose vadovėliuose, nesvarbu kuriai klasei skirtuose, dominuoja vyrai. Vyras tampa pagrindiniu arba vieninteliu iliustracijos veikėju. Daugiausiai **vyrų, berniukų** pastebima istorijos vadovėliuose **124, moterų – 25**, o iliustracijos, kuriose vaizduojami tiek vyrai, tiek moterys, kaip **lygiaverčiai** asmenys – **17**.

Geografijos vadovėliuose dvigubai daugiau vyrų – 42 nei moterų – 22 ir beveik tiek pat, pakankamai daug - 23 iliustracijos su abiejų lyčių atstovais. Biologijos vadovėliuose daugumą sudaro vyrai – 40, perpus mažiau moterų 24 ir vos 5 iliustracijos, atspindinčios abiejų lyčių dominavimą. Apibendrinus visuose vadovėliuose lyčių pasireiškimo intensyvumą, gaunami tokie skaičiai: **vyrų – 206, moterų – 71, lyčių lygybė - 45**. Lyčių dominavimą galima apžvelgti ir kitu aspektu, pagal tai, kas dominuoja V-VIII klasių vadovėliuose (3 paveikslas).

3 paveikslas. V-VIII kl. dominuojančios lytis.

KLASĖ	VYRAI	MOTERYS	ABI LYTYS
V	57	16	9
VI	57	14	22
VII	53	19	6
VIII	39	22	8
Iš viso	206	71	45

Bendras šiame paveiksle dominuojančių lyčių skaičius atsispindi diagramoje (žr. 2 priedas, 2 pav.). Apžvelgus duomenis, galima daryti išvadą, kad dominuojanti lytis atskiruose vadovėliuose (biologijos, geografijos, istorijos) bei skirtingose klasėse (V, VI, VII, VIII) yra vyrai. Jie dvigubai daugiau vaizduojami nei moterys, o lygus abiejų lyčių pasireiškimas, dominavimas pastebimas dar rečiau.

4.2.1. Lyčių vaidmenys iliustracijose

Remiantis teorinėje darbo dalyje pateiktais užsienio bei lietuvių autorių šaltiniais, juose išskirtais lyčių vaidmenų tipais, buvo sugrupuojami vadovėlių iliustracijose pastebėti moterų ir vyrų vaidmenys. Kiekvienai iliustracijai buvo priskiriamas tam tikras, moters arba vyro atliekamas vaidmuo, atsižvelgiant į tai, kokia veikla yra atliekama, kokioje aplinkoje vaizduojama lytis. Vaidmenys aiškiai matomi, todėl, kad iliustracijos lengvai suvokiamos, suprantamos, nes yra skirtos vaikams. Išanalizavus ir sugrupavus iliustracijas buvo išskirti moterų ir vyrų vaidmenų tipai. Išskiriami tokie, žemiau pateikiami lyčių tipai, kurie aprašomi 4.2.1.1. ir 4.2.1.2. skyreliuose, o jų skaitinė ir vaizdinė išraiška pateikiama 3 priede (1 ir 2 pav.).

MOTERIS

1. „Namų židinio sergėtoja“: namų šeimininkė, žmona, mama.
2. Dirbanti ne namų aplinkoje, socialinių paslaugų sferoje.
3. Kitokia, „vyriška veikla užsiimanti moteris“.

VYRAS

1. Šeimos maitintojas; sunkiai dirbantis, stiprus karys, medžiotojas.
2. Charizmatinė asmenybė – protingas, nepriklausomas, vadovas, išradėjas, mokslininkas.
3. Dinamiška asmenybė: linkęs konkuruoti, žaidėjas, sportininkas.
4. Bažnyčios atstovas, pamaldus vyras.
5. Kitoks, „moteriška veikla užsiimantis“ vyras.

4.2.1.1. Moterų vaidmenys

1. Pirmasis tipas, atskleidžiantis visais laikais tradiciniu laikomą „namų židinio sergėtojos“: namų šeimininkės, žmonos, motinos vaidmenį. Iš viso rasta tokių vaidmenų – 43.

Analizuojant iliustracijas, šis moters vaidmuo buvo dažniausiai pasikartojantis, nepaisant to, kad iš viso moterų veiklos pastebėta mažai. Moterų dominavimas menkas, o pasireiškus jam, akcentuojama jų tradicinė, stereotipinė sfera, veikla – **namų priežiūra (27)**: tvarkymasis, maisto ruošimas; rankdarbiai: audimas, siuvimas, verpimas ir pan. **Bei motinystė (15)**: vaikų priežiūra, slaugymas, buvimas su jais, žaidimai (žr. 5 priedas).

2. Dirbanti ne namų aplinkoje, dažniausiai - socialinių paslaugų sferoje. Iš viso rasta tokių vaidmenų – 26.

Patriarchalinėje visuomenėje vyrų ir moterų veikla yra diferencijuota, moteriai tenka darbai namuose, vyrui – viskas, kas už namų ribų. Moteris, pasireiškianti ne namuose, aptinkama dirbanti socialinių paslaugų sferoje. Visa tai atskleidžia analizuotos vadovėlių iliustracijos, kuriose dažniausiai moteriai tenka **mokytojos (7)** profesija, **darbas laukuose (6)**, taip pat **pardavėja, kasininkė (4), kepėja (4), gydytoja (1), seselė (2)**. Atliekant mokyklinių vadovėlių iliustracijų analizę, pastebėtas naujas moters vaidmuo žiniasklaidoje, pasireiškiantis dvejose iliustracijose: **moteris-žurnalistė (1)** ir **oru prognozių pranešėja televizijoje (1)** (žr. 5 priedas).

3. Kitokia, „vyriška veikla užsiimanti moteris“. Iš viso rasta tokių vaidmenų – 15.

Kitokia veikla, įvardijama kaip „vyriška“, todėl, kad moterys rečiau aptinkamos tokiose veiklose. Joms skiriama namų erdvė arba prieš tai minėta socialinių paslaugų sfera, todėl moterys, pastebimos netradiciniuose vaidmenyse tampa išskirtinėmis: mokslininkė, sportininkė, žymi asmenybė, arba didvyrė. **Moteris mokslininkė (2)**– *Marijos Gimbutienės nuotrauka, kurioje ji laiko apdovanojimą; moteris – žymi anatomijos specialistė, vaizduojama savo darbo vietoje, dėvinti baltą chalata*.

Moteris sportininkė (5) – realybėje toks vaidmuo nėra naujas ir išskirtinis, tačiau vadovėliuose retai aptinkamas. Pats ryškiausias šio vaidmens tipo pavyzdys yra iliustracija, nuotrauka, kurioje mergina *kilnoja svarmenis*; kiti pavyzdžiai iliustruoja moteris-sportininkes: *bėgikes, gimnastes* arba *šokėjas*.

Moteris žymi, nusipelnusi asmenybė (4) įvardijama įtakinga ir svarbi moteris, pavyzdžiui: *Anglijos karalienė Elžbieta I, jos portretas; kunigaikštienė Sofija Vytautė; didikė Grizelda Vodinskytė-Sapiegienė* bei *Barbora Radvilaitė, jos portretai*. Visos šios moterys yra istorinės asmenybės, įtakingos ir reikšmingos istorijoje. Šių laikų žymių moterų iliustracijų mokykliniuose vadovėliuose nepastebėta, nes akcentuojama praeitis ir to laikmečio svarbios asmenybės-moterys. Dabartiniiais, naujaisiais laikais esama nemažai žymių moterų, tačiau vadovėliuose jų nebuvo aptikta.

Moteris didvyrė (4) pasižymi narsa, jėga, kovingumu. Tokių paveikslų labai mažai, nes didvyrio ir narsaus individo poziciją užima vyras. Ryškiausias tokios moters pavyzdys yra **Žana d'Ark**, kuri pakeitė požiūrį į moterį, buvo kovinga ir narsi; *moteris su plakatais „votes women“* (kova už moterų teises); 1908 m. paveikslas, vaizduojantis *Paryžiaus sukilimo fragmentą*, kuriame ginkluoti moterys ir vyrai kovoja dėl laisvės; bei *Loretos Asanavičiūtės, sausio 13 d. gynėjos paveikslas, žuvusios kovoje už nepriklausomybę* (žr. 5 priedas).

4.2.1.2 Vyrų vaidmenys

1. **Pirmasis tipas atskleidžia patriarchalinės visuomenės nuostatas, įtvirtinančias vyro - šeimos maitintojo, „galvos“ vaidmenį. Jis tampa atsakingas už sferas, kuriose reikalinga fizinė jėga, stiprybė.** Iš viso rasta tokių vaidmenų – 76.

Daugiausiai vyras pastebimas kaip **darbininkas (21)** (pvz.: *mėsos kombinato darbuotojas, puodžius, laikrodžių taisytojas, sunkiosios pramonės darbuotojas, anglies kasėjas, statybininkas, gaisrininkas, autoserviso darbuotojas, vairuotojas ir t.t.*). Tokiuose vaidmenyse, veikloje, kurioje reikalinga fizinė ištvėrmė, jėga, o ne protinis, mentalinis darbas.

Istorijos vadovėliuose vienas labiausiai pasitaikančių vyro vaidmenų yra **karys, riteris (19)** - narsaus, didvyriško, stipraus vyro paveikslas. Iliustracijose vaizduojamas vyras atliekantis sunkius, fizinius darbus arba **ūkio veikloje (18)** (pvz.: *aria žemę, laukus; sėja, pjauna javus; gena gyvulius, atlieka miško darbus, kapoja malkas; skobia luotus ir t.t.*). Su šiuo vaidmeniu susiję ir kiti, **vyro-žvejo (10) ir vyro-medžiotojo (8)** vaidmenys. Jie būdingesni istorijos vadovėliams, vaizduojantiems senuosius, priešistorės laikus, kuomet pagrindiniai amatai buvo gyvulininkystė ir žuvininkystė (žr. 6 priedas).

2. **Antrasis vyro - charizmatinės asmenybės vaidmuo, būdingas vadovams, išradėjams, mokslininkams – protingoms, nepriklausomoms asmenybėms.** Iš viso rasta tokių vaidmenų – 97.

Šioje veikloje pastebėta daug nusipelnusių, istorinių asmenybių vyrų: gamtininkai, demografai, istorikai, astrologai, meteorologai, archeologai, okeonografai, kartografai, atradėjai, mokslininkai. Pateikiamos jų veiklą atspindinčios nuotraukos, arba tiesiog asmens portretas. Tokių **vyro-mokslininko** vaidmenų pastebėta **(30)**.

Kitas, šiam vyro tipui priskirtinas vaidmuo yra **vadovo, karaliaus, bajoro (20)**. Tai vyro valdžios statusas, būdingesnis istoriniams laikotarpiams, atskleidžiantis jo dominavimą, jėgos ir galios turėjimą, kuris taip pat būdingas ir šių laikų vyrams.

Žymaus vyro, tapusio **charizmatine asmenybe** pavyzdžių yra nemažai **(15)**: Hitleris, Stalinas, J. Gutenbergas, M. Valančius ir daugelis kitų. Šis vaidmuo panašiai, kaip ir vadovo, pasikartojantis istorijos vadovėliuose.

Vyro vaidmuo ryškus profesijose, kurios laikomos prestižinėmis, priskiriamos stipriosios lyties atstovams, yra: **gydytojas (10), politikas (8), mokytojas (7), menininkas (5), verslininkas (2)** (žr. 6 priedas).

3. Trečiasis vyro - dinamiškos asmenybės vaidmuo, kurį atlikdamas jis konkuruoja, varžosi su kitais, linkęs žaisti, laimėti, sportuoti. Iš viso rasta tokių vaidmenų – 22.

Šiam tipui rasta nedaug iliustracijų, kuriose vyras dažniausiai yra **sportininkas (18)**, vaizduojamas atleistiško kūno sudėjimo, dažniausiai veikloje - sportuojantis, arba tiesiog rankoje laikantis apdovanojimą. Pvz. *V. Alekna laiko olimpinį medalį; atletas kelia svarsčius; plaukikas plaukia baseine.*

Vyro skauto (3) vaidmenį atliekančio vyro rasta nedaug. Ši veikla stereotipiškai priskiriama vyrams, nors skaučių moterų taip pat būna, tačiau vadovėliai to neatspindi. Dažnai iliustracijose vaizduojami vyrai-skautai kartu su berniukais, kurie mokosi „vyriškosios veiklos“. **Tik vienoje** iliustracijoje aptiktas **vyras-policininkas**, matuojantis automobilio greitį greičio matuokliu (žr. 6 priedas).

4. Bažnyčios atstovas, pamaldus vyras. Iš viso rasta tokių vaidmenų – 20.

Dvasininkija nuo senų laikų iki dabar yra tik vyrų sritis, nes popiežius, kardinolas, vyskupas, kunigas – visi yra vyrai (**20**). Istorijos vadovėliuose, perteikiant senuosius laikus, bažnyčios raidą, istoriją, taip pat dabartinių laikų seminaristus, kunigus, jų aukojamas mišias, dažnai pasikartoja bažnyčios atstovo vaidmuo (žr. 6 priedas).

5. Kitoks, „moteriška veikla užsiimantis“ vyras. Iš viso rasta tokių vaidmenų – 5.

Šis vyro vaidmuo yra netradicinis, kai vyras atlieka jam nebūdingus darbus, kurių dažniausiai jis tikisi iš moters. Iliustracijose nedaug tokio vyro vaidmenų, nes namų, buities sfera stereotipiškai priskiriama moteriai. Išryškinant šį vyro vaidmenį tikslinga būtų jį pailustruoti konkrečiais pavyzdžiais: *vyras apsipirkinėja parduotuvėje, stumia pilną prekių vežimėlį; stovi parduotuvėje, eilėje, kartu su kitomis moterimis; krauna drabužius į skalbimo mašiną; kepa duoną senovės Egipte; melžia karvę* (žr. 6 priedas).

4.2.1.3. Vaikų vaidmenys

Nepaisant to, kad V-VIII klasių vadovėliai yra skirti vaikams, tačiau pačių vaikų iliustracijose pastebėta mažai, dominuoja suaugusieji ir jų atliekama veikla. Vaikai pastebimi šalia suaugusiųjų, antrame plane, bendrai su jais atlikdami tam tikrus darbus, užduotis. Suaugusieji rodo, moko kaip ką atlikti, todėl veikla diferencijuota (**5**): mergaitės dirba su mamomis moteriškus darbus namuose, berniukai su tėvais – vyriškus, už namų ribų.

Dažnai vaikai – berniukai ir mergaitės vaizduojami tiesiog sėdintys **klasėje, pamokoje (10)**. Ne mokyklos aplinkoje mergaitės **laisto augalus (2)**, **verda limonadą pagal receptą, gamina lesalą paukščiams, rūpinasi gyvūnais, gamina medžio lapo antspaudą, skaito knygą, atlieka bandymus su rūgštimi**. Netradiciniame vaidmenyje mergaitė aptikta dviejose iliustracijose, kuriose pabrėžiama jos **drąsa**: Mergaitė šaudo iš lanko, o kitame pavyzdyje, nuotraukoje mergaitei daromas skiepas į ranką, ji šypsosi, atrodo laiminga, o po iliustracija tekstas - „visai nebaisu“.

Berniukai, skirtingai nei mergaitės pastebimi grupelėmis: **žygiuojantys skautai (3)**, **stovyklautojai (4)**, **sportuojantys (2)**, vienoje nuotraukoje berniukas **važiuoja dviračiu, tačiau šalia jo bėga mergaitė**. Taip pat berniukai kartu **valo upelį; tyrinėja dirvožemį, gaminasi kalnų modelį**.

Keliose iliustracijose berniukai pastebimi atliekantys netradicinius darbus namų aplinkoje **(3)**: **gaminasi kažką, verda pudingą, jogurtą, plauna indus**. Taip pat **(2)** iliustracijose pastebimi mergaitės ir berniuko santykiai, draugystė: **jų tarpusavio pokalbis telefonu**. Kita iliustracija - eksperimento atlikimas – **jie susikibę už rankų tikrina savo miklumą, reakciją**.

4.2.2. Lyčių įvaizdžiai vadovėlių iliustracijose

Įvaizdis, kitaip nei vaidmuo yra mažiau pastebimas. Tai nėra individų atliekama veikla, pastebimas elgesys, o išorinis lyčių vaizdas: fiziniai bruožai, apranga. Įvaizdis, atspindi vyriškumo arba moteriškumo savybes, kurios paverčia lytis stereotipinėmis būtybėmis. Analizuojant iliustracijas kreiptinas dėmesys į tai, kaip pateikiami ir kaip atrodo moterys bei vyrai ir koks įvaizdis jiems priskirtinas. Atkreiptinas dėmesys į lyčių aprangą, jos detales.

Iliustracijose pastebėti moterų ir vyrų įvaizdžiai buvo grupuojami ir skirstomi, naudojantis teorinėje darbo dalyje išskirtais lyčių įvaizdžiais. Moterų įvaizdis dvejopas: „tradicinė moteris“ ir „gražuolė, geidžiama“. Vyro įvaizdžiai priskiriami remiantis A. Tereškiniu: „tikras, normalus vyras“ arba „naujasis vyras“ (TEREŠKINAS, 2004). Išsamiau lyčių įvaizdžiai aptariami 4.2.2.1. ir 4.2.2.2. skyreliuose. Įvaizdžių skaitinė ir vaizdinė išraiška pateikiama 4 priede (1 ir 2 pav.).

4.2.2.1. Moterų įvaizdžiai

Moters įvaizdis dvejopas: arba ji vaizduojama kaip **tradicinė** patriarchalinės visuomenės **moteris (48 pavyzdžiai)** (žr. 7 priedas): namuose, šalia namų, ūkyje, su vaikais, socialinių paslaugų sferoje. Arba ji tampa **gražuolė, dailių formų asmenybė, geidžiama, sekso objektas (25 pavyzdžiai)**.

Tradicinės moters įvaizdį sukuria prijuostę apsijuosusi moteris, kepanti, verdanti, namuose triūšianti ir vaikus prižiūrinti asmenybė. Ji atsakinga už namus, maisto ruošą, namų aplinką, naminių

gyvulių priežiūrą. Dažnas **moters-motinos** įvaizdis, atspindi namų ir vaikų priežiūrą. Moteris iliustruojama su vaikais, juos slauganti ir prižiūrinti. Visa tai atskleidžia jos fizinę laikyseną, elgseną, veido išraišką. Ji vaikus laiko už rankos arba glosto galvą, glaudžia prie savęs. Kita ši įvaizdį kurianti veikla – moteriški darbai: audimas, siuvimas, verpimas – būdingesni vyresnio amžiaus moters įvaizdžiui.

Moterys, dirbančios kartu su vyrais, atlieka nesudėtingus, pagalbinius darbus, todėl pasireiškia jų silpnumas, menka fizinė jėga, moteriškų darbų atlikimas. Šalia stipraus, „tikro vyro“ įvaizdžio moteriai atitenka „tradicinės“ silpnos būtybės įvaizdis.

Gražuolės, geidžiamos, puošnios, kartais sekso objektu moteris tampa per jos fizinį grožį, aprangą, pastebimą elgesį. Akcentuojamas ir moters **rūpinimasis savo figūra**, svoriu: pvz. *moteris stovi ant svarstyklių*. Pastebimos dailios moterys - šokančios ant ledo, dėvinčios blizgius, gražius drabužius, nedaug dengiančius lieknus, išpuoselėtus kūnus. Sportininkės, atletiško kūno moterys, yra kitokios nei namų aplinkoje vaizduojamos mamos, šeimnininkės.

Gražuolės, geidžiamos moterys pastebimos iliustracijose, atvaizduojančiose linksmybes, puotas, smuklių, užkeigusių gyvenimą: vyrai geria alkoholinius gėrimus, juokiasi, o moterys – linksmina juos, sėdi šalia; dėvi seksualius drabužius, su puošnėmis šukuosenomis, aksesuarais ir pan. Šiuos laikus vaizduojanti restorane pietaujančios poros iliustracija-nuotrauka, kurioje moteris besišypsanti, daili, koketiška.

Dailios damos, dėvinčios figūrą išryškinančias sukneles, prabangius aksesuarus, pastebimos riterių laikus iliustruojančiuose piešiniuose. Tai damos, grožio, grakštumo ir moteriškumo įvaizdis. Pvz. *Barbora Radvilaitė – viena gražiausių moterų to meto Europoje*, su karūna, dailia suknele. Kintančios **madros** tendencijos iliustruojamos per moterų paveikslus, nes tradiciškai mada yra laikoma dailiosios lyties sritimi. Kitoks įvaizdis, atskleidžiantis moters priklausomybę vyrui, yra sultono žmonos, Haremo gyventojos – gražios, paklusnios moters įvaizdis.

4.2.2.2. Vyrų įvaizdžiai

„**Tikro, normalaus**“ vyro įvaizdis (177 pavyzdžiai) pasižymi drąsa, stiprybe, agresyvumu, proto ir kūno tvirtumu, valdžia – tradicinį vyriškumą atitinkančiomis savybėmis. Atsižvelgiant į šias savybes, išskirtini būdingi šio įvaizdžio pavyzdžiai vadovėlių iliustracijose. Šis įvaizdis kuriamas vaizduojant vyrus karalius, bajorus, politikus, kunigaikščius, valdovus, prezidentus – jiems yra priskiriama **valdžia, galia. Drąsa, stiprybė ir agresyvumas** atsiskleidžia karių, riterių, partizanų,

kovotojų, kareivių paveikluose. Šios vyro savybės pastebimos vadovėlių iliustracijose, vaizduojančiose senuosius ir naujuosius, dabartinius laikus.

Proto gabumai atskleidžia vyrų mokslininkų, atradėjų, žymių asmenybių paveiklus, kurių apstu vadovėliuose. „Protingi vyrai“ dominuoja iliustracijose, todėl šis įvaizdis dažnai pasikartojantis. **Kūno tvirtumas** sietinas su sportu, medžiokle, sunkiu fiziniu darbu – vyriškomis profesijomis, veiklomis. Vaizduojami sportininkai yra atletiško kūno sudėjimo, puoselėjantys savo išvaizdą, iliustruojami kaip nenugalimi ir laimėtojai. Medžiotojai, darbininkai, ūkyje triūsiantys vyrai taip pat pasižymi fizinę jėgą demonstruojančiomis savybėmis. Kūno tvirtumas ir jėga atsiskleidžia per įrankius, naudojamus veikloje: šautuvai, kastuvai, ietys, svarmenys ir t.t.

„**Naujojo vyro**“ įvaizdis (17 pavyzdžių) pasižymi rūpesčiu namais, vaikais, jų auklėjimu, priežiūra, jautrumu ir supratingumu – moteriškumui būdingomis savybėmis (žr. 7 priedas). Įvaizdis retai aptinkamas iliustracijose. Būdingesnės šio įvaizdžio iliustracijos nukelia vyrą į **gamtos**, gyvūnijos pasaulį, kuriame jis rūpinasi gyvūnais.

Vyro vaidmuo, kuomet jis vaizduojamas dedantis drabužius į skalbimo mašiną, atskleidžia kitokio vyro įvaizdį, būdingą **namų rūpinimusi**. Pastebimas vyras virėjas, duonos kepėjas. Vyras, **laikantis vaiką** (-us) ant rankų retai pastebimas, tik dvejose vadovėlių iliustracijose. Vyras, **apsipirkinėjantis**, t.y. atliekantis stereotipinį moters darbą, veiklą – apsipirkinėja, parduotuvėje stumia prekių vežimėlį arba stovi eilėje, prie kasos. Vienoje iliustracijose vaizduojamas **vyras, melžiantis karvę**. Dar vienas pavyzdys, iliustruojantis „naująjį vyrą“ – *besideginančio pliaže kartu su kitomis moterimis*, puoselėjančio savo kūno grožį, vyro įvaizdis.

4.3. Tyrimo rezultatų analizė

Atliekant tyrimą buvo atrinktos 276 iliustracijos, atspindinčios lytis, būdingus fizinius bruožus ir atliekamą veiklą. Daugiausiai tokių iliustracijų pateikiama istorijos vadovėliuose (132), mažiau geografijos (82) ir mažiausiai biologijos (62) (žr. 2 priedas, 1 pav.). Žmonės daugiau aptinkami vyresnių klasių – VII, VIII (biologijos, geografijos, istorijos) vadovėlių iliustracijose, todėl galima teigti, kad vyrauja lyčių vaizdavimo kitimo tendencija.

Vadovėlio iliustracijų turinys siejasi su lyčių vaizdavimu, dominavimu, nes vieni mokslo dalykai labiau susiję su žmogaus gyvenimu, kiti mažiau. **Istorijos vadovėliuose** aptinkama daugiausiai moterų ir vyrų paveikslų, juose regimų veiklos rūšių, atliekamų vaidmenų anksčiau ir dabar. Šiuose vadovėliuose lytis, jų veikla ir įvaizdžiai labiausiai stereotipizuojami, nes perteikiami istoriniai įvykiai

ir anų laikų tradicijos, pažiūros, nuomonės. Patriarchalinis požiūris į lytis, akcentuojantis vyro galią ir valdžią, susiformavo labai seniai, tačiau ir dabar pastebimas vyraujantis vyriškosios lyties dominavimas. Istorijos vadovėliuose apstu dominuojančio vyro paveikslų, kuris atlieka pagrindinio veikėjo vaidmenį, užsiima reikšminga veikla arba tiesiog turi svarbų statusą kitų, ypač moterų tarpe. Pastebėta, kad šių vadovėlių iliustracijose, vyrai penkis kartus (124) dažniau vaizduojami negu moterys (25). Lyčių lygybės, lygiavertiškumo pavyzdžių nedaug, vos 17, kuriuose moterys arba vyrai savo veikla, užimama pozicija, vaidmeniu neišsiskiria. Tai būdinga iliustracijoms, vaizduojančioms šių laikų įvykius, pastebimus lyčių santykius ir veiklos rūšis, todėl galima traktuoti apie dalinį egalitarinio požiūrio į lytis buvimą.

Biologijos vadovėlių tematika labiau atspindi gamtos pasaulį, ekologiją, įvairius reiškinius, tačiau žmones iliustruojančių, ar jų veiklą atskleidžiančių iliustracijų, pastebėta mažiausiai. Biologijos moksle svarbūs yra išradimai, procesai, reiškiniai, aiškinantys gamtos pasaulio specifiką, žmogaus anatomiją, jo veiklą. Žmogus, pasireiškiantis biologijos vadovėliuose, dažniausiai yra vyras (40) – dinamiškas ir veiklus šių laikų individas, arba protingas, įtakingas mokslininkas, išradėjas – istorinė asmenybė. Moterų, dominuojančių biologijos vadovėliuose – 24 pavyzdžiai, atskleidžiantys šiais laikais atliekamą veiklą ūkyje, namuose, socialinių paslaugų sferoje. Abiejų lyčių dominavimo iliustracijose nedaug, vos 5 pavyzdžiai. Pastebėta bendra vaikų veikla gamtoje, gyvūnų priežiūra, įvairūs bandymai, kuriuos atlieka tiek berniukai, tiek mergaitės.

Geografijos vadovėliai mažiausiai siejami su žmonių veikla, tačiau iliustracijų, pateikiančių moterų ir vyrų paveikslus yra daug. Visa tai galima sieti su tuo, kad vadovėliai perteikia reiškinius iš žmonių gyvenimo ir jų atliekamą eksperimentinę veiklą. Šiuose vadovėliuose daugiausiai dabartinius įvykius iliustruojantys paveikslai, priartinantys prie šių laikų požiūrio į žmogaus veiklą, vaidmenį, todėl iliustracijose šalia vyrų dažniau yra aptinkamos moterys (23). Vyro dominavimas akivaizdus (42), nes dominuojanti moteris du kartus rečiau aptinkama (22).

Lyginant vadovėlius tarpusavyje, galima pastebėti, kad geografijos vadovėliuose lytis vaizduojamos lygiavertiškiau, demokratiškiau. Vyrai iliustracijose pasireiškia ir dominuoja du kartus daugiau nei moterys, tačiau pastebima ir moters bei vyro lygybė. Biologijos ir geografijos vadovėliuose lyčių dominavimo proporcijos panašios, tik lygybės principas mažesnis biologijos srityje. Didžiausias skirtumas tarp moters ir vyro vaizdavimo iliustracijose, būdingas istorijos vadovėliams, tačiau tai paaiškinti galima šios mokslo srities specifika – istorija labiausiai perteikia patriarchalinį pasaulį, kuriame moterų mažuma, vyrai yra laikomi istorijos kūrėjais.

V-VIII klasių vadovėliai yra skirti vaikams, paaugliams, tačiau pačių **vaikų ir jų veiklos iliustracijose** pastebėta mažai, dominuoja suaugusieji ir jų atliekama veikla. Vaikai veikia kartu su suaugusiais, labiau vaizduojami antrame plane, atliekantys tam tikrus darbus, užduotis. Suaugusieji: tėvai, seneliai, mokytojai ir pan. rodo, moko kaip ką atlikti, ir ta veikla yra diferencijuota: mergaitės dirba su mamomis moteriškus darbus namuose, berniukai su tėvais – vyriškus, dažniausiai už namų ribų.

Be suaugusiųjų mergaitės ir berniukai vaizduojami tiesiog sėdintys klasėje, o istorijos vadovėlių iliustracijos atskleidė senųjų laikų mokyklos vaizdą, kuriame mokiniai buvo vien tik berniukai, tik jie galėjo mokytis ir įgyti išsilavinimą. Vaikų vaidmenys iliustracijose diferencijuoti, ne mokyklos aplinkoje mergaitės pastebimos vienišos, užsiimančios savarankiška veikla namuose, gamtoje – taip pat, tradiciškai taip, kaip ir moterys. Pastebėtas ir kitoks mergaitės vaidmuo – šaudymas iš lanko, kuris tradiciškai būdingesnis berniukams.

Berniukai, skirtingai nei mergaitės pastebimi grupelėmis, nes taip jie yra auklėjami tėvų ir kitų socializacijos institutų. Bendra jų veikla išryškėja sporte, žygiuose, gamtoje, atliekant bandymus ir pan. Netradiciniai berniukų vaidmenys pastebimi namų aplinkoje, kurioje jie dominuoja be mergaičių. Jie savarankiškai kažką gamina, verda, plauna. Tokių iliustracijų labai nedaug, vos 5, tačiau jų egzistavimas atskleidžia mokiniams kitokią, netradicinę berniukų veiklą. Visa tai gali teigiamai veikti jų požiūrį į namų ruošos, buities darbų pasidalijimą tarp lyčių.

Teorinėje darbo dalyje išanalizuoti mokslininkų atlikti tyrimai, aptariami, išskirti lyčių vaidmenys bei įvaizdžiai, paskatino magistro darbo tyrimo hipotezių atsiradimą, kurias buvo siekiama patvirtinti arba paneigti: *mokykliniai vadovėliai perteikia stereotipinius moterų ir vyrų vaidmenis bei įvaizdžius; Moterims priskiriami vaidmenys siejami su šeima, vyro vaidmuo – visuomeninė sfera.*

Abi hipotezės pasitvirtino iš dalies, nes ne visose vadovėlių iliustracijose vaizduojamų moterų ir vyrų veikla bei įvaizdžiai stereotipizuojami. Jie dažniausiai susiję su nusistovėjusiomis patriarchalinės visuomenės nuostatomis, kurias atskleidžia stereotipiški pavyzdžiai, deklaruojantys vyrų jėgą, valdžią, galią ir svarbą visuomenėje, o moterų priklausomumą, silpnumą, rūpestį kitais. Pasireiškiantys moterų ir vyrų vaidmenys bei įvaizdžiai dažniausiai stereotipiniai, jų veikla yra diferencijuota: moteris vaizduojama namų aplinkoje, vyras atvirkščiai – pasireiškia už namų ribų, visuomeninėje sferoje. Tačiau be tradicinių, stereotipinių pavyzdžių pateikiami ir naujieji, kitokie lyčių vaidmenys: moteris – „vyriška veikla užsiimanti“, vyras atvirkščiai – „moteriška veikla užsiimantis“. Abu išskirti moterų įvaizdžiai tradiciniai, pagrindžiantys pirmąją hipotezę, tačiau „naujojo vyro“ įvaizdis hipotezę patvirtina tik iš dalies.

Analizuojant moterų vaidmenis vadovėlių iliustracijose, pirmiausiai svarbu aptarti stereotipinius, tradicinius. Dažniausiai toks pasikartojantis vaidmuo (43 iliustracijos) „namų židinio sergėtojos“: *namų šeimininkės, žmonos, mamos*. Namai – erdvė, kuri priklauso moteriai, nes visi buities darbai, maisto ruošimas, vaikų auklėjimas, priežiūra, tradiciškai yra laikomos moterų veiklos sritys. Šis vaidmuo atsiskleidžia visuose nagrinėjamuose vadovėliuose, todėl galima konstatuoti, kad mokymo priemonės moterį vaizduoja pirmiausiai namų aplinkoje.

Moteris, pasireiškianti ne namų aplinkoje, sutinkama rečiau ir tai tik specifinėje, ne prestižinėje, tradicinėje veikloje, kur dažniausiai ji *dirba socialinių paslaugų sferoje*. Šioje srityje, kaip ir namų aplinkoje, reikšmingas tampa rūpestis kitais, paslaugumas, pasiaukojimas, silpnumas – visos stereotipinės moteriškumo savybės, aptartos teorinėje darbo dalyje. Tradiciškai, tokias savybes turi mokytoja – dažniausiai vadovėliuose pasikartojanti moters profesija. Ši teiginį galima paaiškinti tuo, kad vadovėliai perteikia realų gyvenimo vaizdą, kuriame moterų mokytojų yra didesnė dalis nei vyrų. Kitos socialinės veiklos siejamos su pardavėjos, kasininkės, seselės, gydytojos ar laukuose dirbančios moters vaidmenimis, kurių vadovėliuose vos po kelis pavyzdžius, todėl ši moters „ne namų“ aplinka mažiau aptinkama vadovėlių iliustracijose.

Moters vaidmuo iš dalies paneigiantis tyrimo hipotezę - „*vyriška veikla užsiimanti moteris*“. Šis vaidmuo analizuojamuose vadovėliuose beveik tris kartus rečiau aptinkamas nei „namų židinio sergėtojos“, todėl, kad tradiciškai ne namų sfera priklauso vyrams. Netradicine „vyriška“ veikla užsiimančios moterys tampa išskirtinės iliustracijose ir jų yra labai nedaug. Daugiausiai tokių pavyzdžių yra sporto srityje. Sportas – tradiciškai laikomas vyrų pomėgiu, veikla, kur moterų pastebima mažiau, tačiau atitinkamos sporto šakos yra „moteriškos“: šokiai, gimnastika, bėgimas. Išskyrus vienintelę iliustraciją, kurioje mergina kilnoja svarmenis, užsiima vyriška sporto šaka.

Sportas yra sritis, kurioje pasiekimų ir nuopelnų turi abi lytis, tačiau moterys neakcentuojamos, neregimos, o iliustracijose vaizduojamos moterys neįvardijamos kaip čempionės, nusipelnusios, garsios ir pan. Nusipelnusių ir garsių moterų mokslo srityje taip pat nėra daug, nes visi pasiekimai priskiriami vyrams, tačiau keletas pavyzdžių iliustruoja ir moteris: M. Gimbutienė, karalienė Elžbieta I, Sofija Vytautė, Barbora Radvilaitė – istorinės, įtakingos savo laikų moterys, pastebėtos istorijos vadovėliuose. Taip pat tik kelios moterys, tapusios istorinėmis didvyrėmis, pasižyminčios narsa ir kovingumu, pvz. Žana d'Ark, L. Asanavičiūtė, tačiau bendrame kontekste su kitomis iliustracijomis, jos neišryškėja, neišsiskiria. Reikia pabrėžti ir tai, kad šių laikų įtakingos, garsios moterys neregimos vadovėlių iliustracijose.

Vyrai – dominuojanti lytis vadovėlių iliustracijose, atliekanti taip pat tradicinius, stereotipinius vaidmenis – *šeimos maitintojo, sunkiai dirbančio, stipraus kario, medžiotojo vaidmuo*. Visi šie

vaidmenys reikalauja fizinės ištvermės, jėgos, o ne protinio, mentalinio darbo. Dauguma veiklos sričių: statyba, sunkioji pramonė ir pan. atspindi šiuolaikinio vyro darbą, veiklą, kurioje jis aptinkamas, todėl ir vyrus darbininkus atspindinčių iliustracijų yra gausu.

Istorijos vadovėliuose vienas labiausiai pasitaikančių vyro vaidmenų yra karys, riteris – narsaus, didvyriško, stipraus vyro paveikslas. Šis vaidmuo įkūnija per visus laikus formuojamą vyro narsą, atsidavimą šaliai, širdies damai, kovą vardan laisvės, gerovės ir pan. Ši figūra galbūt labiausiai formuoja berniukų nuomonę apie tai, koks jis turėtų būti ir ko siekti, nes tėvai – socializacijos agentai skatina berniukus būti stipriais, narsiais, siekti riterio idealo ir t.t. Akcentuojama vyro fizinė jėga, kuri reikalinga ūkio darbuose senovėje (atspindi istorijos vadovėliai) ir šiais laikais (atspindi biologijos, geografijos vadovėliai).

Stereotipinės vyro veiklos, pomėgiai yra žvejyba ir medžioklė, kurių atsiradimas siejamas su vyro jėga, agresyvumu ir pirmųjų bendruomenių gyvenimu, kuriame tradiciškai vyrai rūpinosi šeimos maitinimu, o moterys buvo atsakingos už vaikus ir atliko paprastesnius, namų ūkio darbus. Istorijos vadovėliuose gausu tokių iliustracijų, vaizduojančių senuosius, priešistorės laikus. Tačiau tų laikų suformuotas požiūris į vyriškąją veiklą būdingas ir dabar, vyro žvejo, medžiotojo vaizdinius perteikia ir biologijos bei geografijos vadovėliai, formuodami vaikų, pirmiausiai berniukų požiūrį į savo, kaip būsimo vyro vaidmenį ir pareigas.

Šeimos maitintojo vaidmuo ne taip dažnai pasikartojantis kaip *charizmatinės asmenybės – protingo, nepriklausomo, vadovo, išradėjo, mokslininko* vaidmuo. Atsižvelgiant į analizuojamų vadovėlių rūšis, galima rasti sąsają tarp vaizduojamų vyrų vaidmens ir informacijos, kurią siekiama perteikti vaikams. Istorijos, geografijos ir biologijos vadovėliai pateikia mokslinę informaciją apie reiškinius, jų atradimus, tyrimus, pasiekimus. Neabejotinai šioje veikloje daug nusipelnusių, istorinių asmenybių vyrų: gamtininkai, demografai, istorikai, astrologai, meteorologai, archeologai, okeonografai, kartografai, atradėjai, mokslininkai.

Šiam vyro vaidmeniui priskiriama ir vadovaujanti veikla – valdžios, jėgos ir galios turėjimas, dominavimas kitų tarpe. Tai karalių, bajorų, kunigaikščių privilegijos ir statusai, būdingi istorinėms asmenybėms ir daugiausiai perteikiami šiuose vadovėliuose. Tačiau šios savybės akcentuojamos ir dabar, nes vadovavimas ir valdžia tradiciškais, stereotipiškai yra laikomos vyrų privilegija.

Istorijos vadovėliuose daug charizmatinių vyrų paveikslų, kurie įvardijami kaip vieni įtakingiausių individų praeityje. Vyro dominavimas visuomeninėje sferoje, siejamas su prestižinėmis, gerai apmokamomis profesijomis, todėl jie dažniau nei moterys pastebimi gydytojo, politiko, menininko, verslininko vaidmenyse. Visi jie pastebimi vadovėliuose, atspindinčiuose praeitį ir dabartį. Vienintelė, išskirtinė mokytojo profesija būdinga ne tik vyrams, bet ir moterims.

Berniukus nuo pat mažens tėvai ir kiti socializacijos institutai skatina būti *dinamiškomis asmenybėmis, linkusiomis konkuruoti, žaisti, sportuoti*. Tokias vyro savybes ir vaidmenis perteikia bei atspindi analizuojamos iliustracijos, kuriose akcentuojama yra vyro sportinė veikla. Pastebėta ir tai, kad iliustracijose galima pamatyti žinomus vyrus sportininkus, tačiau tokios moterys neregimos.

Bažnyčios atstovas, pamaldus vyras iliustruoja dvasininkus: popiežius, kardinolus, vyskupus, kunigus, seminaristus. Ši sritis nuo seno ir iki šių dienų išskirtinai yra laikoma vyrų sritimi, kur moterys yra nebent vienuolės. Dvasininkai, turintys svarbius, reikšmingus vardus, statusus yra laikomi pamaldūs ir atsidavę Dievui. Analizuojant iliustracijas, šis vaidmuo daugiausiai pasikartojantis istorijos vadovėliuose, kuriuose atsispindi bažnyčios istorija, reikšmingi įvykiai.

Aptarti patriarchalinei visuomenei būdingi stereotipiniai vyro vaidmenys, tačiau analizuojant iliustracijas, aptiktas ir kitoks, „*moteriška veikla užsiimančio*“ vyro paveikslas. Šis vyro vaidmuo yra netradicinis, neatitinkantis patriarchalinio požiūrio nuostatų, labiau tinkantis egalitariniam požiūriui ir iš dalies paneigiantis tyrimo hipotezes. Toks vyras atlieka jam nebūdingus darbus, kurių dažniausiai tikimasi iš moters, tačiau tokių pavyzdžių visuose vadovėliuose vos penki, nepaisant to, kad realybėje vyrai atlieka ne vien vyriškuosius darbus. Jie talkina žmonoms, mamoms namuose, butyje: apsipirkinėja, skalbia, bet vadovėliai tik menka dalim tai atspindi, nes laikomasi stereotipinio požiūrio - namų, buities sfera yra priskiriama moteriai.

Aptariant moterų įvaizdžius, išskiriami du – „*tradicinės moters*“ ir „*gražuolės*“. Šie įvaizdžiai kaip ir vaidmenys yra stereotipiniai bei pastebimi visuose vadovėliuose. Abu tipai siejami su moteriškumu, jai būdingomis savybėmis: rūpestis kitais, paslaugumas, namų priežiūra, fizinis grožis ir jo puoselėjimas. Abu tipai moterį sudaiktina, nes ji tampa objektu, reikalingu vyrui. Toks įvaizdis stereotipinis, neatskleidžiantis dabartinės, šių laikų moters įvaizdžio – dirbančios įvairiose srityse, besirūpinančios ne vien namais ar savo fizine išore, bet ir siekiančios pasiekimų profesinėje srityje.

Namų ir vaikų priežiūra – laikoma stereotipine veikla, kurioje moters įvaizdis supaprastintas, atskleidžiantis fizinio grožio trūkumą, rūpinimąsi savimi, tačiau išryškėja pasišventimas kitiems: vaikams, vyrui. Pirmasis moters tipas aptinkamas du kartus daugiau, nei antrasis, vadinasi tradicinės patriarchalinės visuomenės nuostatos akivaizdžios vadovėlių iliustracijose, nes dažniausias moters įvaizdis „įkalina“ ją namų aplinkoje, kurioje ji geba atlikti nesudėtingus „moteriškais“ vadinamus darbus.

Kitas įvaizdžio tipas taip pat tradicinis, stereotipinis, nes nuo senų laikų moteris yra laikoma grožio simboliu, sekso objektu vyrams. Grožio, grakštumo, dailumo įvaizdžiai būdingesni istorijos vadovėlių iliustracijoms, atskleidžiančioms anų laikų vyraujančius moterų paveikslus, kurie taip pat

regimi ir dabartinius laikus perteikiančiuose vadovėliuose – biologijos, geografijos. Dažnai tokia moteris vaizduojama antrame plane, papuošianti šalia esantį stiprų vyrą ir tampanti jam reikalingu „daiktu, įrankiu“. Ji neatlieka jokių funkcijų, nepastebima jokia protinė veikla, moteris tampa tiesiog puošmena.

Vyrų įvaizdžiai, kitaip nei moterų, išsiskiria į du skirtingus tipus: „tradicinio“ ir „naujojo“. Pirmasis stereotipinis, priskiriantis vyrui visuomeninę sferą, antrasis išskirtinis, retas, kitoks, todėl tyrimo hipotezės pasitvirtina tik iš dalies. „*Tradicinis, normalus*“ vyras kuriamas mūsų sąmonėje nuo pat mažens, kuomet galia ir valdžia perleidžiama vyrams, teigiant, kad tik jie gali būti išskirtinai stiprūs individai. Vadovėlių iliustracijose šis įvaizdis kuriamas vaizduojant vyrus karalius, bajorus, politikus, kunigaikščius, valdovus, prezidentus. Tokie vyrai vaizduojami solidūs, sėdintys sosto, laikantys karūną ir pan., o jų veido išraiška, kūno laikysena išduoda valdžios ir galios turėjimą. Tai neabejotinai stereotipinio „tikro vyro“ įvaizdis, atskleidžiantis jo išskirtinumą moterų tarpe ir pabrėžiantis jo vyriškumą.

Šios vyro savybės pastebimos nuo gilios senovės laikų (istorijos vadovėliuose) ir dabartiniame pasaulyje (biologijos, geografijos vadovėliuose). Visais istoriniais laikotarpiais ir dabar vyrai kovoja, demonstruoja savo drąsą, narsą ir stiprybę. Šios savybės aiškinamos per jų fiziologinius, biologinius lyčių aiškinimo ypatumus, kurių trūksta moterims, todėl jiems priskiriamas vyriškumas ir jėga, kūno tvirtumas, reikalingas sporte, medžioklėje, dirbant sunkų fizinį darbą. Atsiskleidžia ir kiti, vyrų protiniai gabumai, mokslininkų, atradėjų, žymių asmenybių paveikluose. Tokiu būdu tikro vyro įvaizdis apima ne vien fizinę, bet ir protinę galią, kurią turėdamas jis tampa pranašesnis prieš moteris, o visa tai prieštarauja šių laikų demokratijos principams. Vaizduoti vyrus, suteikiant tik jiems pranašumo ir valdžios įvaizdžius, netikslu, nes tai skatina lyčių nelygybę.

Antrasis vyro įvaizdžio tipas nėra laikomas tradiciniu, stereotipiniu, tai „*naujasis vyras*“. Lyginant su tradiciniu, šis pasikartoja dešimt kartų mažiau, o tai leidžia daryti prielaidą, kad vadovėlių iliustracijos itin menkai perteikia vyrą, kuriam būdingos moteriškumo savybės. Toks vyras primena tradicine laikomą namų šeimininkę. „Naujasis vyras“ yra menkesnis, lygiavertiškesnis su moterimi, tačiau tradiciškai toks vyro įvaizdis nepriimtinas, todėl jis itin retai pasikartojantis iliustracijose, o moters dažniausiai. Išryškinus „tradicinio vyro“ savybes, klaidingai suprantamas kitoks, rūpestingas, paslaugus, tvarkingas vyras, todėl šio įvaizdžio pavyzdžių iliustracijose vos keletas.

4.4. Tyrimo išvados

1. Tyrimo metu buvo išanalizuotos 276 biologijos, istorijos ir geografijos vadovėlių iliustracijos. Atlikus tyrimą ir apibendrinus gautus rezultatus, galima teigti, kad skirtingų klasių, skirtingų dalykų vadovėlių iliustracijose pastebėtas didesnis vyrų dominavimas. Moterys beveik penkis kartus mažiau vaizduojamos, o abi lytys dar rečiau pasireiškia iliustracijose, todėl jų lygiavertiškumo nėra. Vyras tampa reikšmingesnis individas, dalyvaujantis įvairiose veiklos srityse, geresnės ir jo socializacijos galimybės.
2. **Vaikų** iliustracijose nedaug, jų veikla išskirtinai diferencijuojama, atliekant užduotis ir darbus, būdingus suaugusiems – moterims ir vyrams. Mergaitės orientuojamos į moters – motinos, namų šeimininkės vaidmenį, berniukai – vyro, visuomenės individo atliekamą veiklą. Vaikų, kaip ir suaugusiųjų vaidmenys yra stereotipiniai, išskyrus kelis, pavienius atvejus, kuriuose berniukai atlieka jų lyčiai nebūdingus darbus: verda, gamina. Tačiau mergaitės atlieka tik „moteriškus“, nesudėtingus darbus.
3. Moterų vaidmenys iliustracijose yra: „namų židinio sergėtoja“; dirbanti ne namų aplinkoje, socialinių paslaugų sferoje bei „vyriška veikla užsiimanti moteris“. Vyrų vaidmenų pastebėta ir išskirta daugiau - šeimos maitintojas; charizmatinė asmenybė; dinamiška asmenybė; bažnyčios atstovas, pamaldus bei „moteriška veikla užsiimantis“ vyras.
4. Dažniausiai pasikartojantys **lyčių vaidmenys** iliustracijose – „moteris - namų šeimininkė“ ir „vyras – charizmatinė, protinga, nepriklausoma asmenybė“. Tai iš kartos į kartą perduodami ir palaikomi tradiciniai, stereotipiniai vaidmenys, atspindintys patriarchalinės visuomenės principus. Dabartinėje visuomenėje vyraujantys lyčių lygybės principai nedalina darbų ir veiklos į moteriškąsias ir vyriškąsias. Iliustracijose lyčių vaidmenų hierarchija ir stereotipai prieštarauja realiam gyvenimo vaizdai, lygioms galimybėms, todėl galima manyti, kad tai klaidina mokinių suvokimą apie moteris ir vyrus, jų tarpusavio komunikaciją, veiklos pasidalijimą šeimoje bei profesinėje srityje. Toks vaiko klaidinimas gali būti žalingas jo vystymuisi, brandai, visam socializacijos procesui. Anot Jovaišos, vadovėliuose pateiktas ir klaidingai suprastas vyriškumas arba moteriškumas, subrendimas trikdo bendravimą su suaugusiais, sukelia konfliktines situacijas (JOVAIŠA, 2001).
5. Išskirti du nauji moters ir vyro vaidmenys, kuriuose jie atlieka savo lyčiai nebūdingus darbus. Moteris tampa protinga, lygiavertiškesne vyrui asmenybe, vyras – tampa silpnesnis, rūpestingesnis. Tokių moterų ir vyrų vaidmenų pavyzdžių iliustracijose labai nedaug, tačiau jų buvimas rodo tam tikrą požiūrio pokytį į lyčių atliekamą veiklą.
6. Išanalizavus vadovėlių iliustracijas, buvo nustatyti **lyčių įvaizdžiai**, kurie atspindi tradicines moteriškumo ir vyriškumo savybes, jiems būdingus bruožus. Skirtingai nei vyras, moteris

išlaiko stereotipinį, nekintantį įvaizdį: arba ji „tradicinė“, arba gražuolė, geidžiama būtybė. Tuo tarpu šalia „tradicinio, normalaus“ vyro įvaizdžio atsiranda „naujasis“, moteriškesnis vyro įvaizdis, priartinantis jį prie namų, vaikų, šeimos ir labiau atspindintis egalitarinio požiūrio nuostatas. Iliustracijų, atspindinčių „naujojo“ vyro įvaizdžių yra tik kelios, tačiau jų buvimas vadovėliuose parodo kitokio ir netradicinio vyro pavyzdį vaikams, o visa tai gali teigiamai paveikti jų socializacijos procesą.

4. Vadovėlių iliustracijose šalia tradicinių, stereotipinių lyčių vaidmenų ir įvaizdžių pateikiami ir keli naujieji, kitokie, todėl tyrimo hipotezės pasitvirtina tik iš dalies. Remiantis tuo, galima konstatuoti, kad pastebimas pokytis, teigiamai veikiantis požiūrį į lytis, jų darbo pasidalijimą, santykius ir tarpusavio komunikaciją.

Rekomendacijos

Apibendrinus tyrimo rezultatus galima pateikti rekomendacijas mokyklinių vadovėlių autoriams, sudarytojams: reikėtų atsižvelgti į lyčių lygias galimybes, praplėsti jų vaizduojamas veiklos sferas ir vengti patriarchalinės visuomenės nuostatų, įtvirtinančių visišką vyro dominavimą ir jėgą. Demokratinės visuomenės pagrindas – lygios teisės ir galimybės, kurios turi būti matomos visur, ypač mokykliniuose vadovėliuose, dalyvaujančiuose vaiko socializacijos procese, nes perteikiant klaidingą, ydingą ir stereotipinį pasaulio vaizdą, niekuomet situacija nepasikeis. Todėl to reikėtų vengti ir ateityje išleidžiamiems vadovėliams skirti daugiau dėmesio, juose atvaizduojant moteris ir vyrus kaip lygiaverčius partnerius šeimos, darbo ir visuomeniniame gyvenime.

IŠVADOS

Socializacijos institutai - šeima ir mokykla kuria vaiko lyties tapatybę, jis įgyja pagrindus apie tai, kaip jis turi elgtis ir mąstyti. Tėvai, perduodami savo socialinę patirtį, supažindindami vaiką su visuomenės lūkesčiais, skirtingai elgdami su berniukais ir mergaitėmis, įdiegia jiems požiūrį, kuris diferencijuojamas lyčių atžvilgiu. Vaikai per tėvų komunikaciją, paskatinimus ir bausmes išmoksta ir perima socialinės lyties vaidmenis, kurių iš jų laukiama.

Kitas socializacijos institutas – mokykla vaikų veiklos diferencijavimą dar labiau įtvirtina, nes nuolat vykstantis komunikacijos procesas su bendraamžiais, mokytojais ir vadovėliu, moko suaugusiųjų elgesio stebėjimo, imitavimo, todėl ne tiek biologinė, kiek socialinė vaiko lytis nulemia berniuko tapimą vyru ir mergaitės tapimą moterimi. Mergaitės ir berniukai palaipsniui perima moteriškojo ir vyriškojo elgesio standartus, lyčių vaidmenis, kurie nurodo laukiamą darbo pasidalijimą tarp lyčių, jų santykius, komunikacijos procesą.

Lyčių vaidmenys pasireiškia per moterų ir vyrų atliekamą veiklą, įvaizdžiai – per lyčių savybes, fizinius bruožus ir pastebimi visur: šeimoje, darbe, visuomeniniame gyvenime. Lyčių vaidmenys ir įvaizdžiai lemiami stereotipų – perdėto manymo ar įsivaizdavimo, kaip turi atrodyti ir elgtis moterys bei vyrai. Stereotipinis mąstymas susijęs su nuo seno visuomenėje vyraujančiomis patriarchalinėmis nuostatomis – pabrėžiančiomis vyro jėgą, valdžią, visapusišką dominavimą ir priešingai - moters priklausomumą, silpnumą, pasyvumą. Moteris tradiciškai tampa „namų šeimininkė“, vyras – dirbantis už namų ribų, todėl pastebimas veiklos sričių pasidalijimas, moteriai suteikiant namų aplinką, vyrui – viską, kas yra už namų ribų, visuomeninę sferą. Visa tai atskleidžia vyro reikšmingumą visuomenėje ir geresnes jo, kaip individo, socializacijos galimybes.

Stereotipinis mąstymas ir visuomenės kuriami lyčių vaidmenys bei įvaizdžiai pirmiausiai perduodami vaikams, teigiant, kad tik berniukai yra stiprūs ir svarbūs individai, o mergaitės silpnos ir paklusnios būtybės. Visa tai neigiamai veikia jų raidą ir identifikaciją su savo lytimi, todėl tapus moterimi arba vyru yra sudėtinga elgtis kitaip, nei reikalauja visuomenė. Tačiau šių laikų demokratijos principai pabrėžia kitokias lyčių galimybes, suteikiančias daugiau teisių moterims. Lytys traktuojamos kaip lygiavertės, svarbesnis tampa egalitarinis lyčių vaidmenų ir įvaizdžių požiūris, akcentuojantis asmeninius gebėjimus, nepriklausomus nuo individo lyties.

Demokratinio požiūrio į lytis stengiamasi laikytis daugelyje veiklos sričių, tačiau apžvelgus magistro darbo teorinę medžiagą, mokslininkų atliktus tyrimus, bei atlikus V-VIII klasių (biologijos, geografijos ir istorijos) vadovėlių iliustracijų turinio analizę, paaiškėjo, kad nuo seno susiformavę patriarchalinės visuomenės principai, pabrėžiantys vyro dominavimą ir valdžią, bei su lytimis susiję stereotipai yra perteikiami vaikams ir per mokymo medžiagą – vadovėlius. Vadovėlis yra komunikacijos priemonė, perteikianti kultūrinės normas, vertybes, požiūrį ir lytims būdingus elgesio ir įvaizdžio stereotipus.

Skaitydamas vaikas komunikuoja su tekstu, įsisavina pateikiamą informaciją, kuri formuoja jo lytinę savimone, vaikas tapatina save su savo lyties atstovais ir priima tuos orientyrus, kurie matomi tekstuose, iliustracijose. Tapatinimosi ir imitavimo procesai ypač būdingi paauglystės laikotarpiui, kuomet išryškėja vaiko visuomeniškumas, siekimas bendrauti, veikti. Paauglystės etapas reikšmingas socializacijos procese, nes susidomima savo asmenybe, atsiskleidžia siekis vaidinti geresnį vaidmenį socialinėje grupėje. Mokykliniuose vadovėliuose pateikiamas ir klaidingai suprastas moteriškumas arba vyriškumas trikdo bendravimą su suaugusiais, sukelia konfliktines situacijas, gali neigiamai paveikti paauglio intelekto vystymąsi.

Tirtų vadovėlių iliustracijų analizė rodo, kad juose dažniausiai pasireiškianti lytis – vyrai. Pastebimi stereotipiniai pavyzdžiai, deklaruojantys vyrų galią, protą, svarbą visuomenėje. Moteris tampa „namų židinio sergėtoja“, tradicinių vertybių puoselėtoja. Vyras – charizmatinė, protinga, ir nepriklausoma asmenybė. Tai dažniausiai pasireiškiantys lyčių vaidmenys iliustracijose. Toks lyčių stereotipizavimas gali būti pavojingas, nes jis riboja paauglio galimybes lavinti ir išreikšti visus savo gebėjimus, interesus bei įgūdžius. Jie yra formuojami ir priklausomai nuo to, kaip jis suvoks save, savo lyties tapatybę ir su ja susijusius lūkesčius, palaiptiesiems atsiranda požiūris į moteris ir vyrus bei jų atliekamus vaidmenis.

Išanalizavus vadovėlių iliustracijas, buvo nustatyti ir lyčių įvaizdžiai, atspindintys tradicines moteriškumo ir vyriškumo savybes, jiems būdingus bruožus. Skirtingai nei vyras, moteris išlaiko stereotipinį, nekintantį įvaizdį: arba ji „tradicinė namų šeimininkė, mama“, arba gražuolė, geidžiama būtybė, sekso objektas. Tuo tarpu šalia „tradicinio, normalaus“ vyro įvaizdžio keliose iliustracijose atsiranda „naujasis“, kitoks, moteriškesnis vyro įvaizdis, priartinantis jį prie namų, vaikų, šeimos ir labiau atspindintis egalitarinio požiūrio nuostatas, tačiau tokių iliustracijų vos kelios.

Laikantis tradicinio vyriškumo ir moteriškumo įvaizdžio, atsiranda lyčių tarpusavio komunikacijos kliūtys, varžomas vyrų noras atlikti vadinamus moteriškus darbus (maisto gaminimas, vaikų priežiūra ir t.t.) ir apribojamos moterų galimybės rinktis tokią veiklą kuri tradiciškai laikoma vyriška (verslas, politika ir pan.).

Iliustracijose vaikų, kaip ir suaugusiųjų vaidmenys yra stereotipiniai, veikla diferencijuojama, atliekant užduotis ir darbus, būdingus suaugusiems – moterims ir vyrams. Mergaitės mokomos atlikti moters – motinos, namų šeimininkės vaidmenis, berniukai – vyro, visuomenės individo atliekamą veiklą. Tokiu būdu iliustracijos atskleidžia tėvų, socializacijos agentų įtaką, perteikiant vaikams su lytimis susijusius lūkesčius.

Vadovėliai, perteikdami ydingą stereotipinį pasaulio vaizdą, kuriame ribojamos lyčių galimybės, nuolat palaiko patriarchalines nuostatas, ribojančias lygias lyčių teises. Svarbu keisti esamą situaciją, panaikinti skirtumus tarp lyčių ir vengti jų veiklos diferencijavimo, tačiau pirmiausiai visa tai turėtų pasireikšti švietimo sistemoje, kuri galėtų pakeisti dabartinę, tradicinę, stereotipinę visuomenėje įsitvirtinusią nuomonę apie moteris ir vyrus, jų vaidmenis bei įvaizdžius.

GENDER ROLES AND IMAGES OF THE SCHOOLBOOK

JURGITA VIDŪNAITĖ-STANKEVIČIENĖ

Summary

In our modern society exists stereotypical view of gender roles and images. It was noticed that there are a lot of significant gap in system of education, as learning tools – textbooks have not only educational function but also conveys a stereotypical image of the world, prevailing images of gender. The problem is that textbooks contains many traditional, typical, stereotypical gender roles and images which complicates the child's attitude to gender, may be harmful to the child's personality, it's development, psychology, communication process and the whole socialization process.

The subject of master thesis – gender roles and images. The aim is to analyze and determine the prevailing gender roles and images of schoolbook. The major tasks: to review the biological and social concept of gender and their importance in socialization process; to define gender roles, images and their stereotypes; to analyze communicational role of the schoolbook and it's impact on the child's socialization process; to analyze illustrations of school textbooks of V-VIII grades and determine gender roles and images of them.

The analysis of scientific literature and study, analysis of V-VIII grade biology, geography, history textbooks illustrations led to the conclusion that there are gender bias and principles of patriarchal society, underlying the male dominance and power. The textbook is measure of communication which reflects not only educational material but also cultural values, norms, public attitudes and stereotypes of gender behavior and images. Children take the standards of female and male behavior, gender roles over their socialization process. Standards indicates the expected division of labor between gender, relationship between members of family, at work and all communication process in gender social life. Men are the dominant gender in textbook illustrations and have positive characteristics, his activities associated with public ownership and power. The most role of men are charismatic, intelligent, relevant and active personality, woman – a „home fire guardian“and fosterer of traditional values. In this way of gender activity sphere differentiate because woman is in home environment and the men is outside the home. The most recurring images of gender are stereotypical – „normal man“, a housewife or beautiful, desirable personality. The only different and non-traditional

image of man – the „new man“, but rarely found in textbook illustrations. Children reflect defective stereotyped gender roles and images which limitates the future of personality, professional opportunities, disrupt the communication process between the sexes.

BIBLIOGRAFINIŲ NUORODŲ SĄRAŠAS

1. AKIMOVA, Elena. Mokinių vyriškos ir moteriškos kalbinės sąmonės psicholingvistinis tyrimas. In LIUKINEVIČIENĖ, L. *Lytiškumas ir švietimas: pažiūrų, stereotipų ir ugdymo turinio tyrimai: mokslo darbai*. Vilnius, 2001, p. 55-68.
2. BACA ZINN, Maxine; HONDAGNEU-SOTELO, Pierrette; MESNER, Michael A. *Gender through the prism of difference*. New York: Oxford University press, 2005. 559 p.
3. BACA ZINN, Maxine; THORNTON DILL, Bonnie. Theorizing difference from multiracial feminism. In *Gender through the prism of difference*. New York, 2005, p. 23.
4. BARŠAUSKIENĖ, Viktorija. *Komunikacija: teorija ir praktika*. Kaunas: Technologija, 2005. 213 p.
5. BROWNMILLER, Susan. *Feminity*. In SCHAUM, M. *Gender images: readings for composition*. USA: Houghton Mifflin company, 1992, p. 37.
6. CHETWYND, Jane. *The sex role system: psychological and sociological perspectives*. Great Britain, 1982, p. 20-21, 68-70.
7. ČEPAITIENĖ, Giedrė. Kai kurie lyčių traktavimo aspektai lietuvių literatūros 12 klasės skaitiniuose. In *Lyčių skirtumai švietimo sistemoje: teminis rinkinys*. Vilnius: Moterų informacijos centras, 2000, p. 135-149.
8. ČEPAITIENĖ, Giedrė. Lyčių atspindžiai V-VI klasių skaitiniuose. In PAVILIONIENĖ, M. A. *Feminizmas ir literatūra*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1996, p. 118-123.
9. DAUGIRDAITĖ, Solveiga. *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai: moteriškumo reprezentacija naujausioje lietuvių moterų prozoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000. 240 p.
10. DAUJOTYTĖ, Viktorija. *Moters dalis ir dalia: moteriškoji literatūros epistema*. Vilnius: Vilniaus universiteto Moters studijų centras, 1992. 309 p.
11. DEVOR, Holly. Becoming members of society: learning the social meanings of gender. In SCHAUM, M. *Gender images: readings for composition*. USA: Houghton Mifflin Company, 1992, p. 23-28.

12. EITUTYTĖ, Daina. Lyčių skirtumų atspindys pradinės mokyklos ugdymo turinyje. In *Lyčių skirtumai švietimo sistemoje: teminis rinkinys*. Vilnius: Moterų informacijos centras, 2000, p. 111-119.
13. EITUTYTĖ, Daina; ŠIDLAUSKIENĖ, Virginija. Pradinės mokyklos mokymo ir mokymosi priemonių galimybės įtvirtinti lyčių lygiavertiškumą ugdymo turinyje. In *Pedagogika: mokslo darbai*, 2002, p. 44-50.
14. FAUSTO-STERLING, Anne. The five sexes, revisited. In BACA ZINN, Maxine. *Gender through the prism of difference*. New York: Oxford University press, 2005, p. 16.
15. FISKE, John. *Įvadas į komunikacijos studijas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998. 239 p.
16. GAIGALIENĖ, Marytė. *Moksleivių rengimo šeimai socialiniai pedagoginiai parametrai: daktaro disertacijos santrauka*. Vilnius: Vilniaus Pedagoginis universitetas, 1998. 19 p.
17. GEDMINIENĖ, Daiva; GUMULIAUSKIENĖ, Aušrinė. Ugdymo kokybės vertinimas bendrojo lavinimo mokykloje: mokytojų ir mokinių požiūris. In *Acta paedagogica Vilnensia*, 2008, nr. 21, p. 75-88.
18. GIDDENS, Anthony. *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2005, p. 112-137.
19. IVANAUSKIENĖ, Felicija, ŠIDLAUSKIENĖ, Virginija. *Lytis ir ugdymas: metodinė knyga I dalis*. – Šiaulių universitetas: Šiaulių universiteto leidykla, 2007. 23 p.
20. JAMIESON, Nora L. *The gender knot: unraveling our patriarchal legacy*. Philadelphia: Temple university press, 1997, p. 66-68.
21. JANKAUSKAITĖ, Margarita; MACKEVIČIŪTĖ, Indrė. *Lyčių dialogui atvira bendruomenė: kodėl reikia ir kaip galima siekti lyčių lygybės?* [interaktyvus]. Vilnius: Lygių galimybių plėtros centras, 2005 [žiūrėta 2010 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per internetą: <www.gap.lt/get.php?f.3739>.
22. JARUŠEVIČIENĖ, Lina. Individo raida paauglystėje. In *Lytiškumas: socialiniai, kultūriniai ir sveikatos aspektai*. Kaunas: Senoja, 2009, p. 83-92.
23. JOVAIŠA, Leonas. *Edukologijos pradmenys*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001, p.134-149, 154-155.
24. JOVAIŠA, Leonas. *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2007. 335 p.
25. KANDIYOTI, Deniz. Bargaining with Patriarchy. In BACA ZINN, Maxine. *Gender through the prism of difference*. New York: Oxford University press, 2005, p. 27.
26. KORSAKAS, Juozas. Tekstų leksika – lyčių lygybės bei skirtumų atspindys. In *Lyčių skirtumai švietimo sistemoje: teminis rinkinys*. Vilnius: Moterų informacijos centras, 2000, p. 150-158.

27. LIPSHITZ, Susan. Women and psychiatry. In *The sex role system: psychological and sociological perspectives*. Great Britain, 1982, p. 98.
28. LIUKINEVIČIENĖ, Laima; GUDZINEVIČIŪTĖ, Ona Laima. Lytiškumo ugdymo aspektai mokyklinių vadovėlių iliustracijose. In *Feminizmas, visuomenė, kultūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto lyčių studijų centras, 2000, p. 109-118.
29. LIUKINEVIČIENĖ, Laima; GUDZINEVIČIŪTĖ, Ona Laima. Pasaulio socialinės geografijos vadovėlių iliustracijų analizė lyčių aspektu. In LIUKINEVIČIENĖ, L. *Lytiškumas ir švietimas: pažiūrų, stereotipų ir ugdymo turinio tyrimai: mokslo darbai*. Vilnius: Moterų informacijos centras, 2001, p. 24-37.
30. Lyčių vaidmenys ir stereotipai. In *Bendraamžiai* [interaktyvus]. Vilnius, 2007 [žiūrėta 2010 balandžio 29 d.]. Prieiga per internetą:<<http://www.bendraamziai.lt/?Page=148&Vp=121&Tp=131&lang=>>
31. Lyčių vaidmenys, stereotipai. In *Moterų informacijos centras* [interaktyvus]. Vilnius, 2006 [žiūrėta 2010 m. balandžio 12 d.]. Prieiga per internetą:<<http://www.lygus.lt/ITC/news.php?id=1240>>.
32. LOBBAN, Glenys. The influence of the school on sex-role stereotyping. In *The sex role system: psychological and sociological perspectives*. Great Britain, 1982, p. 50, 55, 69.
33. LUCAL, Betsy. What it means to be gendered me. In BACA ZINN, Maxine. *Gender through the prism of difference*. New York: Oxford University press, 2005, p.114-115.
34. LUKŠYTĖ, Jolita. Stereotipiniai lyčių socialiniai vaidmenys šiuolaikiniuose lietuvių literatūros tekstuose. In *Lyčių skirtumai švietimo sistemoje: teminis rinkinys*. Vilnius: Moterų informacijos centras, 2000, p.120-134.
35. MARTIŠAUSKIENĖ, Elvyda. Paauglių požiūriai į priešingą lytį jų dvasinio tapimo kontekste. [interaktyvus]. [žiūrėta 2010 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per internetą:<<http://www.svietimas.lt/konferencijos/Martisauskiene.doc>>.
36. MAŽEIKIENĖ, Natalija. Moters/lyties tyrinėjimai: nauja socialinių tyrimų kryptis ir metodologinė perspektyva. In LIUKINEVIČIENĖ, L. *Lytiškumas ir švietimas: pažiūrų, stereotipų ir ugdymo turinio tyrimai: mokslo darbai*. Vilnius: Moterų informacijos centras, 2001, p. 8-17.
37. MEDNICK, Martha; Tamara Shuck. *Women and achievement: social and motivational analyses*. Washington: Hemisphere Publishing Corporation, 1975, p. 33-48.

38. MERKYS, Gediminas; PURVANECKIENĖ, Giedrė; RUŠKUS, Jonas; KAZLAUSKAITĖ, Ilona Lytiškumo stereotipų raiška Lietuvos mokytojų ir mokinių populiacijose: apklausos raštu duomenys. In LIUKINEVIČIENĖ, L. *Lytiškumas ir švietimas: pažiūrų, stereotipų ir ugdymo turinio tyrimai: mokslo darbai*. Vilnius: Moterų informacijos centras, 2001, p. 69-107.
39. MYERS, D. G. Socialinė įvairovė. In *Psichologija*, 2000, p. 684-699.
40. Oxford Reference Online Premium database [interaktyvus]. England: Oxford University Press, 2009. [žiūrėta 2010 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per internetą:<
http://www.oxfordreference.com/views/SEARCH_RESULTS.html?q=gender&ssid=1067182418&scope=global&time=0.209667283124528>.
41. *Perspectives on sex, gender, and difference*. In BACA ZINN, Maxine. *Gender through the prism of difference*. New York: Oxford University press, 2005, p.11.
42. POLATNICK, M. Rivka. Why men don't rear children: a power analysis. In SCHAUM, M. *Gender images: readings for composition*. USA: Houghton Mifflin Company, 1992, p. 566-571.
43. PURVANECKIENĖ, Giedrė. Moterų ir vyrų padėtis Lietuvos švietimo sistemoje. In LIUKINEVIČIENĖ, L. *Lytiškumas ir švietimas: pažiūrų, stereotipų ir ugdymo turinio tyrimai: mokslo darbai*. Vilnius: Moterų informacijos centras, 2001, p. 17-23.
44. RAPOPORT, Rhona. Sex-role stereotyping in studies of marriage and the family. In CHETWYND, J. *The sex role system: psychological and sociological perspectives*. Great Britain, 1982, p. 68-70.
45. REINGARDĖ, Jolanta. Hegemoninis arba norminis vyriškumas. In PAVILIONIENĖ, M.A. *Lytiškumas: socialiniai, kultūriniai ir sveikatos aspektai*. Kaunas: Senoja, 2009, p. 71-74.
46. REINGARDĖ, Jolanta. Socialinis ir kultūrinis lyties formavimas. In PAVILIONIENĖ, M.A. *Lytiškumas: socialiniai, kultūriniai ir sveikatos aspektai*. Kaunas: Senoja, 2009, p. 7-12.
47. RUŠKUS, Jonas; KAZLAUSKAITĖ, Ilona. Moksleivių ir mokytojų požiūris į lyčių skirtumus. In *Lyčių skirtumai švietimo sistemoje: teminis rinkinys*. Vilnius: Moterų informacijos centras, 2000, p. 61-80.
48. SCHAUM, Melita, FLANAGAN, Connie. *Gender images: readings for composition*. – USA: Houghton Mifflin company, 1992. P. 673.
49. SPRAGUE ZONES, Jane. Beauty myths and realities and their impact on women's health. In BACA ZINN, M. *Gender through the prism of difference*. Maxine New York: Oxford University press, 2005, p. 66-67.

50. STANKEVIČIENĖ, Nida. Lyčių skirtumų atspindys bendrojo lavinimo mokyklos ugdymo turinyje. In *Lyčių skirtumai švietimo sistemoje: teminis rinkinys*. Vilnius: Moterų informacijos centras, 2000, p. 100-109.
51. SVENSON, Eva-Britt. *Įvaizdžio įkaltai: Lyčių stereotipai reklamoje* [interaktyvus]. Europos Parlamentas, 2008 [žiūrėta 2010 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per internetą:<http://www.europarl.europa.eu/news/public/story_page/014-35713-245-09-36-902-20080901STO35671-2008-01-09-2008/default.lt.htm>.
52. SVĖRIENĖ, Audronė. Teoriniai mokyklinio vadovėlio aspektai. In *Knygotyra: mokslo darbai*, 2006, nr. 47, p. 28-47.
53. ŠAPUROVAS, Viktoras. Seksualumo raida. In PAVILIONIENĖ, M.A, *Lytiškumas: socialiniai, kultūriniai ir sveikatos aspektai*. Kaunas: Senoja, 2009, p. 57-66.
54. ŠIAUČIUKIENĖ, Liuda. *Mokymo individualizavimas ir diferencijavimas*: monografija. Kaunas: Technologija, 1997. 252 p.
55. ŠIDLAUSKIENĖ, Virginija. Lyties šališkumas bendrąjį lavinimą reglamentuojančiuose dokumentuose. In LIUKINEVIČIENĖ, L. *Lytiškumas ir švietimas: pažiūrų, stereotipų ir ugdymo turinio tyrimai: mokslo darbai*. Vilnius: Moterų informacijos centras, 2001, p. 38-54.
56. ŠIMANSKIENĖ, Ligita. Lyčių skirtumai valdymo procese: mitas ar tikrovė? In *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 2006, p. 163-177.
57. *Reikalavimai bendrojo lavinimo dalyko vadovėliui* [interaktyvus]. Vilnius: LR Švietimo ir mokslo ministerija, 2003. [žiūrėta 2010 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per internetą:<http://74.125.77.132/search?q=cache:upr9SmZPxs0J:www.smm.lt/teisine_baze/docs/isakymai/20030409452.htm+reikalavimai+bendrojo+lavinimo+dalyko+vadov%C4%97liui&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=lt>.
58. TEREŠKINAS, Artūras. *Vyrai, vyriškumo formos ir maskulinizmo politika šiuolaikinėje Lietuvoje*. Vilnius: Lyčių studijų centras, 2004, p.11, 20, 23, 47.
59. THOMPSON, Cooper. A new vision of masculinity. In SCHAUM, M. *Gender images: readings for composition*. USA: Houghton Mifflin company, 1992, p. 78-79.
60. VASILIAUSKAS, Romanas. Vertybių pedagogika: išvalgos į vertybių ugdymo teoriją ir praktiką. Vilnius, 2005, p. 62.
61. WEINREICH, Helen. Sex-role socialisation. In CHETWYND, J. *The sex role system: psychological and sociological perspectives*. Great Britain, 1982, p. 20-21.

62. WYKES, Maggie, GUNTER, Barric. *The media & body image*. – London: Thousand Oaks, 2005, p. 2-12.
63. WOOD, Julia T. *Gendered lives: communication, gender, culture*. USA: Wadsworth/Thomson learning, 2005. 364 p.
64. ŽUKAUSKIENĖ, Rita; MALINAUSKIENĖ, Oksana. Skirtumai tarp lyčių, prognozuojant elgesio ir emocinius sunkumus paauglystėje pagal asmenybės bruožus ir tėvų auklėjimo stilių. In *Psichologija*, 2008, nr. 38, p. 63-83.

PRIEDAI

1 PRIEDAS. TYRIME NAUDOTŲ MOKYKLINIŲ VADOVĖLIŲ SĄRAŠAS

V klasės vadovėliai:

1. BALEIŠIS, Edvardas; DAGIENĖ, Rimvyda...[et al]. *Eureka! Gamtos mokslų vadovėlis 5 klasei*. (I dalis). Vilnius: Briedis, 2005, 111 p.;
2. LITVINAITĖ, Jūratė. *Palikimas: istorijos vadovėlis 5 klasei* (I dalis). Kaunas: Šviesa, 2007, 77 p.;
3. LITVINAITĖ, Jūratė. *Palikimas: istorijos vadovėlis 5 klasei* (II dalis). Kaunas: Šviesa, 2007, 73 p.

VI klasės vadovėliai :

4. BALEIŠIS, Edvardas; DAGIENĖ, Rimvyda...[et al]. *Eureka! Gamtos mokslų vadovėlis 6 klasei*. (I dalis). Vilnius: Briedis, 2006, 120 p.;
5. LITVINAITĖ, Jūratė; BAKONIENĖ, Audronė. *Palikimas: istorijos vadovėlis 6 klasei* (I dalis). Kaunas: Šviesa, 2009, 71 p.;
6. LITVINAITĖ, Jūratė; BAKONIENĖ, Audronė. *Palikimas: istorijos vadovėlis 6 klasei* (II dalis). Kaunas: Šviesa, 2009, 71 p.;
7. ŠALNA, Rytas. *Žemė: geografijos vadovėlis 6 klasei* (I, II dalys). Vilnius: Briedis, 2004, 235 p.

VII klasės vadovėliai:

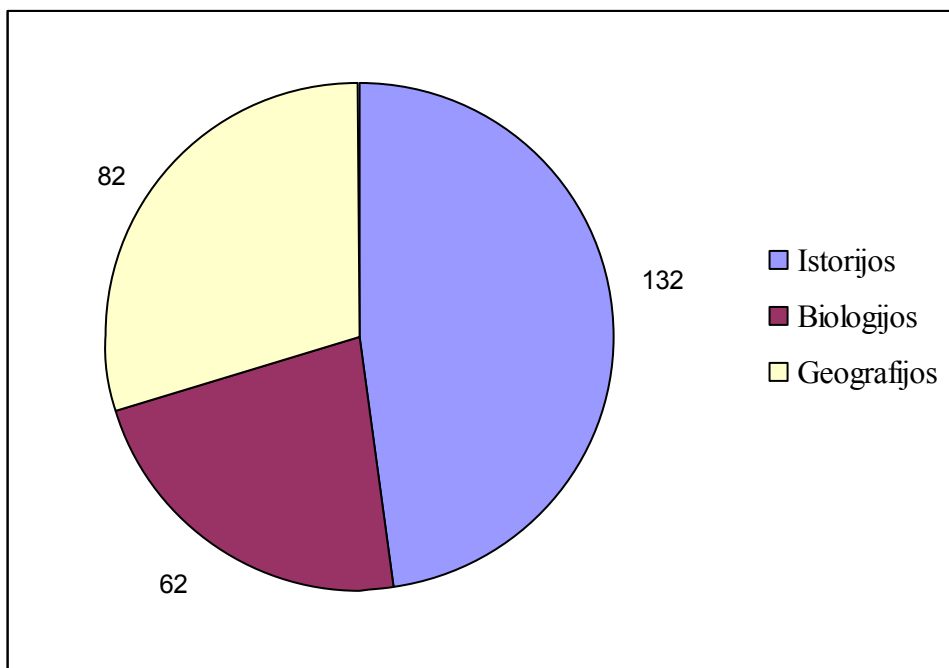
8. BALEIŠIS, Edvardas; ZDANEVIČIENĖ, Vilija. *Bios 7: biologijos vadovėlis 7 klasei* (II dalis). Vilnius: Briedis, 2008, 247 p.;
9. KAPLERIS, Ignas; MEIŠTAS, Antanas...[et al.]. *Laikas: istorijos vadovėlis 7 klasei* (I, II dalys). Vilnius: Briedis, 2004, 220 p.;
10. ŠALNA, Rytas. *Žemė: geografijos vadovėlis 7 klasei* (I dalis). Vilnius: Briedis, 2005, 127 p.

VIII klasės vadovėliai:

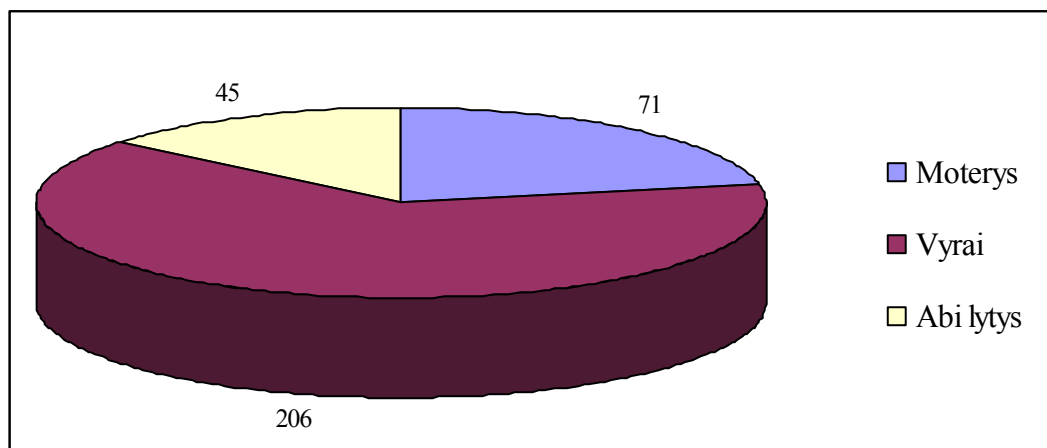
11. KAZICKAS, Petras; ŽILĖNIENĖ, Leonora. *Biologija: vadovėlis 8 klasei*. Vilnius: Briedis, 2000, 127 p.;
12. KAPLERIS, Ignas; MEIŠTAS, Antanas...[et al.]. *Laikas: istorijos vadovėlis 8 klasei* (I, II dalys). Vilnius: Briedis, 2004, 255 p.;
13. ŠALNA, Rytas. *Žemė: geografijos vadovėlis 8 klasei* (I dalis). Vilnius: Briedis, 2006, 100 p.

2 PRIEDAS. VADOVĖLIŲ ILIUSTRACIJOSE DOMINUOJANČIOS LYTYS

1 paveikslas. Tirtų V-VIII kl. vadovėlių iliustracijų kiekis

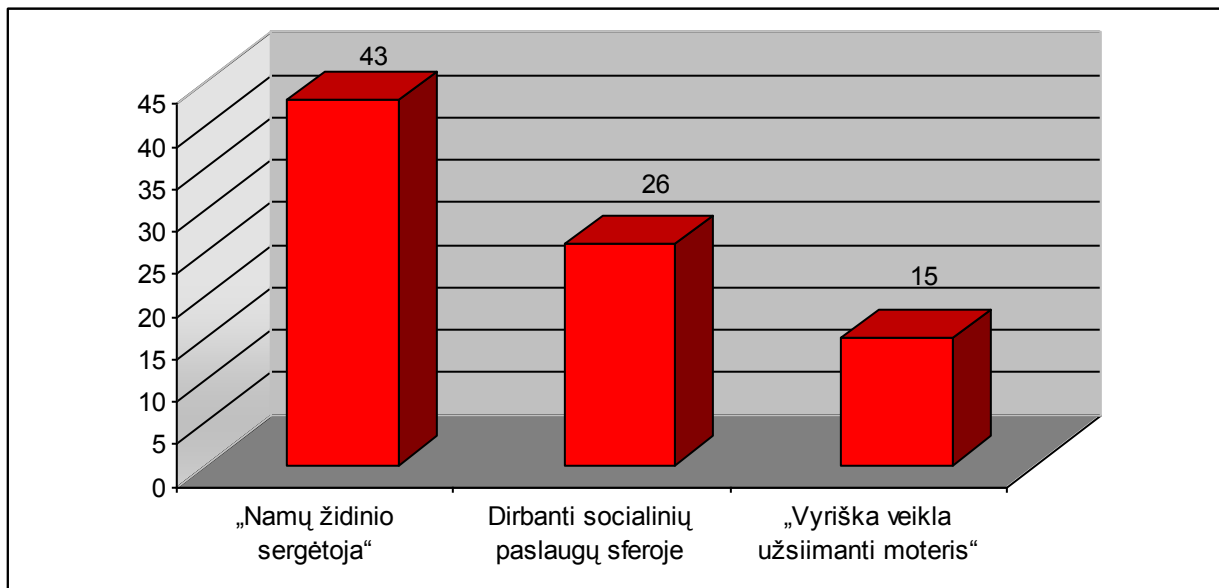

2 paveikslas. Lyčių dominavimas V-VIII kl. vadovėlių iliustracijose

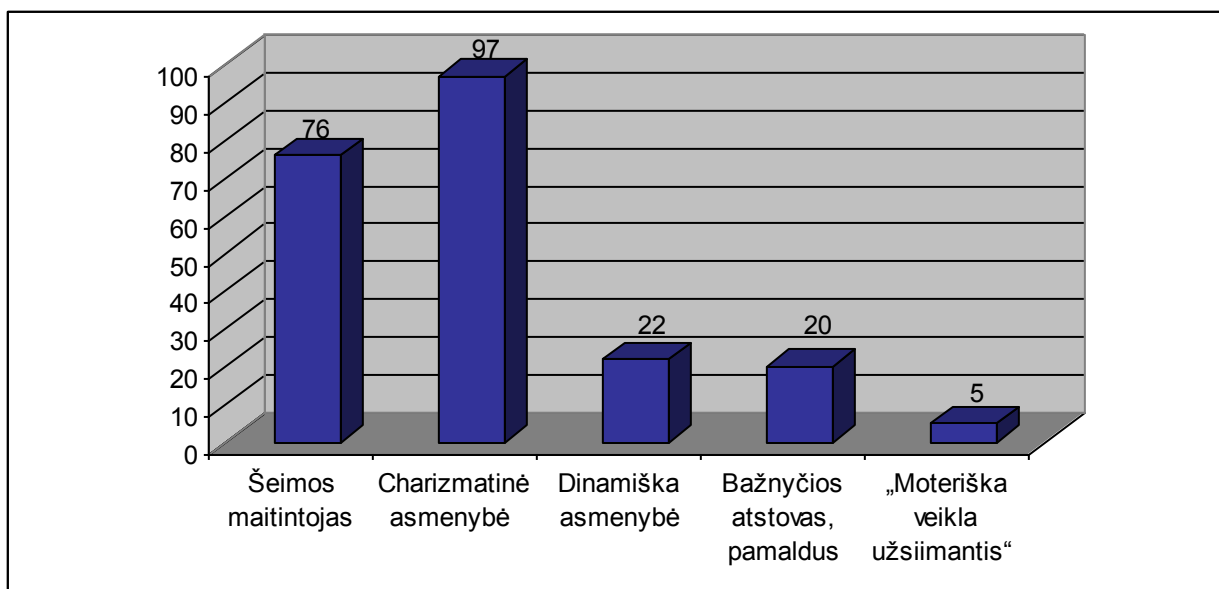

3 PRIEDAS. MOTERŲ IR VYRŲ VAIDMENYS VADOVĖLIŲ ILIUSTRACIJOSE

1 paveikslas. Moterų vaidmenys

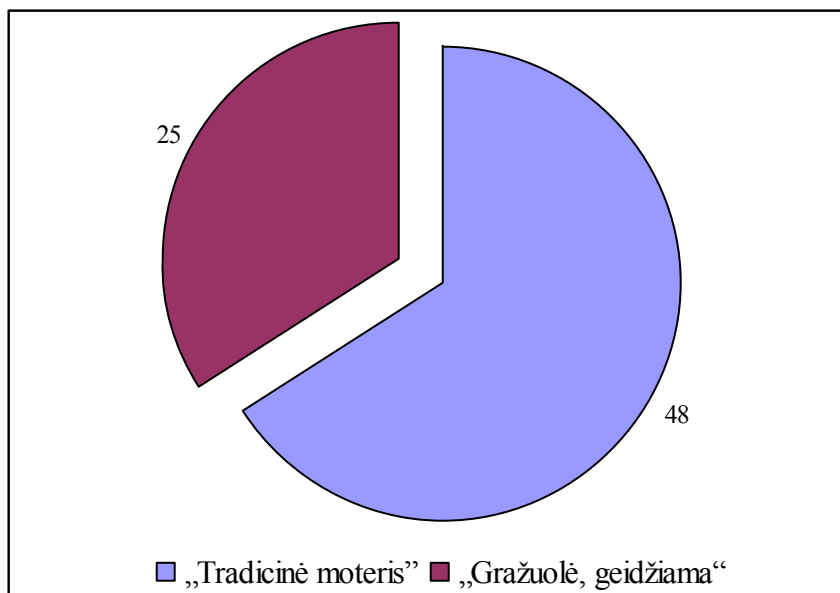

2 paveikslas. Vyrų vaidmenys

4 PRIEDAS. MOTERŲ IR VYRŲ ĮVAIZDŽIAI VADOVĒLIŲ ILIUSTRACIJOSE

1 paveikslas. Moterų įvaizdžiai

2 paveikslas. Vyrų įvaizdžiai

5 PRIEDAS. MOTERŲ VAIDMENŲ PAVYZDŽIAI

1. „Namų židinio sergėtoja“: namų šeimininkė, žmona, motina.

Veikla, vaidmuo	Pavyzdžiai
<i>Tvarkymasis, maisto ruošą</i>	V kl. biologijos v., 55 p., V kl. istorijos v., I d., 62 p.
<i>Rankdarbiai: audimas, siuvimas, verpimas ir pan.</i>	VI kl. istorijos v., II d. 11 p.; VII kl. istorijos v., I d., p. 48, 51.
<i>Vaikų priežiūra, slaugymas, buvimas su jais, žaidimai.</i>	V kl. istorijos v., I d. 50 p.; VII kl. geografijos v., I d., 78 p., VI kl. biologijos v., p. 105, 110.

2. Dirbanti ne namų aplinkoje, socialinių paslaugų sferoje.

Veikla, vaidmuo	Pavyzdžiai
<i>Mokytoja</i>	VII kl. geografijos v., 107 p.; VII kl. biologijos v. 196 p.; VI kl. geografijos v., II d., p. 81, 155, 203, 232.
<i>Dirbanti laukuose</i>	V kl. istorijos v., I d., p. 71, 74.
<i>Pardavėja, kasininkė</i>	V kl. biologijos v., 30 p., VII kl. geografijos v., 118 p.
<i>Kepėja</i>	VII kl. geografijos v., 107 p.
<i>Gydytoja, seselė</i>	V kl. biologijos v., 104 p.
<i>Žurnalistė, TV orų pranešėja</i>	VI kl. geografijos v., II d., 225 p., VI kl. geografijos v., II d., 169 p.

3. Kitokia, „vyriška veikla užsiimanti moteris“.

Veikla, vaidmuo	Pavyzdžiai
<i>Moteris mokslininkė</i>	V kl. istorijos v., II d., 40 p., VII kl. biologijos v., 130 p.
<i>Moteris sportininkė</i>	VII kl. biologijos v., 145 p., VII kl. biologijos v., p. 145, 165.
<i>Moteris žymi asmenybė, nusipelnusi</i>	VIII kl. istorijos v., II d., p. 136, 187, 217, 230.
<i>Moteris didvyrė</i>	VIII kl. istorijos v., II d., 131 p., VII kl. istorijos v., I d., 7 p., VI kl. istorijos v., I d., 60 p., V kl. Istorijos v., I d., 57 p.

6 PRIEDAS. VYRŲ VAIDMENŲ PAVYZDŽIAI

1. Šeimos maitintojas; sunkiai dirbantis, stiprus karys, medžiotojas

Veikla, vaidmuo	Pavyzdžiai
<i>Darbininkas</i>	V kl. biologijos v., 67-68 p., V kl. istorijos v., I d., 13 p.
<i>Karys, riteris</i>	V kl. istorijos v., I d., p. 46-47, 55.,
<i>Ūkio veikloje</i>	VI kl. biologijos v., 14 p., VI kl. geografijos v., I d., 80 p., VI kl. geografijos v., II d., p. 216 .
<i>Vyras – žvejys</i>	VI kl. geografijos v., II d., p. 232.
<i>Vyras - medžiotojas</i>	VI kl. biologijos v., 7 p., VII kl. istorijos v., I d., p. 27.

2. Charizmatinė asmenybė – protingas, nepriklausomas, vadovas, išradėjas, mokslininkas

Veikla, vaidmuo	Pavyzdžiai
<i>Mokslininkas</i>	V kl. biologijos v., p. 6, 8, 9, 59; VI kl. biologijos v., p. 47, 115; VII kl. geografijos v., p. 10-11, 43.
<i>Vadovas, karalius, bajoras</i>	VI kl. istorijos v., I d., 30 p., VIII kl. istorijos v., I d., p. 6, 23, 51, 83.
<i>Charizmatinė asmenybė</i>	VI kl. istorijos v., I d., 56 p.
<i>Gydytojas</i>	V kl. biologijos v., 87 p., VII kl. biologijos v., 137-138 p., VII kl. geografijos v., 108 p., VII kl. istorijos v., I d., 6 p.
<i>Politikas</i>	V kl. istorijos v., I d., p. 33, 36-37.
<i>Mokytojas</i>	V kl. biologijos v. 16 p., V kl. istorijos v., II d., 26 p., VI kl. geografijos v., I d., 8 p.
<i>Menininkas</i>	VI kl. istorijos v., I d., 48 p.
<i>Verslininkas</i>	VI kl. geografijos v., II d., 225 p.

1. Dinamiška asmenybė: linkęs konkuruoti, žaidėjas, sportininkas

Veikla, vaidmuo	Pavyzdžiai
<i>Sportininkas</i>	V kl. istorijos v., IId. 58 p., VI kl. biologijos v, 46 p., VI kl. biologijos v., 128 p.
<i>Skautas</i>	VI kl. geografijos v., I d., 9 p.
<i>Policininkas</i>	VI kl. biologijos v., 40 p.

2. Bažnyčios atstovas, pamaldus vyras

Veikla, vaidmuo	Pavyzdžiai
<i>Seminaristų išvyka</i>	V kl. istorijos v., II d., 29 p.
<i>Kunigo aukojamos mišios</i>	V kl. istorijos v., II d., 48 p.
<i>Audrys Juozas Bačkis nuotraukoje</i>	V kl. istorijos v., II d., 53 p.

3. Kitoks, „moteriška veikla užsiimantis“ vyras

Veikla, vaidmuo	Pavyzdžiai
<i>Vyras apsipirkinėja parduotuvėje, stumia pilną prekių vežimėlį</i>	VI kl. biologijos v., 45 p.
<i>Vyras krauna nešvarius skalbinius į skalbimo mašiną</i>	V kl. biologijos v., 103 p.
<i>Vyras kepa duoną senovės Egipte</i>	VII kl. istorijos v., I d., 95 p.
<i>Vyras stovi eilėje parduotuvėje, kartu su kitomis moterimis</i>	VI kl. istorijos v., II d., 35 p.
<i>Vyras, melžiantis karvę</i>	VI kl. geografijos v., II d., 210 p.

7 PRIEDAS. MOTERŲ IR VYRŲ ĮVAIZDŽIŲ PAVYZDŽIAI

„Tradicinė moteris“

Įvaizdis	Pavyzdžiai
<i>Moteris – motina</i>	VIII kl. istorijos v., I d., 48 p., VII kl. istorijos v., I d., 47, 48, 51 p.
<i>Rūpinimasis savo figūra</i>	VI kl. biologijos v., 51 p., VI kl. biologijos v., 66 p. ; VI kl. istorijos v., II d., 50 p.
<i>Geidžiama gražuolė</i>	VII kl. geografijos v., 145 p.; VII kl. istorijos v., I d., 102 p.; VIII kl. istorijos v., I d., 102 p.; VI kl. istorijos v., I d., p. 8, 9 p.; VIII kl. Istorijos v., II d., p. 136, 163 p.
<i>Daili dama</i>	VII kl. biologijos v., I d., 41 p.; VII kl. istorijos v., I d., 43 p.; VIII kl. istorijos v., II d., 217 p.

„Naujasis vyras“

Įvaizdis	Pavyzdžiai
<i>Rūpestis gyvūnais, gamta</i>	V kl. biologijos v., 9 p.
<i>Rūpestis namais</i>	V kl. biologijos v., 103 p., VII kl. istorijos v., 175 p., VIII kl. istorijos v., I d., 95 p.
<i>Vyras su vaikais</i>	V kl. istorijos v., I d., 12 p., VI kl. geografijos v., I d., 78 p.
<i>Apsipirkinėjantis</i>	VI kl. biologijos v., 45 p., VI kl. istorijos v., II d., 35 p., VI kl. geografijos v., II d., 232 p.
<i>Melžiantis karvę</i>	VI kl. geografijos v., II d., 210 p.
<i>Besideginantis saulėje</i>	V kl. biologijos v., 25 p.